Spesialnummer 2026 ISSN 0809-781X

NORSK TIDSSKRIFT FOR
ATFERDSANALYSE

Willy Tore Mørch

ATFERDSANALYSE OG MENNESKESYN

Belønning og straff eller respekt for menneskets egenart?
Atferdsanalysens plass i det psykologiske fagfeltet

Norsk Atferdsanalytisk Forening

NAFO

© Willy Tore Mørch 2026

Spesialnummer

Utgitt av Norsk atferdsanalytisk forening
Kiserødveien 30
3231 Sandefjord

www.atferd.no

ATFERDSANALYSE OG MENNESKESYN

Belønning og straff eller respekt for menneskets egenart?

Atferdsanalysens plass i det psykologiske fagfeltet

NAFO

Innhold

Petter Nafstad. Forord S–1

Bakgrunnen S–6
Filosofi er til for å brukes S–7
Avdeling for utviklingspsykologi S–8
Behandlingen av Gro S–10
En ørefik som «skuls». Publisert i Nordlys S–12
Positivismedebatten S–13
Evidens, instrumentell metode og instrumentalitet S–14
Skjervheims forståelse av positivismen går i arv S–15
Fra løgn til alternativ sannhet. Publisert i Nordlys S–16
Atferdsanalysens positivisme S–17
Concilience – å forene kunnskap til en felles plattform S–18
Seleksjon av atferd S–18
Hjernens rolle S–18
Litt om hjernens funksjon S–19
Stress og traumeraksjoner S–20
Regulering av følelser S–20
Barn i krig ødelegger deres hjerner. Publisert i Nordlys S–21
Flykninger trenger hjelp til å takle traumene. Publisert i Nordlys S–22
Atferdsanalyse og andre psykologiske teorier S–24
Tilknytning S–24
Atferdsanalyse og Piagéts og Vygodskys teori om barns lek S–25
Atferdsanalyse og Aron Becks kognitive terapi S–25
Atferdsanalyse og Thomas, Chess, Birch, Hertzig og Korns klassiske longitudinelle New York temperamentstudie. S–26
Separatistene S–26
De utrolige årenes (DUÅ) teoretiske grunnlag S–27
Arne Skouen og Gerd Benneche S–28
Klæbu pleiehjem og Gro S–29
Atferdsanalyse og verdier S–30
Bidrar lærerne selv til økningen av uro og vold i skolen? Publisert i Nordlys S–34
Atferdsanalysens menneskesyn S–35
Den store, lille forskeren. Publisert i Nordlys S–37
Om valgfrihet, fri vilje, etikk, samtykke og menneskerettigheter S–38
Valgfrihet ut fra et atferdsanalytisk perspektiv..... S–38
Konkurransen og valgfrihetens velsignelser. Publisert i Nordlys S–39
Etikk ut fra et atferdsanalytisk perspektiv S–41
Men hva har intensjoner med politiske avgjørelser å gjøre. Publisert i Nordlys .. S–42
Samtykke ut fra et atferdsanalytisk perspektiv S–43
Vil antall voldtekter gå ned med en samtykkelov? Publisert i Nordlys S–45
Menneskerettigheter ut fra et atferdsanalytisk perspektiv S–46
Smittevernstaten – hva er de langsiktige konsekvensene. Publisert i Nordlys S–47
Pandemigjelden til barna – *Barnepsykolog Magne Raundalen og Professor emeritus Willy Tore Mørch–Publisert i Aftenposten* *S–48*

Kritikk av De utrolige årene S–50
De meningssterke og kunnskapsfiendtlige. En farlig kombinasjon –
Professor emeritus Willy Tore Mørch og Barnepsykolog
Magne Raundalen S–53
Samfunnsvitenskapelig og naturvitenskapelig forskning S–54
Naturvitenskapelig forskning S–54
Skattelotteri eller evidensbasert politikk? Publisert i Nordlys S–55
Gro-saken og evidens S–56
Årsaker til atferd. Eksempel på risikoatferd hos ungdom S–57
Du tar feil, Jon Helgheim. Publisert i Nordlys S–59
Fengsling av ungdom er gal reaksjon. Publisert i Nordlys S–61
Gro- saken i perspektiv S–62
Ikke-planlagte virkninger S–68
Barnebeskyttelsen S–68
Dommen mot barnevernet i EMD – en skandale? Publisert i Nordlys S–70
De utrolige angrepene på barnebeskyttelsen. Publisert i Aftenposten S–72
Bomullshodene på nye veier? Publisert i Psykologisk.no S–73
Vårt eget ansvar for våre barn i den onde tid. Publisert i Nordlys S–74
Lisbet Palme betegnet Tromsø-turen som en «ljusande upplevning».
Publisert i Nordlys S–75
Referanser S–76
DUÅ forskningsartikler med norske data fram til og med 2019. ..... S–77

Per Holth. Kommentar til WTMs Atferdsanalyse og menneskesyn S–79
Referanser S–82

Terje Ogden. Kommentarer til *Atferdsanayse og menneskesyn* av S–83
Gro saken S–83
Gro saken i perspektiv S–84
«De utrolige årene» S–84
Atferdsanalyse og andre psykologiske teorier S–85
De utrolige årenes teoretiske grunnlag S–86
Atferdsanalysens menneskesyn S–86
Barnebeskyttelsen S–87
Diskusjon S–87

Fredrik Andersen. Kommentar til WTMs *Atferdsanalyse og menneskesyn* *S–89*
Mennesket som naturlig vesen S–89

Willy Tore Mørch. Noen kommentarer til professorene Per Holths og Terje Ogdens og
1. amanuensis Fredrik Andersens kommentarer S–92

Forord

Petter Nafstad
Professor emeritus i filosofi. Norges arktiske universitet, UiT

Det er ulike narrativer med ulike fokus som knyttes sammen i boken *Atferdsanalyse og Menneskesyn.* Ett er vitenskapsteoretisk. Det angår utgangspunktet for å forstå et fagområde og måten å bearbeide problemer innenfor dette området. Fagområdet er, i dette tilfellet, menneskelig atferd, først og fremst barns atferd, og problemene er atferd som bør endres. Det dreier seg altså om tiltak som griper inn i menneskers, mer presist barns, atferd eller måte å opptre og handle på.

Ettersom det handler om tiltak og inngripen i det mennesker gjør, oppstår det to litt ulike problemstillinger. Det ene handler om frihet, om respekt for enkeltindividet og om den antatt frie viljen. Det andre handler om forståelse av hvorfor individer handler som de gjør og om hva som skal til for å få dem til å endre atferd hvis det skulle være ønskelig. Her blir også konteksten, altså den samtidige og den bakenforliggende bakgrunnen for handlingene, en del av analysen.

I Willy Tore Mørchs framstilling går det et skille mellom forståelse/inngripen som er ideologibasert og et som er evidensbasert. Med det siste menes en tilnærming som er grunnet i vitenskapelig velbegrunnede teorier og har vitenskapelig dokumenterte effekter. Et hovedpoeng for Mørch er at forståelse og korrigering av atferd kan og bør være evidensbasert.

Med ideologbasert menes her en oppfatning av kunnskapsdannelse og handlingsstrategier som bygger på et sett generelle tankebygninger om samfunn og samhandling. Det er to egenskaper ved "ideologier" som er av betydning i denne sammenhengen. Det ene er at de er resultater av forhold utenfor vitenskap. Det kan være sosiale normer, handlingskoder, kulturelle koder og helhetlige oppfatninger om grunnleggende verdier. De utgjør et slags rammeverk som dagliglivets samhandlinger skjer innenfor. Det andre er at de kan sperre, snarere enn å åpne for søken etter objektiv kunnskap. Spesielt dersom slik kunnskap skulle gå ut over det vi allerede aksepterer.

Det betyr ikke at begreper om frihet, respekt og verdighet er uviktige, men at de tilhører et annet område enn det som handler om å forklare hvorfor mennesker faktisk som de gjør og om hva som kan føre til at de endrer handlingsmønster. De er viktige, men de har begrenset forklaringsverdi. Sagt på en annen måte, de har ikke universell forklaringsverdi. For å utdype dette litt. Vi sier gjerne at noen påstander er deskriptive mens andre er normative. De første beskriver hvordan noe er, de andre beskriver hvordan noe bør være. Atferdsanalyse bør, i Mørchs tilnærming, ha et deskriptivt utgangspunkt. Hva så med den som er basert på ideologi? Her det det utilstrekkelig å si at den bare er normativ. Den har også et askriptivt aspekt Med det menes at den tilskriver individer og kollektiver visse egenskaper, som for eksempel fri vilje, krav på respekt og verdighet. Dette er ikke nødvendigvis et feilspor. Poenget er at det gir et utilstrekkelig grunnlag for å forstå faktisk handling.

Et annet narrativ kan vi kalle selvbiografisk. Her handler det om Mørchs positive og negative personlige erfaringer med forskning og handling innenfor det atferdsanalytiske feltet. Et startpunkt på denne fortellingen er den såkalte "Gro-saken". Denne, drøyt femti år gamle, saken handler om behandlingen av en psykisk utviklingshemmet 12 år gammel jente ved Klæbu pleiehjem. Det viktige i denne sammenhengen er at saken førte til heftige oppslag i flere uker i Dagbladet, proppet med grove beskyldninger mot atferdsanalysen og

implementeringen av den. "Gro-saken" og de, for Mørch og kolleger, ubehagelige beskyldningene, og rettsak, danner en viktig komponent i det jeg har kalt det selvbiografiske narrativet. Mørch kommer for øvrig nærmere inn på denne saken i boka. Det er derfor unødvendig å si noe mer om selve saken her. Når denne saken danner et utgangspunkt er det fordi Mørch gjenfinner mye av kritikkens utgangsforutsetninger i den langt senere kritikken av nyere atferdsanalytisk virksomhet. For Mørch danner gro-saken og diskusjoner i dens kjølvann et grunnmønster som repeteres i senere debatter om atferdsanalyse.

Et tredje, gjennomgående tema angår skillet mellom det som er blitt kalt "positivisme" og ulike varianter av andre, alternative, tilnærminger. Betegnelsen "positivisme" har, i perioder, vært gjenstand for heftige diskusjoner. Det har vært et fy-ord. I undervisning i vitenskapsteori har det ofte vært en parodiert utgave som har blitt presentert. Positivisme har vært noe man må passe seg for. Hvis man, av en eller annen grunn, kan feste denne merkelappen på en person, en teori eller en praksis så blir liksom videre argumentasjon unødvendig.

Hva går så dette skumle fenomenet ut på? Her kan det være et poeng å løse begrepet fra dets ganske rotete semantiske brukshistorie. Positivisme betyr, i den sammenhengen som er relevant her, enkelt sagt en oppfatning om at ekte kunnskap er grunnet på erfaring basert på observasjon. Og videre at vitenskapelig kunnskap om mennesket og menneskets atferd er underlagt de samme begrunnelseskrav som andre vitenskaper. Hvorfor skulle det vekke så sterke følelser? En mulig bakgrunn for det kan ligge i en lang filosofisk oppfatning om at menneskets handlinger er fundamentalt forskjellig fra det som ellers skjer i naturen. At det fins kausale forklaringer, årsaksforklaringer, på menneskelig handling blir ut fra dette problematisk. I tillegg knyttes også en kritikk av positivismen opp med en "semantisk pakke", en pakke av betegnelser som dels har et ideologisk innhold og dels har metodologiske konsekvenser. Det dreier seg om uttrykk som "instrumentalisme", "objektivisme", "reduksjonisme" etc. Det blir liksom ideologisk uakseptabelt å behandle mennesker som predikable, at mange handlinger kan predikeres og at de er kausalt styrte. Man gjør mennesket til en "ting". Det kan legges til at predikasjon og kausalitet er deler av den samme sekvensen. Predikasjon kommer før handlingen, kausalforklaring kommer etter at den er utført.

Som et alternativ til, og kritikk av, positivismen fins ulike versjoner av det vi kan kalle en "hermeneutisk" tilnærming. Et allment trekk ved hermeneutikken er at mennesket betraktes fra det synspunktet at mennesker har en mening om den livssituasjonen de befinner seg i. Mennesker har en oppfatning om hva de bør gjøre og at det ligger intensjoner og bevisste valg til grunn for de handlingene de foretar seg. Mennesket er ikke bare et objekt, men også et subjekt med et bevisst indre liv. I dagliglivet er det jo gjerne slik vi tenker, og vi reagerer ofte på andres atferd ved å si at de bør tenke seg mer om eller ta en runde med seg selv om sine ønsker og verdier. Det er jo høyst rimelig, uten dermed å ha sagt at det virker. Det er kanskje mest forståelig som en respons fra observatørens synspunkt. I en rettsak blir folk stilt til ansvar for det de har gjort med utgangspunkt i at de valgte visse handlinger fremfor andre. Dette er det som læreren min på UCSD, Paul Churchland, kalte"folk pschology". Det er sånn dagliglivet funker. Ikke forklar atferd med ting i hjernen som folk ikke subjektivt opplever. Dermed basta!

Hvorfor skal man ikke legge avgjørende vekt på subjektets perspektiv? Vi snakker jo om mennesker som har et subjektivt, et opplevd forhold til sine egne liv. Nå er det vel slik at mange ting i vår verden er basert på måten vi subjektivt oppfatter dem på. Det hadde ikke vært institusjoner som banker, politi, avtaler, familier, ekteskap, konger, regjeringer, kjærlighet, oscar-priser etc hvis folk ikke subjektivt hadde trodd, akseptert og tilbasset seg at "sånn er det". Det er mange ting i verden som forutsetter folks subjektive tilslutning. Betyr det at kunnskap om disse tingene også er subjektiv? Kan ikke kunnskap om disse tingene

oppfylle det vitenskapelige kriteriet om å være objektiv? Den amerikanske filosofen John Searle har gjort et godt skille i denne saken, nemlig mellom ontologisk subjektiv og epistemologisk objektiv. Formulert på norsk: Det fins ting som forutsetter aksept og oppfatninger fra subjekter, men vi kan likevel ha objektiv kunnskap om dem. Men en objektiv kunnskap om handling forutsetter ikke aksept av aktørens subjektive oppfatninger. Mennesker kan handle uten å ha objektiv kunnskap om hvorfor de handler som de gjør. Det betyr likevel ikke at andre ikke kan ha objektiv kunnskap om atferden deres. Generelt kommer gjerne kunnskap om handlingssammenhenger etter at handlingssekvensene er etablert. Samfunnet var der før samfunnsvitenskapene ble utviklet. Karl Marx har et poeng når han sier: *Dette mennesket tror at de andre er undersåtter fordi han er konge. I virkeligheten er han konge fordi de tror de er undersåtter.*

Denne dagliglivets psykologi styrer mye av selvselvforståelsen vår og oppfatningene om hva vi kan forvente av andre. Fra dette er det noen som går et skritt videre og mener at denne forståelsen også må ligge til grunn for en *vitenskapelig* forståelse av menneskelig atferd og for måten å respondere på denne. Dagliglivets sosialitet bør da oppheves til vitenskapelig, metodologisk, norm. Atferdsteorien blir for disse "objektivistisk". Med det menes gjerne at mennesker betraktes som bare objekter, ikke samtidig som subjekter. Handlingene deres sees som resultater av årsak, ikke av frie valg. Dette koples ofte sammen med ord som "instrumentalistisk", altså at behandling av uønsket atferd består av bruk av et sett utprøvde redskaper, ikke med gjensidig respektfull samtale mellom likeverdige.

Det er mange former for sosial atferd som oppfattes som uønsket, brutalitet, rasisme, kjønnsdiskriminering, mobbing mm. I slike tilfeller kommer det gjerne, fra styrende hold forslag om tiltak for "holdningsendring". Ideen er at endret holdning fører til endret atferd. Noen av oss tror at det er omvendt: Endret handling fører til endret holdning. Det er fristende å vise til røykeloven som et godt eksempel.

Mørch gir mye plass til presentasjon av et mangeårig internasjonalt forsknings- og behandlingsprosjekt som heter "The incredible years", de utrolige årene Det dreier seg om et prosjekt for korrigering av negativ atferd rettet mot barn inntil 12 år gamle. Det er ingen grunn til å gå inn på innholdet av dette prosjektet her. Det er godt nok presentert i boka. Her kan det være et poeng å si noe om hvilken plass dette prosjektet har i Mørchs framstilling. Det ene er å vise og forsvare en metode som har påvisbare positive resultater. Altså et forsvar for evidensbasert vitenskap og kunnskapsbasert handling. Behandlingsmetoden har godt dokumenterte positive resultater. Det andre handler om den kritikken som dette programmet har møtt fra ideologisk baserte kritikere. Den behandler angivelig mennesket som en maskin som er styrt av kausale mekanismer etc. Uten å gå videre inn på denne kritikken er det her tilstrekkelig å si at Mørch gjenkjenner kritikken fra gro-saken. Det skaper en kontinuitet i boka. Ifølge Mørch er kritikken, i begge tilfellene, basert på to ting: Den kan ikke dokumentere positive effekter av den framgangsmåten for atferdskorrigering som den forsvarer. Og den bygger på at en vellykket behandling av uønsket atferd forutsetter at den som behandles får subjektiv forståelse av det skadelige ved egen atferd. Husk her at det er snakk om barn under tolv år!

Det er vanlig å tenke at når vi gjør noe, så er det fordi vi *vi*l gjøre det. Først vilje deretter handling! La oss forsøksvis godta et det er riktig. Det neste spørsmålet kan vel være: Hvorfor vil vi det? Svaret på det kan gå ut på si noe om preferanser. Men igjen, hvorfor har vi de preferansene? Hvorfor treffer ofte samfunnsvitenskapene så godt når de sammenstiller preferanser og oppfatninger hos grupper med ulike sosiale variabler i de samme gruppene? Denne problematikken reiser minst to spørsmål. Det ene dreier seg om viljens frihet. Det andre angår måten som den menneskelige hjernen virker på, hvordan den responderer på de kontekstene vi befinner oss i og hvordan denne virkemåten bestemmer menneskets

oppfatninger og handlinger. Hvis vi godtar at hjernen bestemmer handlingene våre, må vi da samtidig godta at dette forutsetter at vi forstår og er bevisste hva som foregår i hjernen? Det er fristende å svare; Nei!

Et spørsmål, kall det gjerne metafysisk, som ligger under Mørchs tilnærming er dette: Har mennesket en fri vilje? Er det denne frivillige beslutningen som er forklaringen på handlingene mine? Svaret på disse spørsmålene kan selvsagt ikke avgjøres med "evidensbasert tilnærming". Vi er kanskje tilbøyelige til å si at tanken og viljen er avhengig av oss selv, ikke av andre "die gedanken sind frei". Men om vi tenker at "die gedanken" er årsak til handling så fins det ingen observerbare ting som kan bekrefte dette. Det er det jeg kalte askriptivt.

For å grave litt dypere i Mørchs forutsetninger: Han bygger på en skepsis om det som gjerne omtales som "viljens frihet". Det er gjerne to argumenter som taler for at vi har en fri vilje. Det ene går ut på at antakelsen om en fri vilje er en forutsetning for å kunne stille folk til ansvar for handlingene deres. Moral og ansvarlighet kan synes meningsløst dersom vi ikke tenker at folk fritt har valgt å opptre som de gjør. Dette er et godt argument. På den andre siden: Det at en påstand har negative konsekvenser betyr ikke at den også er usann. Det kan tenkes at ansvarlighet og tilregnelighet bygger på tvilsomme forutsetninger uten at det gir en grunn til å avskaffe disse moralske forutsetningene. På et eller annet vis bør vi få samfunnet til å fungere på en sivilisert måte.

Et annet argument til støtte for viljens frihet er den subjektive fornemmelsen vi har at vi kunne valgt annerledes enn det vi faktisk har gjort. Jeg kunne ha tatt buss til jobben i stedet for å kjøre bil. Det er mulig. På den andre siden, det jeg vet er jo at jeg faktisk valgte å kjøre bil, og så kan jeg jo si så mye jeg vil meg selv at jeg kunne valgt noe annet. Kanskje må jeg si noe slikt til meg selv for å opprettholde en følelse av frihet og verdighet. Og da er det kanskje ikke så viktig om dette bygger på en illusjon. For å omskrive Henrik Ibsen litt: Illusjoner er viktige i hverdagslivet.

I spørsmålet om viljens frihet er det vanskelig å komme utenom nyere hjerneforskning. Mørch går også inn på dette hvordan hjernestrukturer utvikles gjennom barnets oppvekst og hvordan atferdsmønstre fastlegges. Det virker ganske opplagt å si at det som foregår i hjernen styrer atferd, selv om ytre hendelser og påvirkninger selvsagt også er viktige også ved at de bestemmer det som skjer i hjernen. Igjen, konteksten er viktig. Hvis vi godtar at et individ ikke alltid er bevisst det som foregår i hjernen kan vi kanskje også konkludere med at ikke alle handlingene styres av bevisste valg

Uansett hjernestrukturer og prosesser, en sentral faktor for atferdsanalysen er konteksten som handling og samhandling finner sted innenfor. Programmet *De utrolige årene* legger derfor avgjørende vekt på at det kan skapes kontekster som bidrar til positiv atferdsendring der det er ønskelig.

Dette skriver Mørch mye om. Her er det tilstrekkelig å si at det er mulig å legge til rette situasjoner som forsterker positiv atferd ved at handlingene gir en følelse av belønning. Enkelt sagt, følelse av belønning bidrar til å forsterke og å gjenta atferden som ga denne følelsen.

Behandling av mennesker har selvsagt også et etisk aspekt. Atferdsanalysen og praksisen har fra ulike kanter blitt kritiserte for å ignorere etikken. Noe av dette har nok sammenheng med det jeg har sagt om ideologisk tilnærming. Det har vært betraktet som uetisk å tenke instrumentelt. Det er også mulig at den moralske kritikken kan ha sammenheng med en utbredt trend i norsk moralfilosofisk tradisjon. Stikkordene her er sinnelagsetikk vs. konsekvensetikk. Førstnevnte har i stor grad dominert den filosofiske etikken. En analyse som begrunnes ved å vise til positive konsekvenser kan derfor kanskje stille med et etisk handikap.

Det er fristende å skyte inn en liten pussighet fra den politiske retorikken. Et virksomt argument for politiske tiltak er de positive konsekvensene som tiltaket er forutsatt å ha.

Hvis det så oppstår tvil om konsekvensene blir som påstått, er det en ikke uvanlig strategi å gå fra konsekvens- til sinnelagsargumentasjon: "Ingen skal tvile på våre intensjoner"! La oss tenke en skala med konsekvens som et ene ytterpunktet og sinnelag som det andre. I den politiske retorikken vil tyngdepunktet skyves fra konsekvens til sinnelag proporsjonalt med usannsynligheten for at konsekvensene vil inntreffe.

I tillegg til de tingene som er nevnt her, inneholder boka en drøfting av ulike dagsaktuelle forhold. Disse er tidligere publisert som avisinnlegg og har derfor form som debattinnlegg. Det dreier seg om barn som har opplevd krig, uro i skolen og lærerutdanning, lek og læring i småskolen, konkurranse i samfunnet, samtykkeloven, pandemien og barna, fengsling av ungdomskriminelle, barnevern etc. I tillegg til å være selvstendige debattinnlegg styrker de boka ved at de viser noen praktiske anvendelser av den atferdsanalytiske teorien og argumentasjonen. De tydeliggjør også noe av omfanget av det feltet av samfunnsmessige utfordringer der atferdsanalytisk teori bør ha en stemme.

I tillegg får den boka til å framstå som en tilnærming til et sammenhengende fagfelt fra et mangfold av perspektiver.

Bakgrunnen

Tirsdag den 19 februar 1974 ringte telefonen kl. 8 om morgenen. Det var universitetslektor Arne Brekstad ved Psykologisk Institutt på Blindern som ringte. Han ba meg kjøpe Dagbladet. Vi fylte hele forsiden kunne han fortelle. «Tortur i norsk vitenskap» var overskriften på artikkelen som skulle prege min og mange andres tilværelse og var starten på en avisdebatt og senere rettsaker i to rettsinstanser og en injuriesak over en fire-års-periode. Gro-saken dreide seg om behandlingen av ei 12 år gammel psykisk utviklingshemmet jente ved Klæbu pleiehjem, nå Halsetheimen, ved Trondheim. Avisen kunne fortelle at hun ble utsatt for reimbinding og isolasjon som straff og vafler og brus som belønning i et atferdsterapeutisk behandlingsopplegg som var inspirert av et positivistisk vitenskapssyn. Arne Brekstad og jeg hadde publisert en kasusrapport om behandlingen i tidsskriftet Nordisk Psykologi høsten 1973 (Brekstad & Mørch, 1973). Dagbladet hadde kjørt en debatt om positivisme i sine spalter i flere uker som kulminerte i Gro-saken som eksempel på hvor galt det kunne gå. Dagbladet sendte saken til Sivilombudsmannen med anmodning om å vurdere om behandlingen skulle anmeldes til politiet. Sivilombudsmannen sendte den videre til Sosialdepartementet for videre vurdering. Fem miljøarbeidere ble tiltalt etter straffelovens bestemmelser om fysisk vold overfor Gro og for ulovlig bruk av tvangsmidler i oppdragelsesøyemed. Jeg ble tiltalt for medvirkning.

I flere retningslinjer for behandlingsopplegget skrev jeg at fysisk avstraffelse ikke skulle anvendes. I Trondheim byrett ble vi dømt til domsutsettelse[1]. I Lagmannsretten ble alle frikjent bortsett fra én miljøarbeider som ble kjent skyldig og fikk en betinget fengselsdom. Frifinnelsen baserte seg antagelig på betraktninger om nødrett og nødverge ifølge h.r.adv. Olav Hestenes som var min forsvarer (Domspremisser fantes ikke i Lagmannsretten på den tiden, bare «skyldig» eller «ikke skyldig», så man måtte gjette seg til begrunnelsene for dommen).

Det har gått over 50 år siden Gro-saken, men fremdeles huskes den av mange. De fleste som på en eller annen måte er knyttet til media, psykisk helse, medisin eller sosialt arbeid.

Dette er ikke en bok om Gro-saken. Når den nevnes innledningsvis er det fordi atferdsterapi og atferdsanalyse[2] forbindes med det Dagbladet hevdet skjedde med «Gro» i Gro-saken, bruk av belønning og straff, objektivisering av mennesket og brudd på straffeloven. Senere ble Gro-saken utgangspunktet for flere reformer og lovendringer, som for eksempel HVPU-reformen[3] i begynnelsen av 1980-årene og revisjon av tvangsbestemmelsene i sosiallovgivningen og lov om psykisk helsevern.

Boka diskuterer også hvilket menneskesyn atferdsanalyse representerer, hvilke etiske utfordringer som følger av atferdsanalytisk praksis, holdninger til menneskerettigheter og viktige begreper som fri vilje, samtykke og straff.

Boka begynner med å beskrive kort hvordan behandlingen av «Gro» ble gjennomført, Dagbladets kritikk av behandlingen og debatten om positivisme som vitenskapssyn. Jeg diskuterer hva atferdsanalyse er, positivismens verdisyn og hvilket verdisyn som ligger i et atferdsanalytisk vitenskapssyn. Jeg gir eksempler på kritikken som regelmessig kommer mot atferdsanalyse i dag, blant annet fra lærerutdanningene i forbindelse med evidensbaserte

1 Domsutsettelse er en betinget dom i en straffesak der retten finner tiltalte skyldig men lar være å fastsette straff. Domsutsettelse brukes for mindre alvorlige lovbrudd der tiltalte er ung og tidligere ustraffet.

2 Med atferdsterapi menes noen ganger terapi (behandling) som springer ut av atferdsanalyse. Men atferdsanalyse er en bredere forståelse av situasjonen enn konkrete årsaker til enkeltpersoners atferd som kan lede til terapi. Atferdsanalyse er en vitenskapelig forståelse av menneskers utvikling og forståelse av menneskelig atferd i samfunnet. Atferdsanalyse oppfattes i dag som en av bærebjelkene i forståelsen av menneskets fungering sammen med læren om naturlig seleksjon og nevrobiologi.

3 HVPU: Helsevern for psykisk utviklingshemmede

programmer som brukes i barnehage og skoleverket. Som eksempel på et moderne evidensbasert program med atferdsanalytiske metoder, har jeg brukt De utrolige årene (DUÅ), utviklet av professor Carolyn Webster-Stratton ved University of Washington i Seattle. DUÅ ble implementert i helsestasjoner, barnevern, skoler og barnehager i Norge fra 1999, finansiert av Helsedirektoratet. Som utdannet Mentor og Trainer i DUÅ har jeg hatt ansvaret for implementeringen i Norge og en del andre land[4].

Etter Gro-saken og spesielt etter at jeg fikk professorat i barn og unges psykiske helse ved Universitetet i Tromsø, Norges arktiske universitet i 1994, har jeg deltatt i den offentlige debatten om barns psykiske helse, barnevern og skole, bl a. med fast spalte i A-magasinet «Livet i familien» og i avisa Nordlys i Tromsø, men også i debattinnlegg og kronikker i en rekke andre aviser, radio og TV.

Jeg har valgt ut noen kronikker og avisinnlegg fra et utvalg av ca. 110 som er skrevet over en periode på 15 år, først og fremst fra Nordlys de siste 5-6 årene, og lagt de inn i teksten som eksempler på atferdsanalytiske argumenter og verdimessige ståsteder i forhold til aktuelle helsepolitiske og barnefaglige temaer som har vært debattert i media. Noen av kronikkene er skrevet sammen med barnepsykolog Magne Raundalen. De viser på ulikt vis atferdsanalytisk tilnærming til etiske og menneskerettighetsmessige problemstillinger og holdninger knyttet til kontroversielle temaer som for eksempel bruk av straff i oppdragelse og i strafferettspleien, den frie vilje, valgfrihet, evidensbaserte metoder i skole og psykisk helsevern, samtykke i sex, barnevern og tvang i behandling, for å nevne noen temaer.

I en debatt i Dagsnytt 18 i NRK om strengere straffer for ungdom som begår kriminelle handlinger beskyldte Jon Helgheim fra FrP meg for å politisere psykologifaget. Han mente at min motstand mot strengere straffer var et venstreorientert standpunkt som ikke kunne tas alvorlig fordi det var et politisk standpunkt. Beskyldningen hans er interessant fordi han derved mener at et fag, eller en vitenskap, ikke skal ha politiske implikasjoner men være verdinøytralt. Ved å velge ut noen kronikker som er skrevet som innlegg i den offentlige debatten om aktuelle saker, håper jeg å vise at faglige argumenter, basert på holdbar evidens selvfølgelig har politiske implikasjoner. Hvis venstresiden i norsk politikk for eksempel er kritiske til strengere straffer som løsning på ungdomskriminalitet, har de faktisk rett, og støttes av forskning om effekter av straff. Jeg forventer ikke at alle lesere av denne boka er enige i at standpunktene jeg tar i kronikkene har atferdsanalytiske begrunnelser, men argumentasjonen er etter min mening forenlig med atferdsanalyse. Kronikkene er ment å illustrere temaene som omhandles i bokas tekst anvendt i den aktuelle samfunnsdebatten.

Filosofi er til for å brukes

«Dagbladets lesere har de siste ukene kunnet følge med i en debatt om vitenskapens plass i samfunnet vi lever i, konsentrert omkring positivismen. Det dreier seg om vitenskapens forhold til verdier. Skal den stå sosialt og etisk isolert?». Dette er Arne Skouens ingress i Dagbladet den 19 februar 1974. Han fortsetter med å uttrykke enighet med byrettsjustitiarius A. H. Hillestad som i innlegget «Nye inspirasjonskilder» i Dagbladet den 14 februar samme år fremhever positivismens avvisning av enhver verdibetraktning som uvitenskapelig: «Etiske og sosiale verdier er skjøvet til side, ikke bare fra vitenskapen, men fra logisk tenkning i det hele… Konsekvensen blir at virkeligheten blir stående som gold og umenneskelig uten noen plass for etiske eller estetiske verdier».

Slik startet det som skulle bli kjent som Gro-saken i media de nærmeste årene og som fremdeles huskes, i hvert fall hos den generasjon som leste Dagbladet på 1970-tallet. Overskriften

4 De utrolige årene (DUÅ) er et evidensbasert program for behandling og forebygging av atferdsvansker hos barn i alderen 0 til 12 år. DUÅ vil bli utførlig beskrevet senere i boken.

i Dagbladet var «Tortur i norsk vitenskap» og artikkelen starter med følgende erkjennelse: «Filosofi er til for å brukes og synspunktene fra positivismedebatten her i bladet er vel egnet til å prøves på et aktuelt forskingsprosjekt som omtales av Arne Skouen i denne artikkelen. Har vi gående forskning i Norge der etiske og sosiale verdier er skjøvet til side?». Dagbladet oversendte saken til Sivilombudsmannen med anmodning om etterforskning.

I tidsskriftet Nordisk psykologi nr 5, Volum 25 i 1973 publiserte universitetslektor Arne Brekstad og jeg en artikkel om den 12 år gamle jenta Gro som var innlagt ved Klæbu Pleiehjem ved Trondheim. Hun hadde diagnosen psykisk utviklingshemming (Oligophrenia retardatio mentalis) med sterkt avvikende atferd. Våren 1971 ble jeg kontaktet av universitetslektor Anne Marit Sletten Duve ved Psykologiske Institutt ved Universitet i Oslo. Hun hadde en forespørsel fra sin nevø Tor Sletten som var psykolog ved Klæbu Pleiehjem. Han spurte på vegne av overlege Mogens Rasmussen om det var mulig å få hjelp til behandlingen av ei jente med alvorlige atferdsproblemer. Tor Sletten hadde henvendt seg til sin tante da han visste at det var et atferdsterapeutisk miljø ved Avdeling for utviklingspsykologi der tanten jobbet. Etter å ha drøftet dette med Arne Brekstad som var min veileder i magistergradsstudiet i psykologi, reiste jeg til Trondheim og Klæbu Pleiehjem våren 1971. Der ble jeg mottatt av Tor Sletten som hadde avtalt møte mellom overlege Mogens Rasmussen og meg. Mogens Rasmussen var en overlege av den gamle skolen. Tor Sletten instruerte meg i hvordan jeg skulle oppføre meg på hans kontor; Bukke dypt når jeg kom inn, bli stående foran skrivebordet til han ba meg sette meg, bruke De ved tiltale osv. Møtet endte med at jeg fikk med meg to journalmapper, en for Gro og en for ei 15 år gammel psykisk utviklingshemmet og taleløs jente som Mogens Rasmussen mente hadde potensiale til å lære så snakke. I artikkelen i Nordisk psykologi beskrives behandlingen av Gro i perioden februar til oktober 1972. Behandlingen fortsatte etter det til hun og personalet ble flyttet til en leilighet i Trondheim.

Avdeling for utviklingspsykologi

Avdeling for utviklingspsykologi lå i andre etasje i C-blokka ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet på Blindern. Etasjen var delt mellom oss og Pedagogisk institutt, et naboskap preget av en kombinasjon av nedlatenhet og humor fra begge sider. Psykologene hevdet at de kunne kjenne igjen en pedagog på lang avstand ved at han hadde lærlapper på begge albuene på dressjakka fordi han hele tiden satt med hendene mot haka og albuene støttet mot skrivebordet. Pedagogene tok igjen ved å spyle psykologene med vann fra brannslangen i korridoren.

Avdeling for utviklingspsykologi var liten og kunne ikke konkurrere med avdelingene for klinisk voksenpsykologi, eller sosialpsykologi, men vi hadde dedikerte personer i lærerstaben med dosent Åse Gruda Skard i spissen. Blant de andre var personligheter som professor Carl Martin Borgen, universitetslektor Anne-Marit Sletten Duve som fikk en rolle i denne fortellingen, og dosent Ruth Frøyland Nielsen som var bror til psykiateren Trygve Bråtøy. Ruth var elev av Jean Piaget og tok doktorgraden ved Université des Sciences de l'education i Genève. Av den yngre garde var universitetslektor Arne Brekstad som skulle bli min veileder og mentor og Magne Raundalen som ble vitenskapelig assistent for Åse Gruda Skard etter endt embetseksamen og som jeg fremdeles har et vennskaps- og samarbeidsforhold til.

Når man ser på sammensetningen av personer i avdelingen kan den ikke akkurat sies å være preget av atferdsanalyse eller atferdsterapi. Carl-Martin Borgen var kjent psykoanalytiker og forfatter, Anne Marit Sletten Duve lanserte teorien om symbiose mellom mor og barn og arbeidet med vegetoterapi og primalskrik hos autistiske barn, Ruth Frøyland Nielsen var oppdratt i fransk psykologi i Piagets tradisjon og Åse Gruda Skard var en pioner i barneoppdragelse og normalutvkling hos barn. Det var Arne Brekstad som akslet trøya til

atferdsanalytikerne og han fikk en studentskare av tilhengere som skulle komme til å prege instituttet og kantina på SV-bygget. Jeg ble en av dem, sammen med Arild Karlsen, som ble berømt, enn si beryktet for å ha oppdratt sønnen Per i en «Skinnerboks»[5] og senere Per Holth, som ble professor i psykologi ved Oslo Met.

Miljøet på avdelingen var godt men med små godlynte finter til ansatte med andre teorier. Én historie var da Carl-Martin Borgen, psykoanalytikeren, kom med en finte om at vi atferdsanalytikere bare hadde en teori som virker på rotter. Historien sier at jeg umiddelbart besvarte finten med at jeg var glad for at jeg hadde en teori som i hvert fall virker på rotter. Carl-Martin skal ha blitt svar skyldig for en gang skyld.

Brekstad hadde bakgrunn som vitenskapelig assistent for Åse Gruda Skard og hadde gjennom dette arbeide fått solid kunnskap om barns utvikling. Det var etter Ole Ivar Løvaas sitt besøk i Norge i 1968 at Brekstad for alvor ble interessert i atferdsanalyse. Han leste seg opp på B.F Skinner og ble tidlig opptatt av den praktiske siden ved atferdsanalyse og spesielt anvendelse av metodene overfor autistiske barn og psykiske utviklingshemmede. Løvaas emigrerte til USA som 16-17 åring og ble professor i psykologi ved UCLA i California. Han hadde utviklet «Early Intensive Behavioral Intervention» (EIBI) for barn med autisme og hadde fått data som viste gode effekter av behandlingen. Løvaas var kontroversiell men en glimrende foreleser, og fikk med seg mange som arbeidet med autister og psykiske utviklingshemmede. Størst reaksjon ble det nok da han fortalte om hvordan han fikk ei autistisk jente til å kaste seg i armene sine. Vanligvis var hun helt uinteressert i fysisk kontakt og hun hadde ingen sosiale ferdigheter som vi vanligvis finner hos små barn. Løvaas monterte metallisk tape som var koblet til et batteri på gulvet. Han plasserte jenta på tapen, ba henne komme til ham, og strakte ut armene, samtidig som han satte på strømmen. Hun hoppet umiddelbart i armene hans. Reaksjonene var sterke og mange forlot salen. Selv argumenterte han med at jenta etter dette så på han som en trygg person og hun kom til ham på oppfordring etter dette. For ordens skyld. Dette var og er langt utenfor grensene til forsvarlig behandling og ville aldri blitt gjennomført i Norge.

Forelesningene som han holdt flere av i årene 1968 og utover i 1970 og 80-tallet i Norge trakk hundrevis av deltagere. Brekstad, med tilhold på universitetet ble inspirert til å prøve ut Løvaas' EIBI- program og organiserte poliklinisk behandling for to autistiske barn ved Psykologisk institutt med Arild Karlsen og meg selv som student-medarbeidere og med foreldrene til barna bak enveisspeilet i terapirommet. Det var først og fremst taletrening vi arbeidet med. Et av barna, en gutt på 6-7 år fra Vestfold var taleløs og med høygradig selvstimulering med vifting med hendene og hyperventilering. Han elsket kaviar og vi etablerte de første lyder på imitasjon med knekkebrødbiter med kaviar som belønning[6]. Han var meget dyktig med ball, der han kunne sprette ballen mot vinduskarmen slik at ballen traff taket, spratt ned på gulvet og tilbake til ham, om og om igjen uten feil. Jeg husker det gjorde stort inntrykk på oss. Dette ble det første møte med autistiske barn og atferdsanalytisk behandling for meg.

Avdeling for utviklingspsykologi var altså ingen atferdsterapeutisk bastion, men Brekstads kliniske virksomhet og studentenes aktivitet i kursene og i kantina hadde åpenbart spredt rykte om et atferdsanalytisk miljø ved avdelingen. Og ryktet var tilstrekkelig til at Anne Marit Sletten Duve fikk en henvendelse fra sin nevø i Trondheim om bistand til to klienter på Klæbu Pleiehjem.

5 «Skinnerboks» eller «Operantkammer» som B.F.Skinner brukte til læringseksperimenter med duer i laboratoriet ved Harvard University. Arild Karlsen bygde en boks i veggen mellom soverommet og stua, der sønnen Per sov om natta. Boksen var oppvarmet så han kunne ligge uten tøy og foreldrene kunne ha oversikt over ham hele natta. Koblingen mellom Skinnerboksen og atferdsanalytikeren Arild Karlsen fikk pressen til å lage skandalesak, ikke helt uten Arild Karlsen bidrag. Sengeanordningen viste seg å være en svært gunstig løsning på omsorgen for babyen om natten.

6 Denne form for opplæring blir beskrevet senere i boka som «særtrening»

Behandlingen av Gro

«På det tidspunkt behandlingen begynte, var hun meget sky og lite tilnærmelig. Hun krøp som regel under sengen eller snudde seg mot veggen når mennesker hun ikke kjente godt kom inn på rommet hennes. Hun hadde et meget asosialt atferdsmønster som ga seg utslag i verbal og motorisk aggresjon mot andre mennesker. Hun kunne ofte slå, sparke, klore og spytte. Hun tok ofte brillene til folk i nærheten og brakk dem. I disse aggressive periodene ødela hun objekter i de nærmeste omgivelsene ved f.eks. å kaste inventar og leker i gulvet, rive ned vindusgardiner, knuse ruter, rive i stykker sengetøy og sine egne klær. Dette ble også ledsaget av lange perioder med surhet. Denne destruktive og uakseptable atferden ledet til at hun – bortsett fra i stellesituasjoner og enkelte andre situasjoner – hadde vært spent fast til sengen med en fotrem i ca. 2 år» (Nordisk psykologi 1973).

Dette er et utdrag fra artikkelen i Nordisk Psykologi og gir et godt bilde av Gros atferdsproblemer. Men Gro hadde også andre sider. I et annet utdrag heter det: «Hun hadde et vel utviklet språk og snakket flytende, selv om ordforrådet på enkelte områder kunne være noe begrenset. Det syntes ikke å foreligge noen vesentlig intellektuell retardasjon men på grunn av manglende opplæring kunne hun ikke lese eller skrive og hennes tallbegreper var mangelfulle. Hun var normalt fysisk utviklet for sin alder». Her kunne vært lagt til at hun manglet mange av dagliglivets og sosiale ferdigheter som gjorde henne helt avhengig av andre mennesker.

Det var tre mål for behandlingen, å redusere omfanget av sosialt avvikende atferd, å bygge opp mer avansert sosial atferd og å fjerne reima som hun lå bundet fast i. Når sosialt avvikende atferd oppsto ute i avdelingen ble hun straks bragt tilbake til rommet sitt og låst fast i fotreima og rommet ble ryddet for leker. Deretter forlot miljøarbeiderne rommet og lukket døren etter seg. Gro var som regel meget urolig i denne situasjonen med hyling skriking og banning. Når hun roet seg ventet man i 10-15 minutter før man gikk inn til henne. Hun fikk da ros for å ha vært rolig, låst opp og lekene ble hentet tilbake og de aktivitetene som pågikk da hun begynte med de uakseptable atferdene ble gjenopptatt.

Direkte angrep på miljøpersonalet som slå, klore og spytte på rommet ble håndtert på en annen måte. Personalet forholdt seg passive uten å reagere på hennes atferd. Når hun roet seg forklarte personalet at kloring og slåing var uakseptabelt, at rommet ville bli ryddet for leker og at personalet ville forlate rommet. Når Gro hadde vært rolig en tid gikk de inn igjen og fortsatte aktivitetene. En passus i artikkelen i Nordisk Psykologi, som sa at selv lege på visitt ble avvist når hun skulle være alene, skapte bestyrtelse i media. Men legen forsto poenget og vi hadde aldri noen konflikt om dette.

En vesentlig del av behandlingen besto av å lære henne selvstendighet og sosial atferd. Dette omfattet av- og påkledning, spiseferdigheter, re opp senga si, rydde på rommet og språktrening. Opplæringen foregikk ved hjelp av et bredt spekter av goder som hun fikk tilgang til som følge av den ønskede atferden. Godene kunne være spiselige, som sjokolade, peanøtter, brus eller vafler. Samtidig fikk hun ros, oppmuntring og oppmerksomhet. Noen aktiviteter, f.eks. å rydde av bordet etter et måltid, brette stikklaken og rydde rommet sitt ble belønnet med «tokens» som var 5-øringer som ble samlet opp og brukt til å kjøpe inn goder hun ønsket seg eller delvis å erstatte ting hun hadde ødelagt, enten reelt eller symbolsk. I tillegg brukte personalet Premacks prinsipp, som gikk ut på å gi henne tilgang til en aktivitet eller situasjon hun likte godt etter at hun hadde utført en aktivitet som var til opplæring. Et eksempel var at hun fikk gå på besøk til en annen avdeling ved pleiehjemmet, noe hun likte godt, etter at hun hadde gjennomført måltidet på en tilfredsstillende måte, som kunne være vanskelig for henne.

Noen ganger var atferden hennes så voldsom at hun måtte spennes fast i sengen med en fotreim. Dette var blitt gjort i et par år før behandlingen startet og ble sett på som nødvendig

for at hun ikke skulle skade seg selv eller andre. Å reimbinde henne ble selvfølgelig sett på som et stort problem, både fordi det begrenset hennes bevegelsesfrihet og fordi det var et tvangsmiddel som var etisk vanskelig å forsvare. Institusjonen hadde imidlertid ikke funnet noen løsning på problemet og tvangsbruken ble en normal måte å møte de alvorligste anfallene hennes på. Vi så det imidlertid som svært viktig å få avviklet bruk av fotreima så raskt som mulig. Problemet var at hun følte seg trygg når hun var reimbundet og mange av de voldsomme utbruddene hennes syntes å oppstå for å bli bundet fast. Løsningen ble en prosess der hun ble løst fra reima litt tidligere og låst litt senere enn vanlig i forbindelse med de aktiviteter hun måtte være løs fra reima, som for eksempel toalettbesøk, turer og stell. Opp- og nedlåsingstidspunktet ble langsomt flyttet slik at hun var gradvis lengre tid løs fra reima. Når hun var løs fra reima ble hun engasjert i aktiviteter hun likte godt og hun fikk tilgang til mange forskjellige goder under forutsetning av at hun hadde akseptabel atferd. Periodene hun var løs av reima ble gjort så positive og attraktive som mulig for henne. Til sammen førte disse behandlingselementene til at hun lærte stadig flere positive atferder og det ble mindre nødvendig å låse henne fast.

Personalet ble instruert i å notere nøye ned tiden hun hadde akseptabel atferd og tiden hun var fri fra reima hver dag i dagboka.

Resultatet av behandlingen i perioden februar til oktober 1972 viste en nedgang i sosialt avvikende atferd fra et gjennomsnitt pr. dag på 115 minutter til 5 minutter. Samtidig gikk tiden hun var fri fra reima opp fra 100 minutter i februar til 525, ca. 9 timer i oktober. Min veileder Arne Brekstad og jeg mente at behandlingsopplegget var så vidt interessant og med utvetydige gode resultater at det ble bestemt å skrive en kasusrapport til et fagtidsskrift. Det er ganske vanlig å skrive kasusrapporter om lovende behandlingsresultater før man begynner med systematisk evaluering av (forskning på) metoden. Rapporten ble da også akseptert som kasusrapport i tidsskriftet Nordisk psykologi og ble av redaksjonen betraktet som lovende behandling. Fra vår side var dette prosjektet aldri sett på som forskning, som Dagbladet hevdet. Det hele startet som en mulighet til å få erfaring med metoder innen anvendt atferdsanalyse samtidig som vi kunne gi en hjelpende hånd til Klæbu pleiehjem overfor klienter de følte de ikke mestret.

Torturanklagene i Dagbladet viste til at reimbindingen var straff og at atferdsanalysens grunnleggende prinsipper var belønning og straff. Tiltalen i rettsakene hadde elleve punkter som ble fremstilt som straff og som ifølge aktoratet bekreftet straffeprinsippet i atferdsanalysen. Atferdsanalytikere har alltid vært negativt innstilt til bruk av straff i behandling og oppdragerøyemed fordi virkningen av å straffe i beste fall er uforutsigbar og i verste fall skadelig. Laboratorieeksperimenter på dyr hadde vist at påføring av straff førte til avbrytning av atferden som straffes, og de lærte å unngå straffen ved å trykke på en spak når det kom et lyssignal om at straff var på vei. Samtidig viste dyret klare tegn på redsel. Analyser av mennesker som blir usatt for ubehag viser lignende mønster. Når atferden blir straffet oppstår en flukthandling øyeblikkelig. Denne handlingens karakter er uforutsigbar. Hos et barn eller ungdom kan det være å stanse den straffede handlingen umiddelbart, men like gjerne å angripe strafferen eller å hyle protester. Neste gang lærer man å unngå straffen. Hvilke handlinger som blir flukt- og unngåelseshandlinger avhenger av hva som lykkes som flukt eller unngåelse. Problemene øker altså. Emosjonelle reaksjoner som angst eller aggresjon ledsager straffen. Avbrytelsen av handlingen kan se ut som at straffen virker, men det som skjer er at personen lærer å unnslippe og unngå ubehaget. De emosjonelle reaksjonene retter seg mot den personen som straffer, oftest foreldre eller andre omsorgspersoner, og skader relasjonen mellom barnet og de voksne. Atferdsanalyse anbefaler derfor ikke å bruke straff i behandlings- eller oppdragerøyemed. Straff, eller streng grensesetting begrunnes ofte

ved at barnet får respekt for den voksne. I realiteten er det stikk motsatt. Man mister den respekten man måtte ha og erstattes av mistro og til og med hat.

I kronikken nedenfor kommenteres daværende statsråd Per Sandberg sin uttalelse om å besvare seksuell trakassering mellom voksne med «en ørefik».

En ørefik som «skuls». Publisert i Nordlys den 29 november 2017.

«En god gammeldags ørefik er noe de aller fleste mannfolk forstår», sa Frp-statsråd Per Sandberg om å svare på seksuell trakassering til VG her om dagen. Han utdyper rådet sitt med å si at «…han har forståelse for at det kan være vanskelig å klappe til sjefen, men at det kan være nødvendig.». Det er vel kanskje greit å vite at han forstår hva en ørefik betyr hvis han som medlem av den politiske elite, sjef og maktmenneske en gang i fremtiden skulle trakassere noen med en ærekrenkende atferd. Rådet kom trolig fra levra som er FrPs eneste kjente sannhetskilde i motsetning til «sosionomgnål og forskning» som er gammeldags ifølge FrPs akademiske oppmann Christian Tybring-Gjedde i Dagsnytt 18 her forleden.

Men at Sandberg vet hva en ørefik betyr fikk vi egentlig en anelse om da vi leste i hans egen biografi «Mot min vilje» at han var nødtvunget til å be om unnskyldning etter at han ble idømt 3000 kroner i bot for å ha skallet ned en asylsøker på fest. Hva asylsøkeren lærte av behandlingen vites ikke. Det er uklart om Sandberg er villig til å utvide de trakassertes repertoar til også å omfatte nedskalling. Det vi imidlertid vet er at ørefiker og kanskje også nedskalling kan være straffri som reaksjon på ærekrenking, som i juridisk språk heter retorsjon som er latin og betyr «å dreie tilbake». Bestemmelsen i straffelovens § 228 dreier seg imidlertid om at en legemsfornærmelse eller ærekrenkelse kan være straffri dersom den er gjengjeldt med omtrent samme mynt slik at saken er «skuls». Sextrakasseringen, som i høyeste grad er ærekrenkende, blir altså straffri dersom den gjengjeldes med en handling som er jevnbyrdig med ærekrenkelsen. En ørefik kan altså «skulse» sextrakassering ifølge jurister.

Nok av jus. Hva med de samfunnsmessige implikasjonene av å gjengjelde en ærekrenkelse med en ørefik. Nestleder i Arbeiderpartiet Hadia Tajik velger en politisk innfallsvinkel. Det skal ikke være opptil den enkelte kvinne å ta tak i seksuell trakassering, sier hun. Dette er et samfunnsproblem som må løses politisk ved f.eks. å etablere lavterskeltilbud for å melde fra om seksuell trakassering og å inkludere vern mot seksuell trakassering i likestillingsloven, tiltak som er en rettstat verdig.

Fra en barnepsykologs ståsted fortoner Sandbergs metode seg som spesielt uheldig. Gjengjeldelse som foretrukket reaksjonsform har preget de mørke sider av barneoppdragelsen i århundrer. «Du må ta igjen gutt» har vært mantra hos den autoritære forelder uten å reflektere over at å bruke vold i rettferdighetens tjeneste legitimerer vold og bidrar til mer vold i samfunnet. Vi vet at FrP har vært tilhengere av fysisk avstraffelse av barn helt til det siste og fremdeles er det ifølge enkeltpersoner fra den kanten som forsnakker seg. Vi skal ikke glemme at det bare er 12 år siden Høyesterett avklarte en gang for alle at fysisk avstraffelse i oppdragende øyemed er straffbart etter den såkalte «klapsedommen». Tilhengerne har argumentert med at de slår for at barnet skal forstå alvoret, ikke ulikt Sandbergs argumentasjon, men de reelle grunnene er annerledes. Intervjuer med foreldre slår entydig fast at slagene ble gitt i sinne fordi barnet hadde krenket dem som foreldre ved å være ulydige og at de mangler alternativer.

Strengt tatt er Sandbergs metode og fysisk avstraffelse av barn to sider av samme sak. Den krenkede kan bruke vold. Men når det er makten som krenker er den voldelige gjengjeldelse lovlig mens når makten er krenket er gjengjeldelsen ulovlig. Juridisk må det kanskje være sånn og det er en viss logikk i det. Men bør vi anbefale å bruke metoder som skader samfunnet som virkemiddel for å løse et annet samfunnsproblem? FrP ønsker denne strategien på flere områder. For eksempel mener de å skjerpe straffene reduserer kriminalitet, til tross for at vi vet at hard straff øker risikoen for gjentagelse av straffbare handlinger. For å stanse den økende volden i videregående skoler

foreslår de å samle de voldelige ungdommene i egne klasser, til tross for at all tilgjengelig forskning forteller oss at volden øker når de voldelige samles.

Dannelse er et skjellsord hos ytterste høyre fløy. Likheten mellom barneoppdragelse og det å styre landet bør være å ha dannelse som grunnpilar. Dannelse i betydningen å være bevisste, engasjerte, myndige, handlekraftige og ansvarlige deltagere i det samfunnet vi lever i, for å sitere filosofene Per Bjørn Foros og Arne Johan Vetlesen i boka «Angsten for oppdragelse». Da blir beslutningene til beste for både individ og samfunn. Det motsatte er autoritær paternalisme med disiplinering som metode: «Gi ham en ørefik så slutter han å trakassere». «Bur de kriminelle inne så blir vi kvitt dem», «Samle dem i egne klasser så plager de ikke de andre elevene» er meget gode eksempler.

Positivismedebatten

Dagbladets oppslag om tortur i norsk vitenskap var avisens praktiske bidrag til positivismedebatten. Med Gro-saken fikk de, etter deres oppfatning, vise et eksempel på hvor galt det kan gå når positivisme er det vitenskapsteoretiske grunnlaget for behandlingen. Positivismedebatten dreide seg om man kunne bruke naturvitenskapelige metoder i studiet av mennesker. Strengt tatt begynte debatten om vitenskapelige metoder med Platon (300-tallet fvt.) og dualismen, filosofien som skiller mellom sjel og legeme. Platon trodde på sjelevandring og mente at sjelen tar bolig i menneskebarnet og forlater legemet når det dør. Aristoteles, som var Platons elev, mente imidlertid at kroppen og sjelen var en helhet. Men det var René Descartes (1596 – 1650) som førte Platons ideer videre i sin overbevisning om at sjelen var noe metafysisk og at kropp og sjel var adskilt. Det dualistiske menneskesynet har påvirket debatten i psykologien helt fram til i dag. Sigmund Freud og psykoanalysen var tro mot dualismen og psykoanalysens etterkommere, psykodynamisk og humanistisk psykologi, har beholdt dualismen som menneskesyn. Behaviorismen har på sin side stort sett beholdt Aristoteles idé om kroppen og sjelens enhet. Det vil si, de har benektet eksistensen av en ikke-fysisk sjel eller psyke. De omdefinerte derfor målet for psykologisk forskning fra å være studiet av sjelen til å være studiet av atferd. Behavioristene stilte seg uforstående til å kunne studere sjelen eller psyken som metafysisk fenomen og derved uten mulighet til å observere fenomenet man skulle studere. Alternativet var å studere det observerbare som var atferd. Psykoanalysen løste dette problemet ved å gripe fatt i Wilhelm Wundts metode for å studere grunnleggende psykologiske prosesser i det første psykologiske laboratorium fra slutten av 1800-tallet, der han introduserte *introspeksjon.* (fra latin: introspectare = å se inn i). Introspeksjon innebærer at man observerer og rapporterer egne opplevelser, tanker og følelser. Freud videreutviklet denne metoden ved å la pasienten assosiere fritt, ofte liggende på en sofa med terapeuten sittende bak. Hans teori var at man på denne måten kunne få innsikt i psykiske mekanismer og psykiske konflikter i underbevisstheten gjennom pasientens frie assosiasjoner.

Avstanden mellom de to forskningsmetodene var - og er - stor i synet på hvordan man kan forske og få kunnskap om menneskets fungering. Idéen hentet de tidlige behavioristene fra Wienersirkelen på 1920-tallet som hadde latt seg fascinere av moderne fysikk, som på den tiden hadde gjort store framskritt og ført til den industrielle revolusjon. Dette innebar at et vitenskapelig utsagn bare kunne gi mening dersom det kunne bevises gjennom direkte observasjon. Vurdering av om et vitenskapelig utsagn var sant kunne bare avgjøres dersom det var i overensstemmelse med den fysiske verden. Utsagnet «det står et tre i hagen» er meningsfullt fordi det kan bevises ved observasjon. Utsagnet «mennesket har en sjel» er meningsløst fordi det ikke kan bevises ved observasjon. Wienersirkelsens vitenskapsfilosofi ble kalt logisk positivisme eller logisk empirisme. (ut fra «det virkelige» eller «positivt gitte»).

Filosofen Hans Skjervheim (1926 – 1999) var den tydeligste av positivismekritikerne i Norge. Han var opptatt av forholdet mellom naturvitenskapene og samfunnsvitenskapene og mente at man ikke kunne bruke naturvitenskapelige metoder i samfunnsvitenskapene. Skjervheims utlegging av positivisme skulle prege debatten på 1960 og 70 tallet, og preger for så vidt debatten om atferdsanalyse enda. I følge Jan Inge Sørbø i boka: Hans Skjervheim – en intellektuell biografi (2002), mente Skjervheim at positivismens menneskesyn var at mennesket var som et hvilket som helst objekt som styres av ytre påvirkning fra andre ting. Det vitenskapelige idealet til positivismen, mente han var å avdekke kausale lover for menneskelig atferd for å kunne forklare dem. Dermed blir forskeren tilskuer som ikke snakker med sine studieobjekter. Da betrakter man studieobjektet som en ting som kan kausalforklares[7]. Det positivistiske ideal blir derfor et teknokratisk prosjekt der politiske eliter og eksperter styrer samfunnet effektivt gjennom vitenskapelig kunnskap, ifølge Skjervheim.

Skjervheims alternative menneskesyn var mennesket som et fritt velgende og meningsfortolkende subjekt. Mennesket, til forskjell fra dyr, har evnen til å stille spørsmålet «hvorfor». Det rasjonelle mennesket vil alltid lete etter mening som positivistene ikke tar høyde for, mente han. Menneskets handlinger kan derfor ikke kausalforklares, men man må forstå den intensjon og mening som ligger til grunn for handlingen. Man må analysere atferd ut fra individets fortolkning av virkeligheten. Man må se atferden i en kontekst som for Skjervheim betyr at man må forholde seg til hva andre tror og tenker. Kausale forklaringer må derfor erstattes av intensjonale forklaringer. Man må kommunisere med studieobjektet, sette seg inn i dets situasjon og ta deres oppfatninger på alvor. Forskeren må være deltager i et subjekt – subjekt relasjon. Subjekt – subjekt relasjonen erstatter subjekt – objektrelasjonen. Samfunnsvitenskapene skal formidle kunnskap til offentligheten slik at de blir opplyste borgere, ikke fore ekspertene med kausale lover som de fatter beslutninger på. Når positivistene fornekter dualismen, mente Skjervheim at man gjør mennesket mindre enn det er. Menneskets fornuft skiller det fra alt annet.

Skjervheim mente at «den instrumentalistiske metoden» (eksperimentet), som er naturvitenskapenes foretrukne metode, er teknisk manipulerende vitenskapelig virksomhet som er uforenlig med grunnleggende etiske prinsipper da den ikke tar menneskets grunnleggende rettigheter på alvor fordi vitenskapen søker å få makt ved bruk av manipulasjon. Positivistisk menneskesyn er derfor grunnleggende uetisk fordi andre personer blir behandlet som ting i et velkalkulert spill der den som kjenner reglene best vinner.

Evidens, instrumentell metode og instrumentalitet

Ut fra Hans Skjervheims forståelse av begrepet instrumentell kan man si at begrepet er gjort til skjellsord og betyr at man til enhver tid lar målet helliger midlene. I denne forståelsen tillegger man ikke utøverne av eksperimentet eller naturvitenskap evnen til etisk refleksjon, pragmatisme, moral eller vurderingsevne. Denne rigiditeten har sin opprinnelse i synet på instrumentalitet som påstanden om manglende villighet eller snarere manglende lovlighet til å utøve profesjonelt skjønn og etiske overveielser, og settes opp mot effektivitet og måloppnåelse, som man antar er ufravikelige krav til evidens (Kvernbekk, 2018). Gjennomgang av instrumentell metode og instrumentalitet berører nødvendigvis begrepet evidensbasert praksis (EBP), som, ut fra Skjerveims forståelse, skal gi oss «sannheten» og ut fra denne skal vi kunne lage regler for hva vi skal gjøre i praksis.

Instrumentalitet som normativt ladet egenskap er i stor grad ment å ramme de som foretrekker å gjøre noe som faktisk har vist seg å virke. Kontroversen om EBP ligger blant

7 Kausalitet kommer av latin causa = årsak eller grunn. Kausalitet brukes når det foreligger et påvirkningsforhold mellom to fenomener.

annet i begrepet «basert» ifølge Kvernbekk. Hvis ens praksis er basert på evidens, må evidens utgjøre en base eller fundament av kunnskap som man direkte avleder sin praksis fra, der man nærmest ureflektert følger regler. Evidensen forteller deg hva du skal gjøre i praksis. En alternativ forståelse, som er mer i overensstemmelse med naturvitenskapens tenkning, er at evidens skal forbedre praksis og øke kvaliteten på profesjonelle vurderinger, ikke erstatte dem. Noen naturvitenskapelige forskere har erstattet evidensbasert med evidensinformert praksis for å motvirke samfunnsvitenskapenes kritikk, uten at det har hjulpet noe særlig.

Behandlingen av Gro ble altså brukt av Dagbladet som eksempel på positivistisk inspirert forskning. Skjervheims beskrivelse av det positivistiske menneskesynet som grunnleggende uetisk og instrumentalistisk finner vi igjen i Dagbladets beskrivelse av behandlingen den 19 februar 1974.

Skjervheims forståelse av positivismen går i arv

Man skulle tro at kritikken av positivismen på 1960 og 70 tallet hadde fortatt seg noe, og at synspunktene hadde blitt mer nyansert i dag enn på den tiden. Men de gamle synspunktene er forbausende motstandsdyktige. Debatten om evidensbaserte metoder[8] i skole og psykiske helsevern dukker opp med jevne mellomrom. I en kronikk i Aftenposten den 22 mai 2022 viser daværende leder i Utdanningsforbundet Steffen Handal til noen styrere i barnehager: «Styrerne mener at metodene er bakstreverske og stammer fra en tid da barn ble behandlet som objekter, og ikke subjekter». Metodene det henvises til er «De utrolige årene»[9], et evidensbasert program for klasseledelse som har vært implementert i skoler og barnehager de siste 20 årene, finansiert av Helsedirektoratet. En gruppe pedagoger fra Institutt for lærerutdanning og pedagogikk (ILP) ved Norges arktiske universitet, UiT skrev i et tilsvar til meg om evidensbaserte metoder i skolen i avisa Nordlys: "Å redusere barn til objekter står i motsetning til rettigheter som barn er gitt gjennom FN's barnekonvensjon".

«Å redusere barn til objekter» går igjen i motstanden mot evidensbaserte metoder og atferdsanalyse i godt samsvar med Skjervheims synspunkter. Historisk har den hermeneutiske tenkningen sin opprinnelse i postmodernismen innen samfunnsvitenskapene fra første halvdel av 1900-tallet med filosofer som Jean-Francois Lyatard, Michel Foucault og Jacque Lacan med sine reaksjoner på tanken om naturvitenskapelig basert kunnskap om mennesket. Tanken var at mennesket ikke kunne forstås gjennom empiri, altså gjennom forskning og erfaring men bare gjennom samtalen. Utgangspunktet var ideen om den doble hermeneutikk, forstillingen om at man ikke kan tolke menneskelig atferd fordi subjektet også tolker tolkeren. Naturvitenskapelig forskning på mennesket blir derfor umulig da den forutsetter at man studerer mennesket som et objekt som man skal forstå ut fra observasjon og eksperimenter. De grunnleggende målsetningene i naturvitenskapene om prediksjon og kontroll ble avvist. De naturvitenskapelige kravene til indre og ytre validitet, begrepsvaliditet og reliabilitet ble irrelevante. Løsningen ble å forlate en metodebasert praksis til å begynne med en samtalebasert (discoursive) praksis. Steinar Kvale, den mest kjente norsk-danske psykolog og postmodernist, men som betraktet seg selv som skapnaturvitenskapsmann, sa at forskningsprosessen måtte foregå som forhandlingspraksis gjennom kasusstudier i konkrete og lokale situasjoner. Postmodernismen hadde gjennomslag i psykiske helsevern i Norge på 1980 og 90-tallet.

I Nord-Norge var professor Tom Andersen den mest sentrale systemisk-hermeneutiske postmodernist knyttet til psykisk helsevern for voksne med sine reflekterende team i det familieterapeutiske miljøet. En gruppe fagpersoner observerer terapeut – klientaktiviteten

8 Evidensbaserte metoder innebærer at metodene er basert på (natur)vitenskapelige metoder.

9 De Utrolige Årene (DUÅ) er et veiledningsprogram som rettes til foreldre og lærere med barn i alderen 3 – 6 år og 6 - 12 år, som er i risiko for eller har utviklet adferdsvansker. Programmets formål er å styrke foreldres og læreres samspill med barna, og gjennom dette fremme barnas emosjonelle og sosiale kompetanse. Mer om det senere.

bak enveis-speilet og både terapeut og klient hører på teamets refleksjoner etter terapitimen. Senere får terapeut og klient sammen kommentere teamets refleksjoner og klienten (eventuelt med familie) kan fritt velge forklaringer på og analyser av problemene som passer dem. Man plukker forklaringen på egne problemer fra øverste hylle, laget av fagpersoner som har lyttet til klientens forståelse av egne problemer, diskutert dem og presentert dem som utredningsfunn.

Postmoderne hermeneutisk tenkning har vært møtt med substansiell kritikk av det etablerte vitenskapelige samfunn på grunn av dens alternative vitenskapssyn som i sin ytterste konsekvens fører til den absolutte relativisme (det finnes ingen realiteter) enn si nihilisme. Det etablerte vitenskapelige samfunn tar utgangspunkt i at menneskelig aktivitet i prinsippet kan predikeres og kontrolleres, og at den doble hermeneutikk ikke hindrer at man gjennom allment aksepterte vitenskapelige metoder kan akkumulere kunnskap om menneskets funksjon, slik at man i økende grad kan predikere menneskelig aktivitet.

Postmodernisme i psykisk helsevern døde ganske raskt ut på slutten av 1990 og begynnelsen av 2000 tallet fordi den innebar forkastelse av all utredning, diagnostisering og systematiske forsknings- og behandlings-metoder i en periode da psykisk helsevern var preget av hjelpeløshet og ineffektivitet. På denne bakgrunn er det merkelig eller i hvert fall overraskende at noen fremdeles tviholder på det postmoderne paradigme og bruker objektivisering av menneske som skjellsord i debatten om evidensbaserte metoder.

Postmodernismen har imidlertid tatt seg opp de siste årene, og blitt spesielt synlig etter at Donald Trump trådte inn på den politiske arena. Da han ble avslørt i løgn om antall publikummer som hadde møtt opp på innsettelsesseremonien hans i 2017, kvitterte Trumps rådgiver Kellyanne Conwey med å lansere begrepet «alternativ sannhet». Objektiv sannhet finnes ikke, og er erstattet med den sannhet man selv konstruerer ut fra ens eget syn på verden. Fra å være et trumpsk fenomen, er «alternativ sannhet» blitt en legitim tolkning av verden hos store grupperinger av mennesker, først og fremst knyttet til MAGA-bevegelsen i USA, men senere også hos andre høyreorienterte grupper. Når «alternativ sannhet» sidestilles, endog erstatter faktabasert kunnskap, skaper det selvfølgelig mistillit til seriøse medier og konspirasjonsteorier får næring til å blomstre i større grad enn tidligere. Vi ser tendenser til kynisk bruk av «alternative sannheter» i Norge også, brukt mest av den politiske ytre høyre fløy, som argument for å redusere beskatningen av næringslivet, i valgkampen 2025. Et eksempel er påstanden om at investeringsgraden og innovasjon i næringslivet er gått ned etter økte skattebyrder, for eksempel grunnrenteskatten for oppdrettsbedrifter og varsler om økt kapitalbeskatning, en påstand som er dokumentert feil (SSB).

Kronikken som følger er en reaksjon på alle eksemplene på usannheter som politikere har kommet med og som har ført til gale eller meget uheldige avgjørelser. Løgn har fått forskjellige uttrykk og konsekvenser i politikk. Måten løgn brukes aktivt på kommer fra postmodernismen som red Europa og Norge på 1980 og 90-tallet.

Fra løgn til alternativ sannhet. Publisert i Nordlys den 16 mars 2026

Vi ser det overalt. Løgn, alternativ sannhet, konspirasjonsteorier. Så å si alle samfunnsområder preges av usannheter om dagen. Politikere lyver og kaller det alternativ sannhet. Åpenbare løgner blir uimotsagt. Flukten fra sannhet har skremmende konsekvenser. Dyptgripende politiske beslutninger tas på grunnlag av løgn. USA's bombing av Irak i 2003 var basert på løgn om at landet hadde masseødeleggelsesvåpen. USA's bombing av Iran i dag blir rettferdiggjort av at landet kunne nå USA med langtrekkende atomvåpen innen få uker. En påstand som ingen etterretning kan bekrefte, heller ikke CIA. Bombingen har sin forklaring i at Trump ble overtalt av Pete Heggseth og svigersønnen Jared Kushner og presset av Benjamin Nethanyahu til å bidra til å oppfylle Israels drøm om den gammeltestamentlige spådom om det storisraelske rike. Eksemplene er mange.

Utgangspunktet er postmodernismen som flommet over Europa og verden på midten av 1900-tallet. Postmodernisme bestrider at det finnes objektive sannheter. Bevegelsen preget Norge i kunst, kultur og akademia i 1980-90 tallet. Etter et kortvarig tilbakeslag, blomstret den postmoderne tenkingen opp under Donald Trumps første presidentperiode og forsterket under den andre. Myten om alternativ sannhet har sin bakgrunn i den postmoderne myten om at virkeligheten konstitueres gjennom språket. Det enkelte mennesket oppfatning av virkeligheten, som utlegges som personens private narrativ, blir opphøyet til sannhet. Den private sannhet blir alternativ til fakta og aksepteres som sannhet. Ni milliarder sannheter. Vi har med andre ord et problem.

Postmodernismen tar bolig i ordtakene også. Jeg tror Inga Marte Thorkildsen var først ute med boktittelen «Du ser det ikke før du tror det», motsatsen til det mer etablerte «Du tror det ikke før du ser det». Boka er et kampskrift for barns rettigheter og tittelen inviterer til at man må tro at overgrep mot barn finnes, før man oppdager og hindre det. Konteksten i bokas tittel fremhever forfatterens poeng. Men ordtaket brukes i andre sammenhenger også og er blitt et mantra som sier at sannhet er det man tror. Når man ikke vil se en sannhet før man tror på den, blir det uproblematisk å «se» at jorda er flat når man tror det.

Avstanden fra sannhet gjennom tro til konspirasjonsteorier er kort. Konspirasjonsteorier erstatter kunnskap. Når man ***tror*** *at verden styres av en elite som utnytter barn seksuelt i en pizzakjeller i Washington DC, blir det for noen sannhet. Den konspiratoriske forklaringen på et fenomen man ikke forstår, belønner forklaringer av den enkle sorten. Det er som kjent meget vanskelig å få en konspirasjonsteoretiker til å forandre oppfatninger.*

Avstanden mellom konspirasjonsteorier og religioner er mikroskopisk. Hvis man tror på Guds pakt med Abraham der han peker ut Kanaan som evig eiendom for hans etterkommere, blir Palestina som Israels eiendom sant.

Den nære sammenhengen mellom språk og følelser gjør at flere og flere avgjørelser blir styrt av følelser i stedet for fakta. Siden språket konstituerer fakta og språket skaper følelser, ifølge postmodernismen, er det lett å forstå at det er legitimt å la seg styre av følelser. I dag etterlyses følelser i samfunnsdebatten og følelsesstyrte handlinger belønnes av media, både sosiale og redaktørstyrte. Når idrettsstjerner intervjues av sportsjournalister på TV er følelsene i fokus. Det første journalisten spør om er hva hen følte når hen sto øverst på pallen. Svaret vet vi på forhånd. Maksimum opplevde vi under OL da reporteren brast i gråt sammen med intervjuobjektet. Utbruddet ble bejublet av kollegaer resten av helgen. Og det kan gå riktig galt som da skiskytteren ærlig svarte at han følte anger over å ha vært utro mot kjæresten da han sto på pallen. Å spørre om følelser er en risikosport.

Det kan synes som om verdens ledere lyver mer og fatter oftere beslutninger på galt grunnlag. Det har vi også opplevd i Norge. Løftebrudd om gratis ferger på Vestlandet og kutt i studielånfradrag husker vi. Når løgn avsløres og beklages kan vi leve med det. Men vi ser at løgn normaliseres og forsvares. Det er verre. Professor Arne Johan Vetlesen hadde et poeng i Helgemorgen nylig. Vanlige mennesker kan lite gjøre med elitens løgner, men vi kan stå sammen om å forsvare sannhet overfor våre nærmeste og være gode forbilder for våre barn. Da vil dagens verdensledere dø ut og styringen av politikken overtas av en generasjon med et bedre innstilt moralsk kompass.

Atferdsanalysens positivisme

Hans Skjervheim var strengt tatt ikke motstander av objektivisering av mennesket men av objektivisme, det filosofiske utgangspunkt at hele ens vitenskapsteoretiske forståelse tar utgangspunkt i at ens vitenskapelig prosjekt er å studere objekter. Tvert imot mente han at det er nødvendig også å anse mennesket som et objekt, at det også er nødvendig å kategorisere menneskelig atferd, studere det utenfra, analysere hvordan mennesker reagerer på ytre hendelser, det være seg finanskriser, klimakriser, lønnsoppgjør eller pandemier. Det er nødvendig å ha begge perspektiver, både dialektisk og objektiviserende perspektiv. Atferdsa-

nalyse er på sett og vis også begge deler, med den forskjell at man primært studerer mennesket i sine omgivelser, i kontekst og sekundært studerer menneskets oppfattelse av seg selv og andre. Atferdsanalyse ser det som mest relevant (og effektivt) å forstå hvorfor mennesket handler som det gjør, ved å studere den kontekst det opererer i, der kontekst inkluderer alt, fra kunnskap om evolusjonens påvirkning på menneskearten og oppvekstbetingelsenes virkning på menneskets atferd. Med oppvekstbetingelser menes her sosioøkonomisk status, oppdragelseshistorie, læringshistorie, belastninger, suksesshistorier osv. Det prinsipielle målet er, som i all naturvitenskap, å kunne forstå hvorfor mennesket handler som det gjør, predikere og influere på (kontrollere) menneskets aktivitet.

Hans Skjervheims alternative menneskesyn som et fritt velgende og meningsfortolkende subjekt, hadde motsatt mål, å frigjøre mennesket fra påvirkning og begrensninger i lys av menneskets frihet og frie vilje. Med et slikt mål hadde han filosofisk antagelig et poeng. Hvis man imidlertid vil utvikle kunnskap og etter hvert metoder for å påvirke enkeltmenneskers, gruppers og samfunns atferd er hans menneskesyn selvsagt utilstrekkelig. I det perspektivet kan man spørre hva menneskeheten har mest brukt for. Individuell frigjøring og selvrealisering eller kunnskap om hvordan man kan utvikle gode samfunn å bo i, påvirke klimakrise, forebygge krig, hvordan få mennesker til å foreta kloke valg på egne vegne, ikke bare av seg selv, men også familie, gruppe, samfunn og verden.

Concilience – å forene kunnskap til en felles plattform

Seleksjon av atferd

1960 og 70-tallets positivismedebatt bar preg av ønsket om å kunne forklare all menneskelig aktivitet med ett vitenskaps- eller filosofisk syn. Enten samfunnsvitenskapelig (dvs ikke-positivistisk) eller naturvitenskapelig (positivistisk). De to fundamentalt forskjellige målsetningene, førte til opphissede debatter og uforsonlige posisjoner.

Etter at B.F.Skinner introduserte begrepet «Selection by consequences» allerede i boka «Science and human behavior» fra 1953 og i 1981 i artikkelen med samme navn, har det atferdsanalytiske begrepsapparatet vært koblet til evolusjonsvitenskapen. Skinner sier at det er noe ved individuell og kulturell utvikling som ligner genetisk evolusjon. Det dreier seg om (tilfeldig) variasjoner i atferd, på lignende måte som det er variasjoner i egenskaper og trekk (gener), som fører til seleksjon av atferd, og som øker sannsynligheten for personens overlevelse. Forskjellig atferd har forskjellige konsekvenser og det blir en seleksjon av de(n) atferd(er) som tilpasser individet til omgivelsene. De konsekvenser som har ansvar for seleksjonen av atferd kalles forsterkere fordi de forsterker sannsynligheten for at atferden gjentas (læring). Skinners grunnleggende mekanismer er på fire nivåer: Evolusjon av 1) arten (gener), 2) individet (atferd), 3) språket og 4) kulturen, og baserer seg på det atferdsanalytiske paradigme: variasjon (av gener, atferd, verbal atferd og kulturelle uttrykk), seleksjon (av gener, atferd, verbal atferd og kultur) og retensjon (vedlikehold eller «sustainability»). Dette innebærer at atferdsanalyse i sin videste forstand er adskillig mer enn en individualpsykologisk analyse, men også hvordan språket påvirker oss og hvordan vår kultur utvikler seg, innbefattet næringsliv og myndigheter og hvordan de påvirker oss (Sloan Wilson & Hayes 2018).

Hjernens rolle

Det er en stadig vanligere misforståelse, eller kanskje det er unøyaktighet, at hjernen tilskrives handlinger som personen gjør. Hjernen er blitt en metafor for personen, som professor Lars Smith skriver i Ytring i Psykologisk.no. den 13.2.25. At hjernen gradvis er blitt mer og mer dominerende som bilde på menneskets indre liv skyldes nevrovitenskapens fremgang i å forstå hjernens rolle hos menneskelige tanker og følelser. Man har tendens til å blande sammen hjernen og personen som eier hjernen sier Smith. Men det er personen

som forstår, tenker og handler, hjernen treffer ikke beslutninger eller har noen selvstendig vilje. Hjernen er et komplisert organ, i likhet med andre organer i kroppen, og som spiller en særdeles viktig rolle i samspill med biologi, kroppen og omgivelsene (Smith, 2025). Lars Smiths advarsel er nyttig å ta med seg, men må ikke føre til språklig lammelse når vi beskriver hjernens funksjoner. Hjernen er faktisk involvert i det meste av kroppens funksjoner og noen ganger mangler vi begreper for å beskrive aktivitetene. Ord som å kontrollere, involvere og prosessere er nødvendige for å begripe rollene til forskjellige hjerneavsnitt, uten at hjernen tillegges bevissthet, motiv eller målsettinger av den grunn.

Hjernens funksjon og nevrobiologiske mekanismer utfyller også atferdsanalysens kunnskapsgrunnlag. Sammen med evolusjonsteori vil nevrobiologisk kunnskap supplere og støtte opp om atferdsanalytiske mekanismer og gjøre dem mer forståelige. Kunnskap om hjernen er derfor et naturlig fagområde som må synliggjøres i litteratur om atferdsanalyse og positivisme.

Litt om hjernens funksjon

Barnet er født med over 100 milliarder hjerneceller. Bare ca. 15% av dem er oppkoblet med andre hjerneceller ved fødselen. Psykiateren og nevrobiologen Bruce D. Perry formulerte uttrykkene «The use dependent brain» og «There is nothing more biological than experiences» for å tydeliggjøre at barnets erfaringer fra fødselen påvirker hjernens utvikling. Atferd som selekteres og forsterkes og brukes ofte, styrker hjernecellenes oppkoblinger. Positive erfaringer øker også myeliniseringen[10] av nervecellene som gjør at nerveimpulsenes hastighet øker. Ubehagelige erfaringer kan føre til mindre produksjon av myelin som kan ha betydning for læringsevnen.

Når et barn vokser opp under vanskelige forhold med straff, vold, overgrep og stressende tilværelse selekteres og forsterkes også atferd som gir kortsiktig lettelser fra ubehaget, atferd som kan være skadelig for omgivelsene og samfunnet. Dette forsterker andre oppkoblinger av nerveceller og påvirker barnets utvikling[11]. I løpet av de første 3 leveårene kobles det opp 250 000 nye forbindelser mellom nervecellene pr time og alle oppkoblingene påvirkes av erfaringene som barnet har. Det er derfor av stor viktighet at foreldre, barnehagen og samfunnet legger til rette for at barnet får gode erfaringer slik at det selekteres atferd som har gode konsekvenser for barnet og omgivelsene. Argumentasjon for å investere i barns utvikling er ikke bare økonomisk og moralsk men innlemmer også nevrobiologiske virkninger.

Hjernen er lagdelt og kan for enkelhets skyld dels i tre deler. Hjernestammen og lillehjernen, som kan kalles overlevelseshjernen, kontrollerer grunnleggende livsfunksjoner som reflekser, pust, hjerterytme, blodtrykk osv. Det limbiske system eller emosjonshjernen er involvert i emosjoner som sinne og frykt samt hukommelse og stresshormoner og neo-cortex også kalt logikkhjernen som er aktiv i prosessering av språk, bevissthet, selekterte handlinger, tenkning, resonering osv. Overlevelseshjernen og emosjonshjernen er til dels i full funksjon ved fødsel mens logikkhjernen utvikles over et lengre tidsrom og enkelte strukturer (prefrontal cortex) er ikke ferdig utviklet før i 20-25 års alder.

I det limbiske system eller emosjonshjernen er det to strukturer som har stor betydning for forståelsen av atferd. Amygdala er kroppens alarmsentral som blir aktivert når personen registrerer trusler om fare. Amygdala sender signaler til binyremargen som skiller ut adrenalin som setter kroppen i alarmberedskap ved å øke blodtrykk, hjerterate og respirasjon.

10 Myelinisering er dannelse av fettstoffer som «pølser» på nervetrådene som gjør at nerveimpulsene «hopper» raskere fra pølse til pølse og øker hastigheten. Myeliniseringen i hjernestammen er intakt ved fødsel og sikrer at grunnleggende funksjoner som respirasjon, blodtrykk etc. Myelinisering av nervetråder som kontrollerer motorisk koordinering, syn, hørsel osv. starter etter fødsel og utvikler seg sterkest det første leveåret. Nervetråder i hjernen som har betydning for høyere funksjoner som språk og finmotorikk skjer fra to-års alder og utover. Produksjon av myelin fortsetter langt ut over ten-årene og inn i voksen alder og forbedrer kommunikasjonen mellom hjerneområdene.

11 Dette er ytterligere beskrevet i kapittelet om forklaring på ungdomskriminalitet senere i teksten.

Amygdala sender også signaler til Hippocampus som gir oss tilgang til eksplisitt hukommelse som gjør oss i stand til å avklare om vi har opplevd trusselen tidligere og til å vurdere om trusselen er reell eller ikke. Dette er normale beredskapsfunksjoner som regelmessig er i aktivitet hos alle.

Stress og traumeraksjoner

Men hvis personen lever under langvarig og kraftig stress, som krigssituasjoner eller alvorlig vold og omsorgssvikt står beredskapssystemet aktivt i lang tid. Dette gjør at beredskapssystemet kan bli mer sensitivt en normalt, også etter at trusselen om fare er over. Situasjoner som ligner på fare eller trussel om fare, men ikke er det, kan utløse stress og beredskapsreaksjoner. Vi ser dette hos personer med krigserfaringer og hos personer som har flyttet fra vold og omsorgssvikt til gode omsorgsbaser. Disse kan reagere på lyder som minner om krigslyder, f.eks. fly, nyttårsraketter eller mennesker i uniform, med kraftig stress og angst. Barn som har opplevd vold eller overgrep kan reagere med angst når det befinner seg i omgivelser som minner om der volden og overgrepene ble begått, erfaringer som fosterforeldre til voldsutsatte barn kan berette om. Denne kunnskapen kan mer direkte rette søkelyset mot kontekster til atferden og forhindre at man utreder feil. Det ville for eksempel være feil å betrakte denne angsten som atferd som er selektert og forsterket av trøst og omsorg med etterfølgende tiltak for å fjerne antatte forsterkere. Et riktigere tiltak ville trolig vært å gi trøst, trygghet og omsorg når angsten oppstår, altså motsatt tiltak.

Amygdala sender også signaler til medial prefrontal og orbitofrontal cortex i logikkhjernen. Medial prefrontal cortex bremser opp impulsen fra amygdala slik at man kan bruke tid på å vurdere hva man skal gjøre med trusselen. Orbito-frontal cortex setter trusselen inn i en meningsfull sammenheng. Foreldre og fagfolk som arbeider med ungdom bør vite at disse hjernestrukturene ikke er ferdig utviklet for ved 20-25 års alder. De velkjente emosjonsstyrte «fjortis-reaksjonene» vil vise seg når ungdommen blir frustrert eller ikke får det som den vil, og kan delvis forklares med denne nevrobiologiske umodenheten. Reaksjonsmåten fra foreldre bør kanskje heller være å ha is i magen og se på tenåringens utbrudd med et humoristisk blikk, enn å gi reprimander og forsøke å forklare hvorfor ungdommen ikke fikk lov til å gå på fest i Aya Napa etter midnatt.

Regulering av følelser

Emosjonsregulering, det å regulere følelsene sine, utvikles hos barnet gjennom et samspill mellom omsorgspersonenes ytre regulering (s.k. andreregulering) og genetisk/nevrobiologisk utvikling. Ytre regulering er den utviklingspsykologiske betegnelsen på at omsorgspersonen regulerer emosjonell atferd opp eller ned ved å trøste, roe ned eller stimulere barnet til å våkne opp og bli aktiv. Utviklingspsykologien har en modell for denne reguleringen i det de kaller «toleransevinduet». Når omsorgspersonene regulerer ned emosjonell atferd, når den toleransevinduet, som er den optimale emosjonelle tilstanden for å lære og være til stede i omgivelsene. Tilsvarene når omsorgspersonen regulerer emosjonell atferd opp i toleransevinduet. Når barnet emosjonelt er i toleransevinduet er det altså mer mottakelig for seleksjon av atferd ved sine konsekvenser.

For små barn har ikke den nevrobiologiske utviklingen kommet så langt at medial prefrontal cortex kan bremse de emosjonelle impulsene og derved gjøre barnet i stand til å lære å regulere følelsene selv. Derfor er ytreregulering (andreregulering) ned og opp til toleransevinduet viktig for barnets læring av å regulere sine følelser, og barn begynner ikke å regulere følelsene selv før ved 4-5 års alder. Vi ser at noen gir råd til foreldre om å ignorere barnegråt etter leggetid hos ett – toåringer som metode for å lære barnet å regulere seg selv. Ytrereguleringen bør antagelig heller bestå av å roe barnet ned med trøst og omsorg inntil barnet har forutsetninger for å roe seg selv ned. Men det er vanskelig å angi noen bestemt

alder der barnet har lært å regulere følelsene. Noen ganger kan voksne i nødsituasjoner også ha behov for hjelp til å regulere følelsene.

En umiddelbar atferdsanalytisk forståelse av spedbarnsgråt ville vært å betrakte gråten som en respondent atferd (ubetinget respons i klassisk betinging[12]), som man ønsker å etablere som operant[13] atferd ved å gi trøst og trygghet (antatt positiv forsterker) som, etter at den er etablert som operant atferd, kan ignoreres ved at de positive forsterkere uteblir (extinksjon). Nevrobiologisk kunnskap tyder imidlertid på at ekstinksjonsprosedyren er for tidlig for 1-2 åringer, en kunnskap som atferdsanalysen alene ikke har.

Etter hvert som den nevrobiologiske kunnskapen om hjernen har vokst er også sammenhengen eller dynamikken mellom nevrobiologiske prosesser og noen atferdsmekanismer blitt avdekket.

Nevrobiologi utfyller kunnskap om mekanismene i atferdsanalyse

Nucleus accumbens, en hjernestruktur som ligger i pannelappen og som også kalles for belønningssenteret i hjernen, skiller ut dopamin, kroppens eget rusmiddel, og gir en opplevelse av behag og tilfredshet. Dopamin øker sannsynligheten for gjentagelse av den atferd som fører til produksjon av dopamin.

Dette er i overensstemmelse med den operasjonelle definisjonen av en forsterker i atferdsanalyse, som er «en stimulus som har den effekt at den øker sannsynligheten for gjentagelse av atferden den etterfølger». Det atferdsanalytiske fenomenet forsterker ble oppdaget gjennom observasjoner av systematiske eksperimenter i dyrelaboratoriet, helt uavhengig av kunnskapen om belønningssenteret i hjernen. Det vil være rimelig å si at sammenhengen mellom kunnskapen om seleksjon av atferd ved sine konsekvenser og utskilling av dopamin i nucleus accumbens, ikke forandrer på noe, men kompletterer den atferdsanalytiske beskrivelsen av seleksjonsmekanismen og forsterkningssystemet.

Man kan bemerke her at Charles Darwin beskrev naturlig seleksjon uten kunnskap om moderne genetikk. Oppdagelsen av genetikk har ikke forandret på den grunnleggende forståelsen av seleksjonsmekanismen. Således kan man si at oppdagelsen av mekanismene bak naturlig seleksjon ikke har forandret på forståelsen av forsterkningsbegrepet og seleksjon av atferd ved sine konsekvenser. Tilsvarende kan man si at biofysikeren Francis Crick, sammen med amerikaneren James Watson oppdaget DNA-molekylets struktur, og kunne derfor utfylle mekanismen for hvordan egenskaper selekteres, men oppdagelsen påvirket ikke sannsynligheten for naturlig seleksjon. Kunnskap om nevrobiologiske prosesser kan komplettere de bakenforliggende prosesser til atferdsanalytiske mekanismer, oppdaget gjennom eksperimenter i dyrelaboratoriene, uten at de påvirker disse mekanismene. Nevrobiologiske mekanismer som supplerende kunnskap til atferdsanalytiske mekanismer svekker ikke atferdsanalyse, men styrker den. Atferdsanalytikere bør derfor ha kunnskap om dem.

Når hjernen er bruksavhengig er barnas erfaringer avgjørende for hvordan hjernen utvikler seg. Krigen i Gaza har påført barn konstant stress og angst i mange måneder. To kronikker fra Nordlys tar utgangspunkt i krigserfaringer hos barn. Den første artikkelen diskuterer hvilke skader som kan oppstå når et barn lever under så vanskelige betingelser. Den andre artikkelen tar for seg flykningene som begynte å komme fra Ukraina i 2022 og utfordringene regjeringen har med å tilrettelegge for dem etter krigserfaringene de har.

Barn i krig ødelegger deres hjerner. Publisert i Nordlys den 13 oktober 2023.

Olof Palme sa i en tale i 1975: «Det er bara det at den enda praktiska anknytningen till framtiden som vi har egentlig är barnen. Det er i dom vi ser framtiden växa fram». Bruce Perry,

12 Ubetinget respons på en ubetinget (her ubehagelig) stimulus.

13 Operant atferd: Atferd under forsterkningskontroll. Ordet stammer fra at atferden opererer på omgivelsene.

barnepsykiateren og forskeren i nevrovitenskap, lanserte i 2001 begrepet «The use dependent brain» og «There is nothing more biological than experiences». Les disse sitatene en gang til. Og så vender vi oppmerksomheten mot den nesten 20-årige invasjonen av Gaza og dagens krise.

I skrivende stund opplever Gazas sivilbefolkning en fullstendig blokade, der mat, vann, elektrisitet og medisiner er stanset, samtidig som Israel bomber mer intenst enn noen gang og forbereder invasjon på bakken. Den 7 oktober angrep Hamas Israel og drepte hundrevis av barn og unge som var på konsert. Begge er brudd på folkeretten og humanitetsretten og er fullstendig forkastelig.

De fleste barn og unge overlever heldigvis. Men barn som opplever langvarig stress og angst som følge av krigserfaringer, flyktningeerfaringer, vold og overgrep kan få skader i hjernen. Det er fordi hjernen er bruksavhengig, den utvikler seg og tilpasser seg de omgivelsene den lever under. Skrekkelige opplevelse får hjernen til å tilpasse seg slik at den er forberedt på nye skrekkelige opplevelser. Det er mange måter å gjøre det på. Den vanligste er med aggresjon, utagering og voldelig atferd for å motvirke eller destabilisere de skrekkelige opplevelsene.

Barnet er født med 100 milliarder hjerneceller. Men bare 15% av dem er oppkoblet med andre hjerneceller slik at de blir funksjonelle. De 15% er det hjernen trenger for at organismen skal puste, hjerte slå og sørge for andre overlevelsesfunksjoner. I løpet av de første fem leveårene kobles det opp 250 000, tohundreogfemtitusen, nye oppkoblinger per time. Og alle disse oppkoblingene påvirkes av barnets erfaringer. Emosjonshjernen, det limbiske system som det heter, blir utviklet i løpet av ungdomsårene. Fornuftshjernen, eller prefrontal cortex er ikke ferdig utviklet før i 20-årene. Hjernen påvirkes altså av omgivelsene i hele barne-, ungdoms- og ung-voksenperioden.

Barn som vokser opp i Gaza, med skrekkelige opplevelser på løpende bånd over lang tid, måned etter måned, år etter år får bygget opp et nettverk av hjerneceller som er tilpasset å møte det skrekkelige. Ingen foreldre kan beskytte barna mot disse stress og traumeopplevelsene over tid. Evnen til trygg tilknytning til andre mennesker, evnen til å gi og få tillit, til å motta og gi varme følelser og omsorg for andre blir redusert. Lærekapasiteten er redusert, impulskontrollen er redusert, aggresjonsterskelen er lav. De har mareritt om natten, de greier ikke å skille mellom reelle og ikke-reelle trusler, de har konstant angst. Barn som vokser opp under trygge omgivelser men som plutselig opplever et dramatisk traume vil greie seg. De har utviklet en hjerne som er tilpasset trygghet, omsorg og varme. De er robuste og de fleste vil komme gjennom traume-minnene uten varig skade, kanskje med litt hjelp.

Alt dette vet vi. Barnekonvensjonen om beskyttelse av barns rettigheter, som er 33 år i år er ratifisert av 193 land. Det er bare USA og Somalia som ikke har ratifisert den. Norge ratifiserte den i 1991. To av rettighetene er at alle barn har rett til beskyttelse og alle barn har rett til helsehjelp, og nok mat og drikke. Krigsopplevelsene bryter altså med barns rettigheter uten at dette noen gang er en betydelig del av den offentlige debatten og uten at det blir tatt hensyn til at krigspartene. Det totale fraværet av hensynet til barnas rettigheter hos krigsnasjonene, og i den offentlige debatten skjer på tross av at vi kjenner de dramatiske skadevirkningen på deres hjerner og evnen til å fungere normalt.

Den mest effektive måten å ødelegge en nasjon på er å skade barna. Olof Palmes beskrivelse av vår eneste tilknytning til fremtiden - gjennom barna, skaper pessimistiske forutsigelser for Palestinas fremtid. Israels barn er reddet takket være trygg oppvekst. Når skal vi ta konsekvensen av alvoret for barn i krig. Når skal FNs generalsekretær António Guterres buldre fra FN's talerstol at bombingen av Gaza stjeler livet til en hel nasjons barn selv om de overlever?

Flykninger trenger hjelp til å takle traumene. Publisert i Nordlys den 15 mars 2022.

Flykninger fra krigen i Ukraina begynner å komme til Norge, også til Tromsø. Det er bra, og vi skal ta vel imot dem. De som ankommer nå er de som har greid å flykte i en relativt tidlig fase av

krigen og er kvinner, barn og eldre. Ektefellene, fedrene og guttene tok farvel med dem på grensa og snudde for å delta i krigen mot russerne. De som kommer hit nå har ikke fysiske skader etter å ha blitt rammet av eksplosjoner, kuler og granater. Men de har med seg traumatiske opplevelser fra krigens redsler, som kan ha gitt dem andre skader som må håndteres.

Kommunenes forberedelser omfatter et mottakerapparat som ivaretar de akutte behovene for et sted å bo, helseoppfølging og registrering av individuelle behov og i neste omgang varig bosted, skolegang for barna og arbeid eller omsorgstilbud for de voksne. Men like viktig er det å forberede, at mange av dem, trolig alle har vært igjennom meget belastende opplevelser som kan skape traumer. Psykologiske traumer er en lidelse som oppstår som en forsinket reaksjon på en kortvarig eller langvarig belastende livshendelse av usedvanlig truende eller katastrofal art. Krigserfaringer er nettopp belastende livshendelser av truende eller katastrofal art. Det betyr at ukrainske flyktninger som kommer hit kan få forsinkede reaksjoner av mer eller mindre alvorlig art. Dette må kommunen være forberedt på.

Det som skjer når man opplever en truende eller katastrofal livshendelse er at kroppens alarmsystem aktiveres og blir stående aktivt på så lenge man befinner seg i den katastrofale situasjonen. For disse flykningene kan det ha vært i ukesvis. Hjernens alarmsentral, den mandelformede kjernen amygdala, reagerer på fare og sender signaler til binyremargen som produserer adrenalin. Dette har vi alle opplevd når vi blir truet eller skremt og det øker hjerteraten, blodtrykket og respirasjonen slik at kroppen kommer i beredskap for å kjempe eller flykte, det vi kaller «fight or flight or freeze response». Denne responsen skjer lynraskt og lenge før «fornuftshjernen» rekker å reagere. Men amygdala sender også signaler til hippocampus, som betyr monsterhest og ser ut som en sjøhest. Hippocampus er en kompleks hjernestruktur som spiller en viktig rolle i læring og hukommelse. Den hjelper til med å fremkalle faktahukommelse og spatial hukommelse. Faktahukommelse eller eksplisitt hukommelse er for eksempel å huske hva man skal si i en samtale, mens spatial hukommelse er for eksempel å huske hvor man går eller kjører for å komme fram til et bestemt sted. Hippocampus er også viktig i å overføre korttidshukommelse til langtidshukommelse. Når hippocampus aktiveres i en farefull situasjon vil den søke i faktahukommelsen og avklare om situasjonen er reelt farlig eller ikke.

Når kroppens beredskapssystem aktiveres over lang tid blir hippocampus mer og mer sensitiv for situasjoner som ligner stress og vi får til slutt en forgiftningseffekt med celledød. Disse hjernefunksjonene nevnes her fordi flykningene fra Ukraina har vært utsatt for katastrofale hendelser som har aktivert kroppens beredskapssystem over lang tid. Det er potensiell fare for at noen av flykningene har fått eller vil kunne få hukommelsesproblemer og problemer med å reagere adekvat på normal stress.

Personer med traumatiserende opplevelser kan også utvikle «flash backs» og frys-reaksjoner når de opplever situasjoner som forbindes med katastrofeopplevelsene. De vil også kunne ha vanskeligheter med å snakke om det fordi faktahukommelsen (hippocampus) er skadet. Jeg skvatt litt da Målselv kommune forbereder å ta imot mange flykninger fra Ukraina under Cold Response militærøvelsen som nå pågår i området. Hvis tanks, militærhelikoptre og jagerfly beveger seg nær boligområder vil det kunne aktivere kraftige reaksjoner hos flykningene.

Beredskapen i kommunene for å motta disse flykningene må, foruten de nødvendige livsbetingelsene og omsorg, også å kunne hjelpe dem med å håndtere traumereaksjoner. Det viktigste er at de opplever trygghet og varme men nødvendig traumehåndtering omfatter også at de har mulighet til å snakke om de katastrofale opplevelsene. Dette kan mennesker uten traumefaglig kompetanse gjøre. Lærere, barnehagelærere, sosialkonsulenter og alle andre helse-og sosialfaglige yrkesgrupper bør forberede seg på å ha samtaler med flykningene om opplevelsen deres. Noen av dem vil trenger traumebehandling av spesialutdannede fagfolk men de fleste vil ha nytte av samtaler med trygge voksne. Etter hvert som tiden går må Norge også forberede seg på å ta imot flykninger med fysiske

skader etter krigen. Den beredskapen vil sykehusene ta seg av men det er trolig at det vil være flere folk med kraftige traumereaksjoner blant dem som trenger profesjonell traumebehandling. Hvis de traumatiske reaksjonene ikke bearbeides og behandles i ettertid kan personen få varige problemer med hukommelse og stresshåndtering. Noen av dem vil plages av «flash-backs» og mareritt resten av livet. Men noen er mer robuste og vil greie seg fint når de kommer i trygge omgivelser.

Atferdsanalyse og andre psykologiske teorier

Forening av kunnskap mellom atferdsanalyse og andre psykologiske teorier kan også styrke anvendelsen av atferdsanalyse, fordi atferdsanalyse bare i begrenset grad har forsket på fenomener som er knyttet til psykologi, f.eks. tilknytning, barns utvikling, lekens betydning eller temperament. I arbeid med behandling av barns psykiske helseproblemer, om det er atferdsforstyrrelser, depresjoner eller skolevegring er det nødvendig med kunnskap på disse og andre områder i tillegg til atferdsanalyse. Kunnskap på disse psykologiske områdene gir nødvendig støtte til målsetninger med behandlingen, hva man kan forvente av barn på forskjellige alderstrinn og hva barnet mangler av ferdigheter. Atferdsanalyse har ikke forsket på normal utviklingspsykologi. Atferdsanalyse har imidlertid kunnskap om hvorfor barnet handler som det gjør og hvordan man kan etablere atferd som mangler eller modifisere atferd som har utviklet seg feil. Det er mekanismene bak individenes utvikling som atferdsanalyse har kunnskap om.

Tilknytning

Tilknytning ble opprinnelig beskrevet av psykoanalytikeren John Bowlby som det sterke og følelsesmessige båndet mellom barn og omsorgspersonene som har betydning for barnets sosiale, emosjonelle og kognitive utvikling. En trygg tilknytning utvikles, ifølge Bowlby, i løpet av de to - tre første leveårene ved at det etableres en så kalt arbeidsmodell som inneholder informasjon om hvorvidt barnet kan stole på sine omsorgspersoner, og om de er en trygg base for utforskning og læring. Tilknytning oppstår når barn føler seg utrygge, for eksempel når det er borte fra foreldrene for å utforske omgivelsene, eller når foreldrene midlertidig forlater barnet, for så vellykket å søke trygg tilflukt hos omsorgspersonen. Dette sikrer nærhet mellom barnet og omsorgspersonene i potensielt farlige situasjoner og sikrer trygghet under utforskning og læring. Tilknytning utvikles nettopp når barnet er i en alder da det begynner å krabbe og gå og dermed øker mulighetene for å forlate omsorgspersonene.

Disse observasjonene kan også forklares atferdsanalytisk ved seleksjon av egenskaper (gener) og seleksjon av atferd, uten at det inkluderer teoretiske konstruksjoner som for eksempel «arbeidsmodeller». På et evolusjonsnivå har antagelig seleksjon av gener som svarer for angst ved separasjon fra omsorgspersonene, vært nødvendig for artens overlevelse. Uten denne egenskapen ville små barn utsettes for skade og død i fraværet av beskyttelse fra omsorgspersonene. På det atferdsanalytiske nivået vil tilknytningsatferd hos barnet, som fjerner angsten (eller re-etablerer trygghet) bli selektert (forsterket). Dette kan være å oppsøke omsorgspersonen, rekke hendene mot omsorgspersonen og å krabbe opp på fanget. Tilknytningsatferder er, ifølge tilknytningsteoretikerne, tegn (eller symptomer på) «sikker tilknytning».

Hvis omsorgspersonene ikke svarer adekvat på barnets tilknytningsatferd, kan tilknytningen bli utrygg. Liten eller ingen respons på angst og stress hos barnet fra omsorgspersonen, fører til svakere og til slutt ingen tilknytningsatferd (ekstinksjon)[14]. Barnet viser ingen stress ved separasjon og ingen synlig respons ved gjenforening og viser ingen vilje til kontakt når det løftes opp. Ingen tilknytningsatferd er blitt selektert, og barnet har en utrygg tilknytning som utviklingspsykologene kaller «unnvikende».

14 Ekstinksjon (utslukning) henviser til det fenomen at atferd som ikke lenger forsterkes vil forsvinne.

Inkonsekvent respons hos omsorgspersonen, og gjerne bare ved intens pågåenhet hos barnet, fører til at barnet søker kontakt med sinne og utagering. Intens atferd, for eksempel utagering, som tiltrekker seg oppmerksomhet fra omsorgspersonene blir selektert. Utageringen fører til at omsorgspersonen reagerer med avvisning og straff, som barnet protesterer mot, eller ved å forlate omsorgspersonen i sinne og frustrasjon. Barnet er vanskelig å trøste av både omsorgspersonen og andre. Den inkonsekvente responsen hos omsorgspersonen forsterker barnets eskalering av den avvikende tilknytningsatferden og er ofte grunnlaget for konflikt mellom foreldre og barn, en prosess som kalles tvangssirkelen[15]. Barnet er engstelig og utagerende når det er sammen med omsorgspersonen, en tilknytning som kalles utrygg og ambivalent.

Skremmende atferd (straff, avvisning, harselering, skremming), omsorgssvikt eller overgrep fra omsorgspersonen når barnet viser tilknytningsatferd, kan føre til frykt og uvanlig atferd hos barnet, som sjokk, traumatisk respons, fryst positur eller angrep. Omsorgspersonens atferd aktiverer kroppens alarmsystem (amygdala) og igangsetter flight or fight-reaksjoner. Manglende tilknytningsatferd fører til forvirring hos barnet, kaotisk atferd eller uttrykksløshet, en utrygg tilknytningsform som kalles desorganisert, og som kan kreve profesjonell behandling.

Disse eksemplene på kunnskapsforening (concilience) viser samspillet mellom seleksjon av gener i artens utvikling (fylogenese) og seleksjon av atferd, individets utvikling (ontogenese). Men de viser også at teoridannelser i andre psykologiske retninger (her psykoanalyse) baserer seg på sammenfallende observasjoner med hva atferdsanalytikere har gjort. Dermed kan observasjonene forklares med begreper fra forskjellige teorier. Spørsmålet er hvilke begreper som er mest hensiktsmessige hvis man skal forandre på atferd, f.eks. i foreldreveiledning i barnevernet, når man ønsker å skape trygg tilknytning der tilknytningen er utrygg. I så måte er det mer tilgjengelig praksis å veilede omsorgspersonene i hvordan de kan forsterke barnets tilknytningsatferd for å fremme trygg tilknytning enn å forandre på arbeidsmodellen.

Atferdsanalyse og Piagéts og Vygodskys teori om barns lek

Samspill med barn krever ofte ideer om hva man kan forvente at barn kan klare, og hvordan hjernen deres arbeider på forskjellige alderstrinn, f.eks. når man skal planlegge et opplegg med tegn-økonomi (token economy[16]). Atferdsanalytikere kan med fordel trekke veksler på innsikter fra Piagéts teori om lek, for eksempel hvordan barn forandrer regler for lek i førskolealder, og hvordan barnestyrt lek, der omsorgspersonen følger barnets regler i leken, fører til gjensidighet fra barnets side, slik at de godtar foreldrenes regler i andre sammenhenger. Vygodskys teori om motsetningene i barns lek, der leken fremstår som fri og impulsiv, støtter opp om Piagéts observasjoner. Atferdsanalytikere trenger imidlertid ikke å akseptere Piagéts eller Vygodskys teorier. Det vil være mer hensiktsmessig å analysere forandringene i barns lek ut fra de umiddelbare konsekvensene av å følge en bestemt regel, som kan føre til at barnet dropper regelen og en ny lages[17]. Men å observere forandringer av reglene i lek er nyttig kunnskap.

Atferdsanalyse og Aron Becks kognitive terapi

Aron Becks terapi fokuserer på negative tankemønstre i hverdagen, som opprettholder psykiske plager, noe han kalte automatiske tanker. Terapien gikk ut på å bryte slike tanke-

15 Tvangssirkelen (the coercive cycle) ble identifisert av Gerald Patterson og kollegaer ved Oregon Social Learning Center.

16 Tegn-økonomi (token economy) er et motivasjonssystem der man bruker sjetonger, plastbrikker, klistremerker eller andre håndfaste tegn, som barnet tjener seg opp som følge av gjennomført atferd. Tokens samles opp og byttes inn i reelle goder som barnet velger. Planlegging av tegnøkonomi-systemet krever kunnskap om barnets kognitive utviklingsnivå, barnets preferanser og forventet selvstendighetsnivå.

17 Regelstyring av atferd: Å følge en regel avhenger av om det å følge regelen forsterkes av konsekvensene av å følge regelen eller ikke.

mønstre og skape alternative tankemønstre som fremmet mer rasjonelle opplevelser av seg selv. Teorien går ut på at det er en sammenheng mellom tanker, følelser og atferd. Atferdsanalytikere kan bruke disse observasjonene i foreldreveiledning, både i bearbeidelsen av synet på seg selv som foreldre, og foreldrenes syn på barnet. Sammenhengen mellom tanker, følelser og atferd gir seg utslag i at negative tanker fører til negative følelser i form av sinne og frustrasjon, som igjen kan føre til aggressiv, utagerende atferd. I et atferdsanalytisk perspektiv, som betrakter både tanker og følelser som atferd, vil følelser som oppstår som følge av spesifikke tanker, forsterke tankene, og følelsene kan bli diskriminanter (forutgående betingelser) for utagerende atferd som forsterkes av konsekvensene på atferden. Når en mor tenker at sønnen er helt håpløs, som aldri gjør som hun sier, vil hun kunne bli irritert på gutten og gi ham reprimander for å være ulydig. I atferdsanalyse øver vi mor i å tenke annerledes om sønnen. I stedet for å si til seg selv at han er håpløs, øver vi henne til å si at han f.eks. er veldig nysgjerrig. Morens følelser for en nysgjerrig unge vil være positive, som kan føre til en vennlig reaksjon på guttens atferd. Rent praktisk kan dette gjøres gjennom et rollespill der terapeuten spiller «djevelen» og mor eller far spiller «engelen». Djevelen står bak forelderen og sier: «Han er håpløs» og mor sier «Han er «nysgjerrig», et samspill som repeteres og nye negative karakteristikker bringes inn.

Atferdsanalyse og Thomas, Chess, Birch, Hertzig og Korns klassiske longitudinelle New York temperamentstudie.

Forskerne fant sammenheng mellom temperamentstype og utvikling av atferdsforstyrrelser. De fant en typisk inndeling av temperament hos små barn som viste seg å være stabil gjennom hele livet. Inndelingen var spesifisert i «vanskelig», «lett» og «sen til å varme opp». Vanskelig temperament karakteriseres av at barnet er lett irritabelt og gråter mye, samt å ha uregelmessige spise og sovevaner, lett temperament er typisk lett til å tilpasse seg nye erfaringer, er generelt i godt humør, og har normale spise og sovevaner. Sen til å varme opp-temperament har lavt aktivitetsnivå og trekker seg unna nye situasjoner og mennesker. De er sene til å tilpasse seg nye erfaringer, men aksepterer dem etter gjentatte eksponeringer. I et atferdsanalytisk perspektiv vil temperamentsforskjeller tilskrives en kombinasjon av genetisk influens og forsterkning av de karakteristiske atferdene. Et barn med «lett» temperament får mye positive reaksjoner fra foreldre og andre, og kan «tåle» mer hardhendt oppdragelse godt. Et barn med «vanskelig» temperament kan reagere med atferdsproblemer på normal og forsiktig oppdragelse, som forsterkes ved foreldrenes ettergivenhet. Atferd hos barn som er «sene til å varme opp» blir forsterket ved å trekke seg unna, i form av oppmerksomhet på tilbaketrekkingen (kommentarer, forsøk på å få kontakt).

Separatistene

Det er sterke krefter i sving for å imøtegå forsøk på å forene forskjellige fagområder (concilience). Det mest nærliggende eksempelet er som Skjervheim, å insitere på dualismens nødvendighet for å beholde mennesket som suveren i forhold til andre arter. Hvis man fjerner dualismen blir mennesker redusert til et objekt som andre dyr, hevdes det. Det er interessant at vi har et behov for å fremstille oss som overordnet og suverent, som übemensch blant klodens arter. Fra et naturvitenskapelig ståsted virker det sært å strebe etter å distansere oss fra dyrene. Nylig opplevde vi et forsøk på å redusere hjernen som viktig organ i barns utvikling og fungering. I januar 2024 publiserte 1. amanuensis Per Lorentzen en kraftsalve av en kritikk av såkalte nevrohype fagfolk, som han mener overdriver nevrobiologisk kunnskap som forklaring på psykologiske fenomener, og dermed bruker et fag med høyere status enn psykologi som sannhetsvitne. «Etter mitt syn er mye av den hjerneforskningen som formidles nevro-science fiction, både i psykologisk, barnevernsfaglig og populærvitenskapelig sammenheng er karikaturer, nevromyter, nevrobabbel». sier Lorentzen.

I en kommentar til en debatt mellom psykologene Kjell Flekkøy og Arild Karlsen i Aftenposten i 1985 om man som psykolog skal fokusere på atferd og miljøbetingelser eller på hjernen, skriver psykolog (nå professor emeritus) Per Holth at det «rent psykologisk blir ett fett om hodet inneholder hjernevev eller pølsevev». Hans poeng var at vi vet nesten ingenting om hva som faktisk foregår i hjernen i forbindelse med læring, men at hjernen selvfølgelig er «helt avgjørende i forbindelse med de atferdsendringer som kalles læring». En annen måte å si det på er at den vanlige sjåfør trenger ikke å kjenne til bilmotorens funksjonsmåte for å kjøre bil, på samme måte som atferdsanalytikeren ikke trenger å vite hva som foregår i hjernen for å kunne analysere atferdens årsaker. Grunnen til at nevrobiologi er en viktig referansedisiplin til atferdsanalyse er ikke at denne kunnskapen nødvendigvis bidrar til utøvelsen av praktisk atferdsanalyse, men at den gir utdypende forklaringer på atferdsanalytiske fenomener. Men det er også eksempler på det motsatte. Kunnskap om hjernens utvikling og forutsetninger for egenregulering av følelser, vil kunne forhindre for tidlig ignorering av spedbarnegråt.

For fagfolk innen psykologi med naturvitenskapelig orientering er det av betydning at kunnskap innen referansevitenskaper som nevrobiologi og evolusjonslære er forenlig med og supplerer atferdsanalytiske begreper. Atferdsfenomener må imidlertid kartlegges og analyseres først før man begynner å lete i hjernen etter nevrobiologiske prosesser. Lorenzen sier i sin artikkel om nevrohype fagfolk at det er blitt polulært å bruke nevrovitenskap som sannhetsvitne i kraft av ha høyere status enn atferdsanalyse. Man kan argumentere motsatt, som Lars Smith gjør, at atferdsanalyse har prioritet foran nevrovitenskap, fordi atferdsobservasjoner ligger til grunn for oppdagelsen av hjerneprosessene.

Atferdsanalyse kan aldri forklare menneskelig aktivitet alene. Vi må altså lene oss til andre fagområder. Prinsipielt må man kunne lete etter kunnskap som øker kvaliteten på avgjørelser som tas, fra nærliggende fagområder som moderne utviklingspsykologi, kognitiv psykologi, sosialmedisin og sosialpsykologi. Med denne innfallsvinkelen blir atferdsanalyse pragmatisk i den forstand at kunnskap fra andre fagfelt kan øke kvaliteten på analysene og beslutningene som tas av atferdsanalytikeren.

De utrolige årenes (DUÅ) teoretiske grunnlag

Atferdsanalysens pragmatisme kan illustreres med fagområdene som De utrolige årene (DUÅ) støtter seg til. Den grunnleggende kompetansen som metodene for atferdsendring bygger på er atferdsanalyse. DUÅ er et evidensbasert forebyggings- og behandlingsprogram for barn mellom 0 til 12 år med atferdsvansker, eller som står i fare for å utvikle atferdsvansker. Programmet brukes i tre sosiale arenaer: Hjemme med foreldreveiledning, barnemiljøet (Dinosaurskolen) og skole- og barnehagemiljøet med lærerveiledning i klasse/gruppeledelse. Foreldrene, barna og lærerne møter henholdsvis 12 – 15 ganger i grupper med foreldre til 6 barn, de seks barna og alle lærerne til elever i 1 - 4 klasse. Programmet er basert på ferdig innspilte video-vignetter, som deltagerne analyserer og diskuterer, og utvikler måter å løse problemene eller utfordringene på, som vises på videoene. Programmene har progresjoner som følger kunnskapen fra fagområdene som innlemmes i programmet. Metoden som inngår i opplæringen er bl.a. rollespill, barnestyrt lek, sosial problemløsning, selvinstruksjoner og modellæring. De teoretiske bidragene er tilknytningsteori, temperamentsteori, Gerald Pattersons tvangsmessig samspill og Belskys teori om ulik mottakelighet for miljøpåvirkning.

Tilknytnings og relasjonsteori er hentet fra Ainsworth, 1974 og Bowlby, 1980 og 1988. DUÅ trekker veksler på den relasjonelle tilknytningen vi finner i tilknytningsteori. Men legger vekt på følelser og kvalitet i relasjonen mellom barnet og omsorgspersonen. Gjennom barnestyrt lek og trening i å utvikle positive følelser overfor barnet, uttrykker foreldre og lærere positive følelser som kjærlighet, varme og empati når de samhandler med barn. Gjennom

øvelser som rollespill og hjemmeoppgaver, oppmuntrer foreldre og lærere barn til å uttrykke følelser og hvordan man kan møte barns sterke følelser på måter som styrker relasjonen mellom dem. Dette fokuset på følelsesmessige prosesser, gjør omsorgspersonenes regulering barnet også i stand til å regulere sine følelser, og hvordan de etter hvert greier å håndtere emosjonelt vanskelige situasjoner. Diskusjonene som følge av videovignettene (ca 150 i tallet), gruppediskusjonene og deling av erfaringer, utvikler foreldrene sensitivitet i responsene på barnets atferd. Kombinasjonen av tilknytningsteori og atferdsanalyse, fasiliterer foreldre og læreres læringsprosess som sensitive personer i samhandling med barna.

Kunnskap om barnas intellektuelle utvikling er fra Piaget og Inhelder, 1962. Foreldrene og andre omsorgspersoner må forstå hvordan barn utvikler seg i forhold til alder og at variasjonen innen hvert alderstrinn er stor. Utviklingen foregår i faser og barnet må løse utfordringene innen hver fase før utviklingen kan gå videre til den neste. Derved lærer de voksne hva de kan forvente av barna på hvert alderstrinn. Barns hjerner er ikke ferdig utviklet og det er viktig at omsorgspersoner forstår hva som kan forventes av barna i forhold til alder. Et eksempel ar at barn forholder seg forskjellig til regler, for eksempel i lek der de skifter regler hele tiden. Å påføre små barn regler i lek, kan føre til frustrasjoner og utageringer og noen ganger kan disse opplevelsene føre til at barnet slutter å leke.

Barns ulike sensitivitet for miljøets påvirkning er hentet fra Belsky, 2005. I DUÅ er det det intense samspillet mellom omsorgsgiver og det gjenstridige barnet som vektlegges. Barn som har vært utsatt for mye straff har problemer med å akseptere ros. Ros kan stride mot barnets selvoppfatning som mislykket og å ha lav selvfølelse. Desto viktigere er det, ifølge Belski, å «gni rosen inn», ved at man tydelig roser barnets atferd, i stedet for barnet selv, for eksempel: «Det var en flott tegning» i stedet for «så flink du er til å tegne».

Banduras (1977 og 1986) teori om modellæring og observasjonslæring, er en integrert del av metodetilfanget. Patterson, Reid og Dishions (1992) teori om tvangsmessig samspill ligger til grunn for forståelsen av utviklingen av atferdsproblemer. Teorien om selvinstruksjoner er hentet fra Beck, 1979. Kunnskap om barns temperament tar utgangspunkt i Thomas & Chess' studium The New York Longitudinal Study fra 1977. Modeller for sosial problemløsningsstrategier er fra D'Zurilla & Nezu, 1982 og Jacobson & Margolin 1979. Lekens betydning, spesielt barnestyrt lek er fra Constance Hanf teorier.

Arne Skouen og Gerd Benneche

Drivkreftene i Dagbladets oppslag den 19 februar 1974 var Arne Skouen og Gerd Benneche. Arne Skouens tyngde i offentligheten var enorm. Han var motstandsmann under krigen og fra 1943 og ut krigen var han ved pressekontorene i Stockholm, London og New York. Likevel var det som journalist og filmskaper han ble mest kjent. I denne sammenhengen var det nok filmtriologien Om Tilla, Vaktpostene og Reisen til havet som ble laget på 1960-tallet om barn med autisme som har mest relevans i denne sammenheng. Hovedrollene ble spilt av datteren Synne Skouen og hun var åpenbart inspirert av sin søster Hege som bodde på Emma Hjorts Hjem for psykisk utviklingshemmede i Bærum. Filmene ble vist for studentene ved Psykologisk Institutt i Oslo etter at Gro-saken så dagens lys. Skouens omsorg og interesse for de svakeste var velkjent. Hans faste spalte Ytring i Dagbladet ble flittig brukt til å kommentere funksjonshemmedes situasjon og den skarpe pennen gjorde Ytring til en spalte med gjennomslag.

Gerd Benneche var juristen som etter mange år i ulike juridiske posisjoner fikk jobb i Dagbladet som journalist og spilte parhest med Arne Skouen i flere saker, bl.a. i Gro-saken. Hun ble kjent for å sette seg nøye inn i sakene hun tok opp og fikk ry på seg som en som aldri ga opp når hun hadde begynt å nøste i en sak. Det var Gerd Benneche som oppdaget tilfellet Gro i artikkelen i tidsskriftet Nordisk Psykologi og gjorde den undersøkende journa-

listikken før publiseringen den 19 februar 1974, men det var Arne Skouen som formulerte overskrifter og ingresser som skapte rabalder helt inn i Stortinget. Gerd Benneche skrev i 1977 boka «I det andre huset: en beretning om myndige og umyndige» med utgangspunkt i Gro-saken fra 1974.

Gro-saken splittet også gamle venner. Helge Morset, krigshelten fra Selbu i Trøndelag, som fikk skutt av seg armen i flukt fra tyskerne, var rektor på Emma Hjorth Skole og nær venn av Arne Skouen i mange år. De delte den glødende interessen for rettigheter for funksjonshemmede og alle som falt utenfor samfunnet. De delte også en sosialpolitisk idé om at det offentlige måtte tilrettelegge for funksjonshemmede, eller mennesker med nedsatt funksjonsevne som det heter nå. Dermed fant de felleskap i skepsis og motstand mot veldedighet der det var åpenbart at det offentlige burde hjelpe til med å finansiere utgiftene til tilretteleggelsene. At Arne Skouens datter Hege gikk på Emma Hjorth Skole knyttet de enda nærmere sammen. Men da Gro-saken sprakk i Dagbladet denne vinterdagen i 1974 ble vennskapet brutt. Helge Morset hadde knyttet Arne Brekstad, Carl Erik Grenness og meg til skolen der vi hadde oppgaver som veiledere for lærerne, jeg som student og Brekstad som universitetslektor og Grenness som dosent. Morset hadde lært oss å kjenne og hadde lagt til rette for at skolen skulle anvende atferdsanalytisk kunnskap i arbeide med elevene. Påstanden om tortur i norsk vitenskap anså han som absurd. Jeg vet at de hadde flere samtaler om påstandene i Dagbladet men de ble aldri enige. Det ble brudd og de traff hverandre ikke mer etter dette.

Det var Helge Morset som kontaktet høyesterettsadvokat Olav Hestenes og koblet meg til ham allerede dagen etter oppslaget i Dagbladet. Hestenes ble min forsvarer og vi forble gode venner helt til hans død i november 1996. En liten kuriøs historie fra Olav Hestenes er da vi fikk en sønn i 1978. Olav kom til barselavdelingen på Aker Sykehus med en stor blomsterbukett med et kort der det sto «Gratulerer. Olav er også et pent navn». Vår sønn heter selvfølgelig Olav i tillegg til Kristian etter min morfar. Og Kristian Olav er blitt jurist.

Klæbu pleiehjem og Gro

Klæbu pleiehjem som skiftet navn til Halsetheiemen etter Gro-saken, var en av flere store sentralinstitusjoner for psykisk utviklingshemmede på 1970 tallet. Antall sentralinstitusjoner varierte mellom 12 og 19 avhengig av når man telte dem. I Akershus hadde man Emma Hjorts Hjem som lå i Bærum, i Oslo hadde de Nordre Åsen sentralinstitusjon i Kyrre Grepps gate i Oslo, Kapellveien på Grefsen, Grimebakken som lå i Nordre Land og Orkerø som lå på Jeløya i Moss. I Agderfylkene hadde de Bakkebø og i Rogaland var Nærlandheimen. I Østfold lå Østerbo utenfor Halden, i Bergen var Vestlandsheimen, i Møre og Romsdal lå Hellandheimen på Vestnes utenfor Molde, i Telemark lå Dagsrudheimen, i Nordland lå Vensmoen i Saltdal, og i Troms lå Trastad Gård utenfor Harstad. Det eneste fylket som ikke hadde en sentralinstitusjon var Finnmark som i stedet bygde fem familie- og daghjem, som lå i Hammerfest, Alta, Karasjok, Kautokeino og Vadsø, som var spesialbygde, små institusjoner med 6 plasser med karakteristisk rund arkitektur med spisst tak, separate soverom og felles oppholdsrom. I dag er flere av dem omgjort til Fast-food restauranter.

I perioden sommeren 1971 til våren 1973 besøkte jeg Klæbu pleiehjem nesten hver måned bortsett fra om sommeren. Reisen gikk alltid med tog, nattog til Trondheim og dagtog hjem. Av en eller annen grunn brukte jeg aldri fly. Jeg kan ikke erindre at Arne Brekstad besøkte Klæbu pleiehjem til tross for at han var fra Brekstad i Bjugn kommune rett utenfor Trondheim. Oppholdet varte en knapp uke hver gang. Jeg fikk et rom på hybelhuset til personalet og et kontor i administrasjonsbygningen på pleiehjemmet. Tittelen min var studentpsykolog. Gro bodde på en avdeling med 15-20 voksne kvinner, alle med alvorlig utviklingshemming

og andre funksjonshemninger. Det var to miljøarbeidere på henne hele tiden i tilfelle hun skulle utagere når hun var løs fra reimene. Hun var så sterk at hun kunne skade andre beboere. Hun lå reimbundet i senga med en fotreim hele dagen bortsett fra når hun skulle på toalettet eller andre ærend som krevde at hun var løs. Livssituasjonen hennes bekymret selvfølgelig ledelsen og personalet. Å være bundet fast til senga er en kraftig frihetsberøvelse og krenker hennes integritet og menneskerettigheter. Institusjonen hadde prøvd «alle» muligheter for å kunne løse henne fra reima, men hadde mislyktes. Derfor valgte de som en siste utvei å kontakte Psykologisk Institutt i Oslo og oss. Jeg var ung student med minimalt med klinisk erfaring, bortsett fra poliklinisk behandling av de to autistiske barna ved Psykologisk institutt i regi av Arne Brekstad, og miljøarbeider og nattevakt ved Statens Senter for Barne- og Ungdomspsykiatri ved Sognsvann. Men jeg så på oppgaven som en viktig utfordring og som ville gi meg erfaring i det videre arbeidet som magistergradstudent.

Et systematisk kvalitetssikringssystem ved Klæbu Pleiehjem var ikke-eksisterende på den tiden. Det var ingen behandlingsplan som la føringer for personalets behandling og omsorg for klientene. Det ble ikke skrevet systematiske journalnotater og tvangsmiddelprotokoll. Det ble ikke samlet systematiske data på Gros eller andre beboeres atferd og fungering. Det var ingen skriftlige behandlings- eller omsorgsplaner. Det eneste systematiske rapportering var overlappingsmøter i personalgruppa mellom vaktene der erfaringene fra siste vakt ble videreformidlet. Innholdet på dag og kveld var det opp til personalet å finne på og reaksjonene på Gros atferd, positiv som negativ, var tilfeldig og «common sense»- preget. Personalet på sin side var unge, dedikerte mennesker uten relevant utdanning, som gjorde så godt de kunne og hadde de beste intensjoner.

Bortsett fra overlegen var legene sivilarbeidere i førstegangstjeneste og tok seg av fysiske skader og somatisk sykdom samt at de hadde ansvar for tvangsmidlene. Ellers ventet de på å bli ferdig med plikttjenesten. Psykologen hadde ansvar for den øvrige behandlingen av pasientene. Det er mulig han også hadde individualbehandling av pasienter som hadde tilstrekkelig språk og funksjonsnivå til det.

Noe av det første jeg gjorde var å innføre en rapportbok der alle dagens aktiviteter og hendelser skulle nedtegnes for hver vakt. Rapportene skulle danne grunnlaget for den daglige planleggingen av Gro's aktiviteter og beskrivelser av Gro's atferd og som dokumentasjon på behandlingen hun fikk. Etter at behandlingsopplegget var planlagt ble det lagt inn data om hvor lang tid hun var løs av reima, antall utageringer, antall belønninger og oppsummering av hvordan behandlingen var gjennomført. Det var denne rapportboka som Gerd Benneche hadde fått tak i og som dannet grunnlaget for meldingen til Sivilombudsmannen og politiet. I Dagbladet skrev Benneche nærmest triumferende at hun hadde funnet en rapportbok som avslørte overgrepene. Under politiavhørene og rettssakene var jeg svært glad for at jeg ved flere anledninger hadde understreket at fysisk avstraffelse ikke var lovlig i behandlingen av Gro. Dette ble også ett av grunnlagene for frifinnelsen av meg og miljøarbeiderne.

Atferdsanalyse og verdier

Byrettsjustitiarius A. H. Hillestads karakteristikk av positivismens verdier ble i Dagbladet den 10 februar 1974 beskrevet på følgende måte: «Etiske og sosiale verdier er skjøvet til side, ikke bare fra vitenskapen, men fra logisk tenkning i det hele… Konsekvensen blir at virkeligheten blir stående som gold og umenneskelig uten noen plass for etiske eller estetiske verdier». Hillestads vurdering kan stå som eksempel på hvordan motstanderne fremdeles ser på atferdsanalysens verdier i dag.

Påstandene som gjentar seg hos motstanderne av atferdsanalyse og evidensbaserte tiltak er, som beskrevet tidligere, at man reduserer mennesket til objekter, og praktiserer en instru-

mentell og mekanisk virksomhet som ikke tar hensyn til individuelle forskjeller og behov, en kritikk som altså er i overensstemmelse med Hans Skjervheims positivismekritikk. Noen hevder også at atferdsanalyse bryter med menneskerettighetene og barnekonvensjonen, noe jeg skal komme tilbake til.

Kritikken mot evidensbaserte metoder og atferdsanalyse går i hovedsak ut på at det er umulig å anvende naturvitenskapelige prinsipper i forskning med kausalforklaringer, prediksjon og kontroll som vitenskapsmål, på mennesker. Atferdsanalytikeren vil svare at det er meget vanskelig men prinsipielt mulig, Alternativet er å konstruere andre forklaringer (f.eks. superego eller id) eller peke på mentale fenomener (f.eks. intensjoner, motivasjon eller behov) som forklaring på atferd. Når atferdsanalytikeren ikke bruker disse begrepene som forklaringer på atferd er det blitt misforstått til at man avviser dem som fenomener. Det er for så vidt ikke problematisk å kalle en overordnet moralsk samvittighet for superego eller en genetisk forankret urkraft for id i seg selv, men en modell kan aldri bli virkelighet, bare tjenlig som en teoretisk forståelse som man kan lansere, og få tilslutning til, uten at den derved blir sannere av den grunn.

Atferdsanalyse er innforstått med at mennesket har intensjoner, er motivert og har behov. Spørsmålet er om de er egnet som forklaring på andre atferder. I atferdsanalyse sier man at de i stedet bør betraktes som atferd i seg selv, og at de derved er atferd i den samme atferdskjede[18] som den atferd som skal forklares. Men med status som atferd er det også mulig å påvirke dem. Ved å forandre på deres forsterkningsbetingelser kan de endres, som annen atferd. Man kan forandre intensjoner, motivasjoner og behov, og derved også påvirke den atferdskjeden den er en del av.

I likhet med ord som kontroll og eksperimentering, er ordet atferd belastet og forbundet med negative hendelser. Ordet er så stigmatisert at det ble tatt ut av de såkalte atferdsparagrafene i Barnevernsloven, og i Atferdssenteret, som ble etablert i forbindelse med implementeringen av evidensbaserte programmer for behandling av atferdsvansker hos barn og ungdom (PMTO og MST). Atferdssenteret skiftet navn til Nasjonalt Utviklingssenter for Barn og Unge (NUBU). I atferdsanalyse er ordet atferd nøytralt, og er fellesnavnet på alle funksjoner som foregår i mennesket. Det inkludere synlig, fysisk atferd som å spise, drikke og snakke, men også indre aktiviteter som følelser og tanker, intensjoner og motiver – og selvfølgelig problematisk atferd, som å slå, sparke og spytte på andre. På engelsk er ordet «behaviour». På svensk heter det «beteende». Atferdsforstyrrelse på engelsk heter «behavior problems», og diagnosene for atferdsforstyrrelser er «conduct disorder» og «oppositional defiant disorder».

Atferdsanalyse har kontekstualisme[19] og pragmatisme som filosofisk utgangspunkt (Hayes & Brownstein, 1986). All atferd forekommer i en kontekst, som derved beskriver atferdens årsaker og den er pragmatisk i den forstand at den åpner for annen og supplerende kunnskap som gjør forståelsen av atferden mer gyldig eller mer sann. Slike kunnskaper kan som nevnt være evolusjonsteori (fylogenetisk utvikling) og nevrobiologi (hjernens utvikling og funksjon) og kanskje kognitiv psykologi og utviklingspsykologi, fagområder som med atferdsanalyse i fokus kan kalles referansevitenskaper.

Elefanten i rommet er imidlertid de vitenskapelige målene om prediksjon og kontroll. Atferdsanalysens valg av disse målene er knyttet til naturvitenskapene, som har de samme

18 Atferdskjede er betegnelsen på atferder som følger etter hverandre i en kjede. For eksempel: Personen ser bilde av en is (atferd), får lyst på en is (intensjon), går inn i butikken (atferd), kjøper isen (atferd), spiser isen (atferd) som smaker godt (forsterker). Intensjonen betraktes også som en atferd i likhet med de andre, synlige atferdene.

19 Kontekstualisme, en filosofi som forstår alle hendelser som pågående handlinger i kontekst og som ikke kan skilles fra sin nåværende eller historiske kontekst, som er en radikal funksjonell tilnærming til sannhet og mening, og som legger stor vekt på pragmatisme. (Skinner, 1969, s 269)

målene. Valget har sammenheng med hensikten med forskningen. Å kunne predikere atferd og kontrollere den, er forutsetninger for å kunne drive behandling og forebygging. Behandle er å påvirke, dvs kontrollere. For å kunne velge behandlingsmetode, må man kunne forutsi hva som skjer når man anvender metoden. Human- eller samfunnsvitenskapene, her eksemplifisert med Hans Skjervheims alternative menneskesyn, har et annet formål. Det er å frigjøre mennesket fra påvirkning og kontroll i lys av menneskets antatte frihet og frie vilje. Det er et helt legitimt mål for en filosof. For en lærer, sosialarbeider eller terapeut, er det imidlertid ikke like legitimt, siden de er i en posisjon der de skal hjelpe enkeltmennesker, grupper og samfunn til å fungere best mulig. Kritikerne av atferdsanalyse begår derfor en kategorifeil. De kritiserer metodene ut fra et ståsted som har andre mål for virksomheten enn atferdsanalysen.

Men begrepene prediksjon og kontroll krever mer utførlig forklaring. Noe av motstanden mot dem ligger i deres konnotasjon til manipulasjon. Den hverdags-språklige betydningen av manipulasjon er noe odiøst lureri. Man får en person til å gjøre noe mot sin vilje eller uten at han forstår at han blir manipulert. I atferdsanalyse er prediksjon og kontroll utledet av grunnmodellen for forsterkningsbetingelser (contingencies of reinforcement): Diskriminant – Atferd – Forsterker[20]. At en positiv forsterker er en stimulus (hendelse) som øker sannsynligheten for at atferden skal gjentas (under de samme betingelsene), eller selekteres ved sine konsekvenser, er en prediksjon (forutsigelse). Prediksjonen er imidlertid begrenset til å gjelde når atferden forekommer under de samme betingelsene. Den er også begrenset i tid fordi betingelsene har tendens til å forandre seg over tid. Så når man for eksempel trykker på lysbryteren (atferden) i det mørke rommet (betingelsene) vil lyset (forsterkeren) øke sannsynligheten for at du trykker på lysbryteren i rommet neste gang du går inn i et mørkt rommet. Men hvis rommet er opplyst neste gang du kommer vil du sannsynligvis[21] ikke trykke på lysbryteren. Men når du går inn i et mørkt rom kan man med stor grad av sikkerhet predikere (forutsi) at du vil trykke på lysbryteren. Dette er en prinsipiell prediksjon for en veldig enkel handling. Men den gjelder for sosiale, mellommenneskelige situasjoner også. Man kan predikere at når man møter mennesker for første gang i en gitt situasjon i vår kultur vil man håndhilse. Det gjorde kronprins Haakon da han møtte en gruppe muslimske jenter også, men den første jenta han skulle hilse på grep ikke hånda hans, men la hånda si på sitt eget bryst som hilsen. Kronprinsen ble tydelig overasket og brydd, men tok seg i det og imiterte (modellerte) handlingen ovenfor neste jente i rekka. Betingelsene må altså være de samme for at prediksjonen skal slå til. Antagelig vil kronprinsen bruke «hånda til brystet» neste gang han skal hilse på muslimer (med mindre han vet at muslimene er instruert til eller er mer pragmatiske til å bruke håndhilsen).

Prinsipielt er det mulig å predikere atferd når vi kjenner betingelsene for en atferd (læringshistorien eller forsterkningshistorien) og hva som forsterker sannsynligheten for gjentakelse av atferden (atferdens forsterkere). Men jo lengre fram i tid man vil predikere, desto usikrere er prediksjonen[22].

Betingelsene (Diskriminanten) for en atferd kan være, og er vanligvis, meget komplisert og vanskelig å identifisere. En utagerende atferd hos en ungdom har en læringshistorie som kan forklare hvorfor utageringen oppstår. Det er hvilke betingelser den oppstår under og

20 Diskriminant (S^D) = betingelsene atferden forekommer under. Atferd (R) = alle funksjoner (ytre observer-/manipuler-bare og indre (innenfor huden, ikke/indirekte observerbare). Forsterker (S^R) = En stimulus (konsekvens) som øker sannsynligheten for gjentagelse av atferden under de samme betingelsene.

21 Sannsynligvis, fordi du kan ha utviklet en vane når du kommer inn i et rom

22 Usikker prediksjon oppleves daglig i meteorologien. Værvarselet for den nære framtid er ganske sikker, mens den blir mer usikker desto lengre frem i tid man varsler. Grunnen er at værets kontekst (betingelser) forandrer seg over tid. Men meteorologer går ikke over til værtegn basert på tidligere opplevelser og tradisjoner, når prediksjoner basert på vitenskapelige data blir usikre frem i tid.

hva som har påvirket sannsynligheten for at den gjentas når disse betingelsen oppstår (kalles forsterkningsbetingelsene). Og de er forskjellig for forskjellige personer og kan variere for samme person. I Oslo kommune vedtok de å innføre «traumebevisst behandling og omsorg» i barnevern og psykisk helsevern for noen år tilbake. Traumer defineres forskjellig, men den vanligste definisjon innen traumefeltet i psykologien er «såret som eventuelt setter seg hos en person etter en potensielt traumatiserende hendelse». Traumer er altså resultatet av en alvorlig hendelse. Innføringen av traumebevisst omsorg var ideologisk styrt som alternativ til atferdsanalyse, og skulle gjennomsyre all behandling og omsorg i Oslo. Problemer er selvfølgelig at man antar at traumer er en felles ingrediens i konteksten for alle psykisk helseproblemer hos barn og unge. I atferdsanalytisk tenkning vil man si at det kan hende at effektene av en traumatisk opplevelse utgjør en betingelse for utagering hos en ungdom, og som kan forklare en spesiell utagering ved at traumeminnene trengte seg på og blir forsterket av reaksjoner fra omgivelsene (f.eks. sympati eller trøst). En grundig gjennomført atferdsanalyse ville kunne avdekke dette som grunnlag for iverksettelse av tiltak. Men traumer trenger ikke å være en del av konteksten for utagering, antagelig er den vanligvis ikke det. Da blir det kontraproduktivt å ha «traumebevisst behandling og omsorg» som standard utgangspunkt for forståelse av atferden.

Å ha kontroll over et annet menneske er ikke akseptabelt i vår kultur, ei heller å ha som mål å kontrollere et annet menneske. Kritikken av målet om å ha kontroll baserer seg antagelig på at man har denne forståelsen av begrepet. Men kontroll i en vitenskapelig sammenheng innebærer at man har mulighet til å påvirke faktorer som påvirker atferd. Andre og synonyme vitenskapelige begreper er uavhengige og avhengig variabler, der uavhengige variabler er faktorer som man kan påvirke eller styre (manipulere), mens avhengig variabler er de atferder som påvirkes (kontrolleres). I den atferdsanalytiske grunnmodellen (S^D – R – S^R) vil de uavhengige variablene kunne være både S^D (Diskriminantene/betingelsene) og S^R (forsterkerne/konsekvensene). Etter å ha identifisert disse faktorene i en atferdsanalyse kan man prinsipielt forandre på dem og forandre på forsterkerne. Atferden vil da forandres (forsvinne, forsterkes eller det oppstår ny atferd). Dette skjer vanligvis naturlig, uten planlegging fra noen andre, men i en terapisituasjon (eller behandling, læringssituasjon) gjøres det «kunstig» ved at det er terapeuten, læreren eller forelderen som planlegger disse forandringene. Prosessene kan prinsipielt sammenlignes med forskjellen mellom naturlig utvikling av en art og kunstig manipulering av egenskaper (gener), for eksempel i hundeavl eller husdyravl[23]. Når man går inn og manipulerer med disse uavhengige variablene for å oppnå et bestemt mål stilles det krav til etisk refleksjon på en helt annen måte enn når målet er å frigjøre egne krefter, fjerne begrensninger og legge til rette for personens frie vilje og autonomi. I foreldreveiledning hjelpes foreldre til å gripe inn og forandre på de uavhengige variablene slik at barnet forandrer atferd. I klasseledelse må også lærere gripe inn i disse uavhengige variablene for skape ro i klasserommet og å bringe elevene i opplæringsposisjon[24]. Når Skjervheim ikke er kategorisk i sin kritikk av positivismen og objektiviseringen, men mener at det noen ganger er nødvendig å stille seg utenfor å studere mennesket i sin kontekst, er det trolig fordi han innså at man i terapeutisk sammenheng må studere mennesket og dets aktivitet utenfra for å forstå årsakene til problemene.

23 B.F.Skinner sammenlignet etablering av atferd (læring) med evolusjonslæren. En art utvikler seg ved seleksjon av gener ut fra hensiktsmessighet, der utgangspunktet er variasjon (av gener). Mennesket utvikler seg ved seleksjon av atferd ved sine konsekvenser, der utgangspunktet er variasjon (av atferd).

24 I stedet for å formidle reprimander og trusler om annen straff til elever som bråker i klasserommet kan læreren gi en rolig beskjed (S^D): «Jeg vil at dere skal sette dere på stolen» og systematisk gi ros til de elevene som etterkommer beskjeden (S^R): Jeg ser at Eline sitter på stolen, Nå sitter Ola på stolen osv. Her manipuleres D^D og S^R slik at sannsynligheten for at atferden å sitte på stolen forsterkes når lærer gir beskjed om det.

Kronikken nedenfor tar opp at skolen ofte ikke ser at lærere er viktige oppdragere sammen med foreldrene og at de ikke kan insistere på at foreldre skal drive barneoppdragelse mens skolen skal drive opplæring. Derfor unnlater de ofte å anvende atferdsregulerende metoder og kan bidra til å øke atferdsproblemer i skolen.

Bidrar lærerne selv til økningen av uro og vold i skolen? Publisert i Nordlys den 22 mars 2024

Ole Jacob Madsen, professor i psykologi skriver om oppdragelse i Morgenbladet. Der berører han et glovarmt tema. Hvem skal eller bør drive oppdragelse? Er det foreldrene eller lærerne? Han viser at denne problemstillingen ikke er av ny dato. I den første formålsparagrafen for skolen av 1848 slås det fast at skolen har en understøttende rolle i «den huuslige Oppdragelse», og Hulda Garborg konkluderer i «Det pædagogiske Samfund» ved forrige århundreskiftet med at skolen overtar mer og mer av oppdragelse og at «..dennes maal maa da være at gjøre livsdyktige mennesker af de børn, der betroes den». Men den gang, som nå, vekket dette bekymring i lærerkretser. Lærer Mads Berg, forfatter av «skolens sangbok» var bekymret over at skolen overtok mer og mer av oppgavene fra hjemmet som for eksempel å lære dem trafikkreglene og til og med om forplantning og seksualliv.

Den samme debatten føres offentlig i dag. Lærere rykker stadig ut i media og beklager seg over at de må bruke tid og energi på oppdragelse av elevene som burde vært ivaretatt av foreldrene og som går på bekostning av undervisningen i skolefagene. Madsen forteller om et møte med Sanna Sarromaa som nå forlater læreryrke i frustrasjon over at hun må bruke tid til «omsorg og oppdragelse i stedet for kunnskapsformidling». Hun illustrerer dilemmaet med at hun var nødt til å ringe hjem til foreldrene når barnet hadde oppført seg dårlig, men hun kunne ikke stole på at foreldrene «tok det til seg. Oftere enn før svarte de at det var hennes jobb å få skikk på poden».

Atferdsforstyrrelser, utagering og aggresjon har økt i skolene de siste årene. Situasjonen er blitt så alvorlig at lærerorganisasjonene har fått Stortinget til å vedta lov som gir lærere adgang til fysisk å gripe inn overfor elevene. Dette ble løsningen i stedet for å pålegge lærerutdanningene å undervise i læringspsykolgi og moderne klasseledelse der man kunne lært å forebygge og håndtere atferdsproblemer uten å gripe fysisk inn overfor eleven.

Ingen har lært Sanna Sarromaa og alle andre lærere at man ikke skal ringe foreldrene når barnet har gjort noe galt. Det som da skjer er at foreldrene gir barnet reprimande og kanskje annen straff når det kommer hjem og bidrar derved til å skape konflikt mellom foreldrene og barnet. Dernest bidrar det til å skape dårlige relasjoner mellom foreldrene og skolen for, som Sarromaa sier: «Foreldrene forventer at læreren får skikk på ungen på skolen». I siste instans bidrar telefonen hjem til å skape dårlig forhold mellom eleven og lærer, siden eleven opplever at lærer sladrer og er ansvarlig for reprimanden. Alt er altså feil.

Det lærerutdanningene burde lært dem er at de skal ringe foreldrene når barnet gjør noe bra på skolen. Dette gjelder spesielt elever med utfordrende atferd. Da bygger lærer positive relasjoner mellom seg selv og foreldrene, bidrar til at foreldrene gir barnet ros og oppmuntring i stedet for straff når det kommer hjem fra skolen og i neste omgang bidrar til positiv relasjonsbygging mellom lærer og elev. Når eleven oppfører seg galt på skolen bør lærer invitere foreldrene til skolen eller inviterer seg hjem til barnet for å samarbeide med foreldrene om hvordan de skal løse atferdsproblemene på skolen. Man trekker veksler på de gode relasjonene som er bygd opp og foreldrene får oppleve at de blir tatt på alvor av skolen og får samarbeide med lærer om å løse problemene.

Kvaliteten på telefonen hjem er forskjellen mellom «common sense» utøvelse av klasseledelse og profesjonell klasseledelse. Det umiddelbart logiske er å ringe hjem når eleven har gjort noe galt, men det umiddelbart fornuftige er å ringe hjem regelmessig for å fortelle om elevens mestring og suksess. Så må de alvorlige tingene løses gjennom gjensidig respekt og samarbeid.

Som Madsen påpeker i Morgenbladet bygger skolen på trender i tiden der man skal utstyre elevene med livsferdigheter som i skolesammenheng konstituerer seg i tverrgående emner i folkehelse og livsmestring basert på ideen om det selvregulerte menneske. Livsmestring er blitt en form for «selvoppdragelse der lærerens rolle er å understøtte elevens arbeid med seg selv» ifølge Madsen.

All denne nytale fører skolen i gal retning og vi ser det hele tiden. Klokkertroen på selvregulering og indre motivasjon har fjernet skolen fra grunnleggende og vitenskapelig påviselige læringsprinsipper. Det er lærerens måte å samhandle med eleven på som bestemmer elevens atferd på skolen. Hjemme er det foreldrenes måte å samhandle på som bestemmer elevens atferd hjemme. Derfor oppfører de seg forskjellig hjemme og på skolen. Det kalles diskriminasjonslæring og er avgjørende for vår arts evne til å overleve. Vi tilpasser vår atferd etter omgivelsene. Derfor er debatten om oppdragelse skal skje på skolen eller hjemme håpløs. Læreren skal verken være psykolog eller sosialarbeider, som Sanna Sarromaa sier, men Lærer med kompetanse i hvordan man påvirker elevens atferd.

Atferdsanalysens menneskesyn

Atferdsanalysen kan ikke sette opp overordnede karakteristikker av menneskenaturen og politiske konsekvenser som sitt menneskesyn. I stedet hevder man at mennesket, i likhet med andre dyrearter er i kontinuerlig utvikling som følge av evolusjonen. Kunnskapen om mennesket og dets fungering bygger på tidligere kunnskap, er kumulativ og kontinuerlig voksende som følge av induktiv og deduktiv forskning. [25] Med dette utgangspunktet blir enkeltmennesket et resultat av genetiske disposisjoner (selektert som følge av evolusjonen) og omgivelsesmessig påvirkning (kontekst), også kalt sosialisering. Dette ståstedet har noen implikasjoner. Atferdens årsaker ligger i samspillet mellom genetisk influens (sårbarhet eller robusthet) og omgivelsesmessig påvirkning. Det er derfor med det største alvor vi erkjenner at omgivelsene har stor betydning for individenes utvikling, fungering og trivsel. Vi må erkjenne at oppvekstbetingelsene og samspillet med omgivelsene er avgjørende for individets framtid. Foreldrerollen kommer i et nytt lys. Lærerrollen likeså. Men også den fysiske kontekst spiller inn der sosiologisk kunnskap har avdekket hvordan fattigdom, langvarig stress og angst og traumatiske hendelser, vold og overgrep påvirker individenes utvikling. Men kunnskapen om kontekstens påvirkning inngir også optimisme hva angår mulighetene for å påvirke individets atferd, utvikling og potensial. Og det er å arbeide med individene i kontekst som er atferdsanalysens fokus. Det er individenes kontekst vi har tilgang til, både gjennom observasjoner og egenrapportering fra personen. Det er individet i kontekst i sin videste forstand som atferdsanalysen, i tråd med den deskriptive positivismen (eller logisk empirisme), har gjort til gjenstand for forskning, og det er i kontekst vi har muligheten til å gripe inn. Kunnskapen om omgivelsenes betydning og omgivelsenes potensial for å skade individets utvikling og potensial, gjør atferdsanalysens hovedoppgave til å beskytte individet mot skadelige omgivelser og legge til rette for gode omgivelsesmessige erfaringer. Derfor gjøres omsorgspersonenes tilretteleggelse av miljøet til gjenstand for analyse og eventuell intervensjon. Nevrobiologisk forskning har konkludert med at hjernen er bruksavhengig og at erfaringene bygger hjernen. Atferdsanalysens arbeidsområde er å tilrettelegge for gode erfaringer og god hjernebygging[26].

Atferdsanalyse nøler med å lansere forblommede, overordnede verdier slik humanistisk psykologi gjør. Likevel er det riktig å fremheve et generelt mål for virksomheten som

25 I induktiv metode begynner man med å samle inn individuelle data for senere å kunne utvikle mer generell kunnskap og teorier. Deduktiv metode betyr at man har en teori som man utleder hypoteser fra og som man søker å avkrefte eller bekrefte gjennom forskning. I atferdsanalytisk forskning begynner man med induktiv metode og supplerer med deduktiv metode.

26 Barnepsykolog Magne Raundalen kalte barnehagene for kommunale avdelinger for hjernebygging til Dagsavisen i en debatt om lav bemanning i barnehagene.

absolutt kan sees på som en verdi. Å gjøre personen man arbeider med så selvstendig som mulig, vet vi har stor betydning for trivsel og velvære. Vi snakker ikke om mestring i denne sammenheng. Vi tilstreber ikke at noen skal bli mester. Vi tilstreber at personen får utvikle sosiale ferdigheter, dagliglivets ferdigheter og språk ut fra sine forutsetninger. Vi tilstreber også at personen skal få hjelp til å redusere atferd som hindrer vedkommende i å utvikle sitt potensial og redusere selvstendighet, de samme målene vi gjenkjenner i vanlig oppdragelse.

Verdens helseorganisasjon (WHO) definerer mental helse (mental health) som å være i en situasjon av velvære (a state og well-being). Helsedirektoratet videreutvikler dette til at individet opplever å ha muligheter, å kunne takle hverdagslivets stress og kunne arbeide og bidra til felleskapet (fact sheet no 220, september 2010). Psykisk uhelse beskrives som når ens psykiske tilstand står i veien for disse livsutfoldelsene. Økt selvstendighet blir et nøkkelbegrep i oppnåelsen av god psykisk helse.

Det er massiv forskning som viser at selv små økninger i språk, selvstendighet og sosialt repertoar øker trivsel og reduserer atferdsproblemer. Atferd henger sammen, eller som Gro Harlem Brundtland formulerte det: alt henger sammen med alt. En person som ikke kan gjøre seg forstått blir frustrert, kanskje sint og utagerer og får sine ønsker tilfredsstilt, ved at omgivelse «forstår» hva personen mener med sin utagering. Atferdsanalysen vil foreslå at man bytter ut utageringen med en mer sosialt akseptert atferd, ved å øve på den.

Når man arbeider med språkløse personer med psykisk utviklingshemming og autisme assosieres atferdsanalyse med «særtrening». Begrepet «sætrening» kunne vært bedre valgt men strukturen i denne form for læring er at klienten sitter vendt mot terapeuten for å øke sannsynligheten for blikk-kontakt og oppmerksomhet. På forhånd undersøker man hvilke materielle og sosiale goder som kan forsterke klientens atferd. Blikk-kontakt kan etableres (promptes[27]) ved å føre en godbit som klienten er interessert i opp mot terapeutens øyne samtidig med instruksen «se på meg» og straks klientens blikk treffer terapeutens får klienten tilgang til godbiten. Dette gjentas inntil klienten fester blikket på terapeuten på instruksen «se på meg». Særtreningens hensikt er å lære klienten grunnleggende eller helt enkle ferdigheter som kan brukes funksjonelt og som gjør klienten litt mer selvstendig. Man kan «prompte» fram en «a» ved å åpne munnen på klienten samtidig som terapeuten sier «aaa». Straks klienten sier «a», eller noe som ligner på «a», gis tilgang på godbiten. Dersom klienter lærer å si «a» virker godbiten som forsterker på «a». «A» kan være starten på å bygge ordet «mat» når klienten er sulten, slik at ordet «mat» blir funksjonell språklig handling for å be om mat. Selv bitte små funksjonelle handlinger kan være en døråpner mot verden for en taleløs person. Særtreningen kan fortsette med å utvide lyd/ordforrådet, men brukes også for å etablere kommunikasjonstegn eller kommunikasjonsbilder. Gradvis overføres denne treningen til naturlige betingelser og «sætreningen» kan reduseres.

Det er frustrerende å se at denne type trening karakteriseres som mekanisk og instrumentell og vitner om at kritikerne ikke har respekt for klienten egenart og spesielle behov.

Selvstendighet er selvfølgelig ikke bare knyttet til basistrening på kommunikasjon hos personer med betydelig funksjonssvikt. Ønsket om å gjøre klienten man arbeider med mer selvstendig med gode funksjonelle ferdigheter, inngår i de fleste mål for atferdsanalytisk behandling, det være seg behandling av angst og fobier, atferdsforstyrrelser, depresjon eller reaksjoner på traumer, men er kanskje mest betydningsfullt i eldreomsorgen og i psykiatriske sykehus.

Neste kronikk tar opp lekens betydning for barns utvikling. Bakgrunnen er hvordan lek er blitt mindre prioritert i skolen etter innføringen av 6-åringenes skolestart. I debatten kom

27 Å prompte betyr å gjøre noe som initierer en respons. Det kan være å stille et spørsmål, skrive en kort instruks, gi et tegn eller å hjelpe fram en respons fysisk.

det fram at lek betraktes som en fritidsaktivitet, som en pauseaktivitet fra skolearbeidet, og som derfor fortrenger viktig læring.

Den store, lille forskeren. Publisert i Nordlys den 20 august 2021

I debatten om lekens plass i første klasse på barneskolen deler politikerne seg i to leire. Den ene legger vekt på læring av skolefagene lesning, skrivning og regning. Den andre vil ha vekt på lek og sosialisering med andre barn. Truls Olufsen-Mehus fra KrF i Troms og Finnmark representerer det siste synet i Nordlys den 19.8. Han understreker lekens betydning for små barn og sier «Barn er lekne, og de liker å være aktive». «Lek og læring går hånd i hånd» siterer han fra 6-års reformen (Reform 97) som la opp til at første klasse skulle være preget av lek med en glidende overgang til læring av skolefagene. Olufsen-Mehus er bekymret over at dagens høyredominerte skole har redusert lekens plass og stiller for store krav til å sitte stille, være oppmerksomme mot lærer og tavleundervisning.

Lek betraktes som aktiviteter som ikke synes å ha noe mål utover å være et mål i seg selv skriver Brynjulf Alver og Ingunn Skre i Store norske leksikon. Teoriene om hvorfor barn leker strekker seg fra at lek er å gi barnet hvile fra det målrettede og viljebestemte arbeider til at de følger sine frie innfall og fantasier. Andre mener at lek er en sikkerhetsventil for krefter som ikke er blitt brukt for å hindre følelsesmessige utbrudd. Andre mener at lek er et forarbeide eller forberedelse til mer alvorlig virksomhet. Atter andre, for eksempel i psykoanalyse, mener at lek uttrykker barnets behov, og gir innsikter i vanskeligheter og konflikter. De har derfor utviklet metoder for tolkning av barns lek i psykoterapeutisk sammenheng. I pedagogikken er lek også blitt betraktet som viktig for å utvikle arbeidsevne, konsentrasjon og sosiale ferdigheter.

Alle teoriene, kanskje bortsett fra den psykoanalytiske, anser lek som alternativ til noe viktigere eller alvorligere. Som atspredelse eller fritidssyssel. Man kan ikke ta mer feil.

Jeg antar at skolepolitikere også ser på lek på denne måten. På den skolepolitiske høyresiden, som mener at barn lærer for lite skolefag og derfor skårer dårlig på testene, vil ha mer lesning, skrivning og regning fra første stund og at lek er en viktig atspredelse for de yngste barna, altså teori nr. 1. Den skolepolitiske venstresiden vil prioritere lek foran skolefagene og legger seg derved på en kombinasjon av den pedagogiske forståelsen av lek og teorien om innøvelse av alvorlige virksomheter.

Høyresiden har den etymologiske betydningen av ordet lek på sin side. Ordet lek kommer av norrønt leikr som betyr idrett, dans, moro, spill eller gjøn. Men barns lek er blitt studert nøye ut fra et funksjonelt og nevrobiologisk ståsted. Det viser seg at barnets lek har mye større betydning enn teoriene som er nevnt ovenfor. Det mest dekkende uttrykk for hva som skjer under lek er tittelen på ei bok om småbarns utvikling: The scientist in the crib. På norsk heter boka som overskriften på denne artikkelen: Den store, lille forskeren.

Kunnskapsgrunnlaget er hjernens utvikling. Funksjonelt er forskeranalogien god, innsamling av data for å få mer kunnskap om verden. Denne datainnsamlingen påvirker hjernens utvikling på dramatisk vis. Hjernen ved fødsel har ca 100 millioner nerveceller, det samme antall som en 65 åring har, men forskjellen er at spebarnshjernen veier bare ¼ av voksenhjernen. Den har vokst. Ved fødsel er bare 10-15% av hjernecellene oppkoblet. Det er det som skal til for å opprettholde livet i det nyfødte barnet. Deretter vokser hjernen som følge av de erfaringer barnet får, eller data barnet samler inn om man vil. Den vokser i en hastighet av 250 000 nye oppkoblinger pr time. Den berømte hjerneforskeren Bruce D. Perry lanserte derfor uttrykket The use dependent brain. Den bruksavhengige hjernen. Han tilføyde: There is nothing more biological than experiences. Det er ikke noe mere biologisk enn erfaringer.

For å få nye erfaringer, for å lære, må hjernens nerveceller kommunisere med hverandre. De kobles opp mot hverandre slik vi kan tenke oss at vi kobler opp telefonen til en annen telefon for

å kunne snakke med hverandre. For at linjen skal holdes åpen må samtalen være i aktivitet. Det er i prinsippet det samme med nerveoppkoblingene. Jo mer man bruker en oppkobling i hjernen desto mer robust og hurtig blir oppkoblingen. Når oppkoblingen ikke brukes svekkes den. Dette fikk Torsten Wiesel, Nobelprisvinneren i medisin i 1961 for forskning på informasjonsbehandling i synsnervene til å formulere uttrykket Use it or loose it.

Det er i så måte ingen forskjell på barnets lek og annen aktivitet. Gjennom lek henter barnet inn data som utvikler hjernen og skaffer barnet nye erfaringer hele tiden. Barnets samspill med voksne og andre barn skaffer også data til barnets hjerne. Hvis barnet blir forhindret fra å samle inn nødvendige data kobles ikke nervecellene opp. Vold og omsorgssvikt kan føre til oppkoblinger som skader barnets utvikling.

Hvordan bør 6-åringens skoledag være for ikke å skade barnets hjerneutvikling? 6-åringer er fremdeles i en alder da mye av erfaringene mest gjøres gjennom lek. Og gjennom lek får barnet gradvis mer og mer sosiale, praktiske og språklige erfaringer, noe skolen også må bidra til. Den mest effektive læringsformen for barn i småskolealderen er gjennom lek fordi leken utløser dopamin i belønningssenteret i hjernen som gjør leken motiverende og belønnende i seg selv. Angsten til Truls Olufsen-Mehus for at det stilles for store krav til å sitte stille, være oppmerksom og følge beskjeder for 6-åringer er relevant hvis det skjer. 6-åringer bør fremdeles få være små, store forskere i skolen. Kunsten er å legge betingelsene til rette for at lesing og regning utløser dopamin i belønningssenteret slik at det blir gøy å lære disse skolefagene.

Om valgfrihet, fri vilje, etikk, samtykke og menneskerettigheter

Valgfrihet ut fra et atferdsanalytisk perspektiv

Alle politiske partier baserer sin politikk på at mennesket har valgfrihet. Vi har sett dette tydelig, for eksempel i debatten om kontantstøtte versus barnehage for småbarnsforeldre. Tydeligst har høyresiden brukt valgfrihet som argument for forskjellige politiske løsninger. Valgfrihet brukes ofte synonymt med at mennesket har fri vilje, et begrep som ligger til grunn for autonomi (selvstyring), og som er bærebjelken i menneskerettighetene.

Det er noen ganger uklart hva man mener når man snakker om valgfrihet og den frie vilje. I dagligtalen betraktes det å ha en fri vilje som en selvfølge. Å mene hva vi vil, gjøre hva vi vil, og si hva vi vil, er en del av vår kultur og vi begrenses bare av straffeloven som spesifiserer hva vi ikke har lov til å gjøre, og noen ganger av moralske betraktninger. I filosofien er fri vilje forestillingen om at mennesket har frihet til å velge og kontrollere sine tanker og handlinger. Men denne forestillingen kan problematiseres. Å hevde at vi ikke har en fri vilje mener noen vil innebære determinisme, ideen om at alt er bestemt på forhånd, en umulig tanke fordi vi da forkaster det typisk menneskelige. Mange vil hevde at vi *må* tro på en fri vilje, fordi vi ikke har noe valg. Ut fra et atferdsanalytisk ståsted kan vi ikke ha en fri vilje i betydningen at våre valg bestemmes av vår vilje. Det ligger i den grunnleggende modellen at våre handlinger er et resultat av en læringshistorie og at atferd som oppstår påvirkes av erfaringene. Og å foreta et valg er selvfølgelig atferd. Men fordi det ikke er noe én til én forhold mellom læringshistorien og atferd, vil personen kunne ha mange atferder i sitt repertoar som følge av flere læringshistorier. Dette åpner muligheten for å kunne velge mellom alternativer. Men dette valget eller viljen er ikke fri men et resultat av forskjellige erfaringer med den samme eller lignende situasjoner. På et vis kan vi snakke om determinisme, mens den filosofiske innvendingen ovenfor, bør da kanskje heller kalles pre-determinisme eller fatalisme. Vi kan si at valget er determinert i betydningen påvirket av læringshistorien. Eller mer teknisk, at valget er selektert ved sine konsekvenser.

Valgfrihet bestemmes av de betingelser personen lever under, og i hvor stor grad disse betingelsene tillater å kunne velge mellom alternativer. I Norge kan vi som nevnt, velge

mellom barnehageplass og kontantstøtte, som er et resultat av politiske beslutninger. Man har en *prinsipiell frihet til å velge*, men selve *valget* er ikke fritt siden det, for eksempel, vil avhenge av foreldrenes syn på barnehage for små barn, eller hvordan privatøkonomien er for familien. Å være kritisk til å plassere ett-åringer i barnehagen, kan føre til at man velger kontantstøtte. Eller hvis man er lavtlønnet forelder med dårlig råd, kan det føre til samme valg. Derfor er det ikke fritt. I Norge har vil utstrakt grad *politisk bestemt frihet til å velge* på mange områder mens i andre, mindre demokratiske land er denne friheten begrenset.

Å tro på den frie vilje (fordi vi ikke har noe valg) har store implikasjoner for hvordan vi vurderer skyld. Forestillingen om at vi velger fritt betyr samtidig at personen må bære det fulle og hele ansvar for sine handlinger. For tankeeksperimentets skyld vil (pre)determinisme bety at personen ikke kan bære skylden for sine handlinger siden de er bestemt på forhånd. Det vanligste ståsted i vår kultur ligger nær troen på den absolutte frie vilje. De fleste mener at man må ta ansvar for sine handlinger, et standpunkt som gjenspeiles i strafferettspleien. Atferdsanalysens deterministisk (ikke pre-deterministisk) betyr at enhver handling er formet av erfaring med dens hensiktsmessighet. Handlingen kan med en viss grad av sikkerhet forutsies dersom man kjenner betingelsene (kontekst). Atferdsanalytikeren kan derfor ikke ensidig gi skyld til den handlende uten å trekke inn de betingelsene den straffbare handlingen ble utført under. Forsvarsadvokatens rolle ligner atferdsanalytikerens. Han forsvarer klienten med å peke på «formildende omstendigheter». Når noen politikere etterlyser strengere straffer som løsningen på ungdomskriminalitet ligger den frie vilje der som grunnleggende premiss, og altså skyld alene til ungdommen. Når forsvarsadvokater protesterer og argumenterer for formildende omstendigheter, er premisset egentlig nedtoning av den frie vilje og fokus mot at årsakene også ligger i forbrytelsens læringshistorie.

Strafferettspleien i Norge fokuserer på forebygging av nye straffbare handlinger når fengslene tilbyr utdanning og arbeidserfaring. Skyld, som konsekvens av forestillingen om den frie vilje, er mer fremtredende i for eksempel amerikansk strafferettspraksis, der man ikke har utdanning og arbeidserfaring som grunnpilar i fengslene, men i stedet fokuserer på straffeelementet og hevn, til og med dødsstraff som ultimat konsekvens på en forbrytelse.

Neste kronikk diskuterer hvordan valgfrihet og konkurranse fungerer for aktørene. Siden både konkurranse og valgfrihet er både mål og metode i politisk virksomhet nesten over hele spekteret av politiske partier må det være en oppfatning om at begge fenomener er politiske goder og bringer samfunnet fremover.

Konkurransen og valgfrihetens velsignelser. Publisert i Nordlys den 30 august 2021.

I de fleste politiske debatter blir konkurranse og valgfrihet fremstilt som nødvendige komponenter i politisk praksis og omtales nærmest som naturgitte egenskaper ved mennesket som art. Konkurranse og valgfrihet er hjørnestener i markedsøkonomisk praksis. Konkurranse og valgfrihet er også akseptert av venstresiden, kanskje bortsett fra hos Rødt, selv om solidaritet, rettferdighet og likhet løftes fram som politiske visjoner i de rødgrønne partiprogrammene.

Det er derfor interessant å gå dypere inn i disse fenomenene og spørre om konkurranse og valgfrihet virkelig er så viktige egenskaper ved mennesket, at vi nærmest uten debatt aksepterer dem som nødvendige politiske virkemidler.

Konkurranse oppleves umiddelbart som besnærende, kanskje fordi den forbindes med konkurranser i idretten der den beste vinner og vi andre elsker å oppleve det. Men definisjonene på konkurranse er litt annerledes. I biologien er konkurranse at to eller flere individer utnytter den samme ressursen og derfor påvirker hverandre negativt. Konkurrentene får kortere overlevelse, vekst eller reproduksjon enn de ville hatt uten konkurranse. Altså både vinneren og taperen taper, bare at det ene taper mer enn den andre. Definisjonen på konkurranse i økonomien er i utgangspunktet

ganske lik: Konkurranse betegner i økonomisk forstand sameksistensen mellom bedrifter eller andre tilbydere i et marked hvor det er en begrenset etterspørsel eller begrensede vekstmuligheter. Men resultatet av konkurransen utlegges annerledes i økonomien: Det blir bedre utnyttelse av knappe ressurser. Den konkurrenten som strekker seg lengst, f.eks. i anbudet, vinner. Den andre taper.

Tankegangen minner om sosialdarwinistisk tenkning der man forsøker å anvende teorien om det naturlige utvalg i evolusjonslæren på samfunnsutviklingen. Men slektskapet til Darwin er mindre enn navnet skulle tilsi. Det var den engelske filosofen Herbert Spencer som lanserte «the survivel of the fittest» og etterlot seg slagordet «fremskritt gjennom kamp» og som formulerte sosialdarwinismens doktrine «rett gjennom makt». Denne tenkningen var mer lik Jean Baptiste de Lamarcks utgave av utviklingslæren. Han mente feilaktig at gener forandret seg som følge av ervervede egenskaper. «Smedens barn får store hender» er et uttrykk vi kjenner om dette. Her oppstår ideen om at ledere har fortjent sin posisjon både etter å ha blitt genetisk selektert etter hard jobbing av sine forfedre, og ved egen innsats. Vi kan lettere forstå det uproblematiske i at makt og innflytelse går i arv ved en slik filosofi, siden videreføring av privilegier da oppfattes som naturlig og dermed moralsk riktig. Spencers «fremskritt gjennom kamp» kan jo sees på som definisjonen på konkurranse. Men i verken de biologiske eller de økonomiske definisjonene er konkurranse i lengden forbundet med fremskritt, snarere det motsatte, at alle taper. Men det ser ikke slik ut siden den ene taper mindre enn den andre.

I kjølvannet av troen på konkurranse som naturgitt middel til fremgang, seiler valgfrihet opp som en nødvendig forutsetning. Valgfrihet forstås på to måter når den anvendes politisk. For det ene som at individet fritt kan velge mellom alternativer, det være seg fritt skolevalg til videregående skole, fritt sykehusvalg eller frihet til å velge kontantstøtte framfor barnehage. Men det konkrete valget er altså ikke fritt. Det er totalt avhengig av mange faktorer som familiekultur, privatøkonomi, læringshistorie, skolekarakterer, endog politisk ståsted. Valget er altså ikke fritt, men under kontroll av disse faktorene. En fattig familie velger ikke «fritt» barnehage framfor kontanter.

Den andre forståelsen av valgfrihet er konstitusjonell frihet til å kunne velge mellom alternativer. Da er det er ingen formelle begrensinger mot å velge det ene fremfor det andre. Og den friheten er reell i vårt land. Men siden det konkrete valget, som er en atferd, ikke er fritt har den konstitusjonelle friheten begrensninger i praksis, avhengig av alle faktorene som påvirker valget. Til syvende og sist er denne friheten ikke-eksisterende for mange mennesker. Politisk ståsted kan gjøre valg av sykehus uaktuelt, fattigdom kan gjøre valg av barnehage i stedet for kontanter uaktuelt, dårlige karakterer kan gjøre valg av videregående skole uaktuelt. Men sånn vil det selvfølgelig alltid være. Det problematiske er å lansere valgfrihet som reell frihet bare ved å peke på den konstitusjonelle friheten uten å innse at den er gyldig bare for de utvalgte.

Spørsmålet er da om konkurranse og valgfrihet som idealer og metoder skaper et bedre samfunn for alle. Hvor står dyder som solidaritet, uegennytte, prososial atferd, altruisme i dette bildet? Hva med holdningen til å hjelpe flykninger hvis dyrking av eneren i sosiallamarckistisk forstand ligger skjult i våre politiske holdninger. De tones ned til fordel for egennytte og egoisme. I den ekstreme utgaven av markedsliberalisme mener man at det blir en bedre verden hvis mennesket tillates å fremme sine egeninteresser uten å bry seg om virkningen på andre, fordi alle andre også vil fremme sine egeninteresser. Markedsøkonomien er basert på det samme prinsippet. En rasjonell aktør i markedsøkonomien er definert som en person med egeninteresser. Altruisme er en sykdom i samfunnet som må utryddes sa den russisk-amerikanske filosofen Ayn Rand, grunnleggeren av objektivismen som er idealet for ytre høyrefløy.

Biologiprofessor Dag O. Hessen reiser slike spørsmål i boka «Vi – Samarbeid fra celle til samfunn» og hevder at viljen til solidaritet, hjelpsomhet overfor svakere grupper og altruisme kan overleve selv om de er i strid med ens politiske ideologi, fordi følelsen av glede ved hjelpsomhet og hensyntagen til andre er en integrert del av vår biologi, og at samarbeid er nødvendig for å

fungere fra cellenivå til samfunnsnivå. Jeg tror han har rett, men vil for egen del foretrekke at det er samsvar mellom politisk ideologi og biologi.

Etikk ut fra et atferdsanalytisk perspektiv

Atferdsanalysens kritikere tar altså utgangspunkt i at mennesket er et fritt velgende og meningsfortolkende subjekt som styres av sine intensjoner og behov. I motsetning til i atferdsanalyse, er det de indre krefter som styrer menneskets atferd. Psykoterapeutenes rolle blir å frigjøre personen fra forhold, indre og ytre, som hindrer personen å styre seg selv. Dette ståstedet har implikasjoner for terapeutenes etiske diskusjoner. Siden atferdsanalytikerens rolle er målrettet å gripe inn og kontrollere de uavhengige variablene som påvirker atferdene, blir kravene til de etiske vurderingene mer nødvendige enn psykoterapeutens, som søker å frigjøre personens egne krefter i en behandlingsprosess. De helende kreftene i behandlingen er i tråd med forestillingen om den frie vilje, og setter personens ansvar for egen framgang (eller tilbakegang) i sentrum. Skolens mantra om elevenes ansvar for egen læring hviler likeledes på forestillingen om den frie vilje.

Anvendt atferdsanalyse er selvfølgelig ikke nødvendigvis etisk forsvarlig, like lite som noen andre behandlingsmetoder er etisk forsvarlige i seg selv. Det er heller ikke mulig å utlede noen etiske prinsipper eller teorier fra atferdsanalyse, og vi er, som alle andre, henvist til å ta utgangspunkt i den hippokratiske lege-eds to imperativer om *non-malficence* og *beneficence,* og andre etiske teorier. Imperativene henviser til henholdsvis å ikke påføre noen skade (non-malficence) og at man aktivt skal bidra til å gjøre det gode (beneficence). Diskusjoner om hva det innebærer å gjøre det gode og ikke å påføre skade, må foregå kontinuerlig og det må være offentlig innsyn i både målsetningene og metodene som skal brukes, slik at debatten legger føringer for de etiske diskusjonene og sikrer at mål og metoders etiske forsvarlighet er innenfor rammen av hva samfunnet aksepterer.

Det store spørsmålet er altså hva det betyr å «ikke påføre skade» og «å gjøre det gode». Atferdsanalyse blir forbundet med et konsekvens-etisk eller nytte-etisk paradigme, der riktige eller gale handlinger vurderes ut fra summen av pro et contra-vurderinger av gode og dårlige konsekvenser for alle impliserte parter. Det er åpenbart at vurderinger av gode og dårlige konsekvenser reiser store problemer. John Stuart Mill (1806 – 1873) hevder at den riktige handling er den som gir størst nytte. Nytteverdien vurderes som en verdi som er frigjort fra individuelle preferanser. Det er altså ikke nytten for individet alene som er tilstrekkelig for at handlingen er riktig. Nytten må gjelde andre impliserte parter inkludert den kontekst vi opererer innenfor og samfunnet for øvrig, en form for allmenn nytte. Å anvende ubehagelige metoder for å fjerne avvikende atferd, kan vurderes som nyttig for personen det gjelder, kalt handlingsbasert nytteetikk. Men denne nyttevurderingen mangler et moralsk perspektiv, som vi finner i regelbasert nytteetikk. Å påføre noen ubehag har en moralsk side som ikke kan overses, selv om det er for å oppnå noe nyttig. Men metoden har også et tillitsperspektiv som rammer tilliten til institusjonen man handler innenfor, ved at man ikke vet om man kan utsettes for ubehag ved å oppsøke institusjonen, f.eks. sykehuset eller den kommunale tjenesten. Den allmenne nytte må basere seg på bred konsensus, ikke bare konsensus i en faglig subkultur, men også hos samfunnsaktører generelt.

Skillet mellom handlingsbasert og regelbasert nytteetikk finner vi igjen i Immanuel Kants to overordnede imperativer (teser): «Man skal aldri handle uten at ens begrunnelse for handlingen kan formuleres som et motto som har universell verdi». Dette imperativet er i overensstemmelse med synspunktene i regelstyrt nytteetikk. Det andre imperativet «Man skal alltid behandle et menneske som et mål i seg selv, og aldri som et middel til å nå andre mål» begrenser argumentene i den handlingsbaserte nytteetikken, der man anser påføring

av ubehag som nyttig, for eksempel straff, fordi man antar at den fjerner atferdsproblemet. På en annen side rammer imperativet alle intervensjoner overfor et annet menneske, som har som mål å oppnå en (terapeutisk) effekt, hvis man tolker imperativet strengt. Det er rimelig å tro at intervensjoner som ikke innebærer ubehag, ikke rammes i like stor grad av imperativet som hvis intervensjonen er ubehagelig. Kravet om gyldig samtykke i helsevesenet vil kunne kompensere for dette dilemmaet.

Donald Trumps artikulerte ønske om å vinne Nobels fredspris illustrerer den handlingsbaserte nytteetikkens begrensinger på det politiske området. Anstrengelsene hans for å oppnå fred i Ukraina og i andre konfliktområder er åpenbart motivert av ønsket om å få fredsprisen. De er ikke motivert av å oppnå fred av hensyn til folkene i nasjonene det gjelder. En eventuell fred i for eksempel Ukraina har ingen allmennytte for Trump, bare egennytte for ham personlig. Derfor får han aldri fredsprisen.

Vurderingene ovenfor av hva som er riktig atferd, finner også støtte hos Aristoteles i hans tre intellektuelle dyder *episteme, techne og phronesis.* Aristoteles beskriver disse dydene i verket *Den Nikomakiske etikk (Ethica Nicomachea),* oppkalt atter hans sønn Nicomacos som redigerte farens notater, om hvordan de har betydning for vitenskap, politikk og etikk. Episteme ligger til grunn for det vitenskapsteoretiske begrepet *epistemologi* (kunnskapsteori) og henviser til den universelle og objektive kunnskap. Tyngdekraften kan være et eksempel fra fysikken, og fra atferdsanalysen kan *forsterker* tjene som eksempel. Tyngdekraften eksisterer alltid og kan demonstreres, bortsett fra i vakuum. *Forsterker* kan også demonstreres, og støttes også ved funksjonen til *nuculus accumbens*, også kalt belønningssenteret i hjernen. Aristoteles føyer til *techne* som vi finner igjen i ordet *teknologi* som henviser til den pragmatiske anvendelsen av det epidemiologiske begrepet (tyngdekraften eller forsterker). De kan begge brukes til så mangt. Den tredje dyden *phronesis,* som ikke har fått noe vitenskapsteoretisk begrep som de to andre dydene, men som kan forbindes med det engelske ordet *prudence,* som kan oversettes med klokskap. Både tyngdekraften og forsterkere kan anvendes på mange måter. Noen måter er skadelige for den som utsettes for teknikken, andre måter er gagnlige. Tyngdekraften kan anvendes til å slippe bomber over folk, men også til å slippe mat til en sultende befolkning. Forsterkere kan brukes til å øke skadelig atferd, for eksempel en far som skryter av sønnen når han har banket opp en skolekamerat på grunn av en konflikt, men også til å øke gode funksjonelle atferder, som for eksempel faren som i stedet roser sønnen for å forhandle fram en løsning på konflikten. Når man velger den kloke handlingen basert på allmenn konsensus, og som er til det beste for de involverte personer og for samfunnet, anvendes *phronesis*. Disse etiske overveielsene må alle praktikere gjøre, nettopp fordi etikk er løsrevet fra fag i den forstand at det ikke er noen teorier eller faglig virksomhet som er etisk forsvarlig i kraft av teorien bak virksomheten.

Etisk forsvarlig praksis er vanskeligere enn enkel konsekvensetikk skulle tilsi. Hva som er gode konsekvenser av en handling eller et valg er ikke åpenbart enkel. Kronikken nedenfor tar opp dette temaet i forbindelse med politiske vedtak bl.a. om strømpriser og restriksjoner under koronakrisen.

Men hva har intensjoner med politiske avgjørelser å gjøre. Publisert i Nordlys den 30 november 2022.

I forrige onsdags NRK-program Uenig fikk regjeringens representant, statssekretær Elisabeth Sæther (AP) beskyldninger om å ha lurt folk i strømprissaken. Byggingen av strømkabler til Sverige og Europa skulle ikke medføre dyrere strøm i Norge var løftet. Påstanden om lureri kom fra Rødts Mímir Kristjánsson og aksjemegleren Jan Petter Sissener. Svaret hennes var at hun kunne forsikre at regjeringen har hatt gode intensjoner. NRK's Uenig er slettes ikke det eneste programmet der

politikere forsikrer oss om sine gode intensjoner. Vi hører det både titt og ofte.

Men hva har intensjonene med de politiske avgjørelsene å gjøre? Ingenting, bortsett fra å fortelle oss at man ikke er dårlige mennesker. Det er ingen sammenheng mellom å ha gode intensjoner og å gjøre gode handlinger. For et par generasjoner siden hevdet for eksempel foreldre at de ga ungene juling med de beste hensikter. Den man elsker, tukter man, prediket biskop Ole Hallesby i sin berømte radiotale «Kristne Hjem» i 1954.

Intensjonsetikk eller sinnelagsetikk sier at en handling er etisk god hvis den springer ut av et godt sinnelag. Svakhetene er åpenbare. Strengt tatt er det ingen etiske teorier som entydig og alene gir råd om gode handlinger.

Argumentet som fremmes som bedre enn intensjonsetikk, er kunnskap om det tema man skal ta beslutninger om. Og kunnskap får man gjennom forskning og erfaring. Men også her viser historien oss at kunnskap ikke alltid er tilstrekkelig. Fra medisinen husker vi Armauer Hansens forskning på lepra der han implanterte en spesiell type leprabakterie i øyet på en allerede leprasmittet pasient for å påvise at denne lepratypen lot seg smitte. Ingen betviler hans edle hensikter. Det kom til og med viktig ny kunnskap om lepra ut av eksperimentet, men grunnleggende medisinske etiske prinsipper, som vi holder høyt i hevd i dag, som samtykke, autonomi og beneficence (pliktene til å gjøre det som gagner pasienten) ble eklatant brutt.

Politiske beslutninger kan bare bedømmes ut fra hvordan resultatene av beslutningene virker på samfunnet. Man skulle derfor tro at konsekvensetikk eller nytteetikk er mer egnet som etisk kompass enn sinnelagsetikk. Konsekvensetikk sier at en handling er god eller dårlig ut fra balansen mellom gode og dårlige konsekvenser. Men vurderinger av hva som er gode og hva som er dårlige konsekvenser kan være vanskelig. Man kan for eksempel si at det er etisk forsvarlig å lyve om alvorlighetsgraden av sykdommen til en svært syk pasient fordi pasienten da ikke vil få ubehagelig informasjon i en allerede belastende situasjon. Men man kan også si at det etisk forsvarlige vil være å fortelle sannheten fordi en løgn overfor pasienter på et sykehus undergraver tilliten til sykehuset og derfor ikke bør forekomme. Rene konsekvensetiske betraktninger er altså heller ikke tilstrekkelig til å kunne avgjøre om en handling er moralsk eller ikke.

Aristoteles tar i verket Den nikomakiske etikk opp hvordan intellektuelle dyder påvirker vitenskapelig, politisk og etisk tenkning. Han beskriver tre intellektuelle dyder: episteme, techne og phronesis. Vi finner episteme og techne igjen i epistemologi og teknologi som beskriver henholdsvis den sanne kunnskap og den teknologiske anvendelsen av denne kunnskapen. Phronesis finner vi ikke igjen i noen akademiske aktiviteter men kanskje i det engelske ordet prudence som kan oversettes med klokskap. De etiske utfordringene i politiske beslutninger blir å balansere epistemisk kunnskap om saken (om det finnes noen), og den praktiske forvaltningen av denne kunnskapen med klokskapen i beslutningene, klokskap som intellektuell kompetanse basert på praktisk visdom og fornuft.

Statssekretær Elisabeth Sæthers forsikringer om regjeringens beste intensjoner må vel sies å være å etikkvaske avgjørelser som har fått andre konsekvenser enn de som ble lovet. Her skal det ikke påstås hva sannheten om årsakene til de høye strømprisene er, det være seg nye strømkabler for eksport og import av strøm, Putins krig i Ukraina eller dyr gass i Europa. Men regjeringens intensjoner rettferdiggjør i hvert fall ikke avgjørelsene.

Samtykke ut fra et atferdsanalytisk perspektiv

Siden atferdsanalyse fokuserer på personen i kontekst, der arbeidsformen er kontroll av variabler som påvirker atferd, kan samtykke mistenkes for å komme i bakgrunnen. Samtykke er en kontrakt mellom to personer om hva som er tillatt å gjøre med hverandre. I et klient/terapeutforhold dreier samtykke seg om hva terapeuten kan gjøre med pasienten. Men samtykke gjelder som kontrakt mellom alle mennesker i en samhandlingssituasjon. Å gjøre

noe mot et annet menneske uten samtykke er tvang og er ulovlig med mindre handlingen er hjemlet i lov (Legalitetsprinsippet). Samtykke baserer seg på at mennesket er et autonomt (selvstyrt) individ med rett til å bestemme over seg selv. Atferdsanalysens ståsted når det gjelder fri vilje (autonomi) rokker ikke ved det prinsipielle synet på autonomi som en kulturelt betinget verdi i seg selv. I moralfilosofien brukes autonomi synonymt med det å ha en fri vilje eller å ha evne til å bestemme over sine handlinger selv. Autonomi brukt som retten til å bestemme over seg selv kan sammenlignes med forståelsen av valgfrihet, nemlig som å ha rett til å velge mellom tilgjengelige alternativer. Forståelsen av autonomi og valgfrihet er av administrativ eller juridisk art, vedtatt politisk som en rettighet av grunnleggende verdi i vår kultur. Både autonomi og valgfrihet forstått på denne måten er nær knyttet til demokrati og deles ikke nødvendigvis av land med andre politiske ideologier.

Atferdsanalytikere er, som alle andre, opptatt av at et samtykke må være gyldig. Ved inngåelse er det tre kriterier som kan gjøre samtykke ugyldig. Hvis samtykke er inngått på bakgrunn av svik, tvang eller lureri (s.k. tilblivelsesmangler), hvis det ikke er inngått på formelt riktig måte (s.k. form-mangler) eller hvis man har samtykket til å bli fratatt ukrenkelige rettsgoder som tilbakeholdelse av mat, klær, familie eller trygghet (s.k. innholdsmangler) kan samtykket være ugyldig. Atferdsanalysens fokus på personen i kontekst og manipulering av variabler som påvirker atferd krever oppmerksomhet i forhold til disse ugyldighetskriteriene.

Når man arbeider med personer med forskjellige grader av psykisk uhelse og kognitive problemer stilles det krav til om personen har de nødvendige personlige forutsetninger for å inngå et gyldig samtykke (personens habilitet). Personen må ha tilstrekkelig grad av forståelse av det man samtykker til og samtykkes konsekvenser. Hvis personen er under den lovbestemte alder for selvbestemmelse på det aktuelle saksområdet, er det foreldrene som har samtykkekompetanse, dog ikke for risikofylte prosedyrer, tilblivelsesmangler (tvang, lureri) eller ubehagelige eller smertefulle påkjenninger. Atferdsanalysen vil kunne avdekke eventuelle habilitetsproblemer, slik at man unngår ugyldige samtykkeinngåelser.

Et gyldig samtykke er frivillig avgitt og informert av en person uten habilitetsproblemer. Den vanligste måten å inngå et samtykke på er ved stilltiende samtykke, som vi alle inngår mange ganger om dagen. Stilltiende samtykke inngås ved det som juristene kaller konkludent atferd og er en mellommenneskelig, gjensidig signalutveksling der man fornemmer hva den andre mener uten å snakke. Man strekker fram armen når man skal ta en blodprøve. Man fornemmer om den andre vil ha en klem gjennom en gjensidig reaksjon på tilnærmingen. Man fornemmer en gjensidighet gjennom kroppsspråk i intime samspill.[28] Men man fornemmer også en manglende gjensidighet når den andre fryser til på tilnærmingen. Men fornemmelser er kompliserte samspill, basert på evnen til sensitivitet og kulturforståelse og respekt for den andres rettigheter.

Spørsmålet om stilltiende samtykke er tilstrekkelig for å unngå voldtekt i intime situasjoner har vært til debatt i lengre tid i Norge der man har reist spørsmål om vi trenger en samtykkelov. Loven skal presisere hvordan et samtykke skal avgis for å være gyldig under disse spesielle betingelsene. Konkludent atferd ansees ikke som tilstrekkelig av de som ønsker en lov, men at loven må kreve et aktivt «ja». Samtykkeloven trådte i kraft 1 juli 2025. Den slår fast at all seksuell omgang uten et frivillig og uttrykkelig samtykke er voldtekt.

Spørsmålet er likevel om en samtykkelov løser problemet med bevisførsel i retten. Dagens straffelov krever bevis for vold eller trusler, bevisstløshet eller søvn. Slikt er vanskelig å bevise når handlingen foregår i det private rom. Når den ene parten opplever at gjensidigheten brytes trer kroppens alarmsystem i sving. Amygdala, kroppens alarmsentral, produserer adrenalin som forbereder «fight», «flight» eller «freeze» reaksjoner og Hippocampus bekrefter at det

28 En samtykkelov ble vedtatt i Norge 1.juli 2025 og baserer seg på prinsippet om at «bare et ja er et ja».

er fare på ferde. Puls og blodtrykk øker, men atferdsmessig kan både «flight», «fight» og «freeze» ta ulike former. Når fysisk motstand mot en overmektig fare, eller å flykte er fysisk umulig, kan det å bli «livløs» være en løsning for noen, for andre trer «freeze» inn, og man blir paralysert, for atter andre «blir man med på leken» av angst for å dø og håpe at det går over. Å bli med på leken som konkludent atferd, og derved som stilltiende samtykke, og å bli med på leken av dødsangst kan begge tolkes av motparten som samtykke. En samtykke-lov vil neppe bidra til å skille de to fra hverandre i retten og spørsmålet er da om loven forenkler bevisførselen i retten.

Et gyldig samtykke er en gjensidig kontrakt mellom to mennesker som forstår hva man samtykker til og at samtykke er avgitt på lovmessige måter. Kronikken nedenfor diskuterer samtykke i forhold til forslaget om ny samtykke-lov og problematiserer om en samtykke-lov vil redusere antall voldtekter

Vil antall voldtekter gå ned med en samtykkelov? Publisert i Nordlys den 17 februar 2022.

I Hurdalsplattformen sier den nye regjeringen at den skal: «… greie *ut korleis det kan innførast ei endring i straffelova slik at ordlyden speglar at seksuell omgang uten samtykke er forbydd og definert som voldtekt, og leggje fram forslag om det». Saken aktualiseres også i den nylig avsluttede ankesaken i Borgarting lagmannsrett der den tidligere kulturprofilen Gaute Drevdal var tiltalt for voldtekt mot ni kvinner i forbindelse med festligheter, nachspiel og alkoholkonsum.*

Diskusjonen om vi trenger en samtykkelov har vært diskutert i flere sammenhenger. Argumentet for samtykkelov har vært at voldtekstbestemmelsene i den norske straffeloven stiller krav om bevis for at det er brukt vold eller trusler eller at personen var bevisstløs eller i søvn og er dermed ikke i overensstemmelse med menneskerettighetene. Samtykkealliansen, en politisk bevegelse initiert av JURK (Juridisk rådgivning for kvinner) mener at en samtykkelov vil rydde opp i usikkerheten om en seksuell handling er lovlig eller ei ved at den fastslår at man ikke er seksuelt tilgjengelig inntil man sier nei, men seksuelt utilgjengelig inntil det er gitt samtykke. Både Sverige, Island og Danmark har innført samtykkelov som fastslår at seksuell omgang uten samtykke er voldtekt.

Samtykke er basert på at mennesket er autonomt, et begrep bestående av auto som betyr selv og nomos som betyr styring, altså selvstyrt. I vår kultur anses mennesket som et selvstyrt individ som en absolutt etisk verdi i seg selv. Samtykke er altså nøkkelen til lovlig samkvem mellom mennesker. Det er dermed krav om samtykke til seksuell samkvem selv om vi ikke har en samtykkelov.

Lena Lindgren, kommentator i Morgenbladet, skriver i artikkelen «Den som sover, samtykker ikke» at det undervises i ungdomsskolen om samtykke ved å introdusere signalregler for elevene: En stansende hånd betyr nei, stillhet betyr nei og den som sover samtykker ikke. Det er også foreslått en samtykke-app der man kan gi hverandre samtykke som kan dokumenteres i en eventuell rettsak. I reality-TV bekreftes samtykke ved at partene løfter tommelen mot kamera før man gir seg i kast med akten.

Innvendingene mot en samtykkelov har vært at det ikke er lovverket det er noe problem med men bevisføringen. Det blir ofte påstand mot påstand. Hukommelsen er ikke alltid pålitelig under følelsesladede situasjoner der emosjonshjernen er adskillig mer aktiv enn fornuftshjernen. Og kravet om samtykke ligger likevel i bunnen.

Et gyldig samtykke skal være frivillig avgitt og informert og personen som avgir samtykket skal ikke ha habilitetsproblemer. Frivillig avgitt betyr at hvis det foreligger tvang eller lureri er samtykke ugyldig. Tvang innebærer at noen gjør noe mot en mot ens vilje. Informert betyr at personen skal ha kunnskap om det man samtykker til og konsekvensene av det. Habilitet innebærer at man må ha personlige forutsetninger for å kunne oppnå tilstrekkelig grad av forståelse av situasjonen og konsekvensene av samtykket. I denne sammenheng kan ruspåvirkning, grad

av bevissthet i situasjonen, men også alder, psykisk utviklingshemning eller alvorlig sinnslidelse innebære habilitetsproblemer som innebærer at et avgitt samtykke kan være ugyldig.

Vi samtykker til noe hele dagen, når vi f.eks. skal ta vaksine. Du får utdelt et ark med informasjon om virkninger og bivirkninger, vaksinatøren spør om du har tatt vaksine før og om du vet hva som skal skje, alt for å sikre at du er informert. Etter det blotter du skulder og overarm slik at vaksinen kan settes, som er et stilltiende samtykke. Og vi stilltiende samtykker når vi løfter kaffekoppen når kollegaen kommer med kaffekanna i lunsjpausen. Likeledes når vi setter oss inn i bilen når naboen tilbyr deg skyss, og du stilltiende samtykker når vi danser og dansepartneren gir deg en klem uten at du trekker deg unna. Vi stilltiende samtykker lovlig hele tiden, som juristene kaller samtykke ved konkludent atferd.

Og det er her samtykke til seksuell omgang har sine utfordringer. Samtykke ved konkludent atferd er kultursensitivt. Samtykke gis med ofte subtile tegn og tegnene må forstås av begge parter. Det kan lett føre til misforståelser. Men uansett om vi tolker samtykketegnene riktig vil det alltid være spørsmål om samtykket er gyldig dersom det avgis av en person med habilitetsproblemer, for eksempel hvis man er ruset.

Spørsmålet er også om en samtykkelov løser problemet med automatiske reaksjoner på fare. Vår hjerne reagerer med beredskap, fight or flight, når farer truer. Amygdala, den mandelformede alarmsentralen i hjernen sender signaler til Hypothalamus og Binyremargen som produserer adrenalin. Kroppen svarer med økt hjerterate, blodtrykk og respirasjon. Atferdsmessig kan dette ta flere forskjellige former. Man kan slåss mot faren, flykte fra faren eller bli helt passiv og «livløs» eller late som man er med på leken av angst for å provosere og håpe at det går over. Å bli med på leken som samtykke og å bli med på leken av angst for å dø kan begge tolkes av overgriperen som konkludent atferd og vil være like vanskelig å avklare i retten med eller uten en samtykkelov.

Dagens voldtektsbestemmelser i straffeloven krever bevis for vold eller trusler, bevisstløshet eller søvn. En samtykkelov erstatter på sett og vis disse beviskravene siden de ikke er forenlig med et samtykke. Om begge beviskravene skal med i en eventuell ny lov må juristene strides om. Spørsmålet blir om antall voldtekter går ned med et samtykkekrav i lovteksten, siden uenighet om samtykket faktisk er avgitt og spørsmål om partenes habilitet likevel vil finnes. Det er mulig at en samtykkelov bidrar til å sette fokus på samtykke og øke bevisstheten om at samtykke på en aller annen måte må være aktivt. Tommelen i været må imidlertid vente til en vellykket akt er over.

Menneskerettigheter ut fra et atferdsanalytisk perspektiv

De første generelle menneskerettigheter ble vedtatt av den franske nasjonalforsamlingen i 1789, og som slår fast hva som er de grunnleggende rettighetene. Dette markerer avslutningen på standssamfunnet og de privilegier som fulgte det å tilhøre overklassen i Frankrikes monarki, og markerte det første skrittet i opprettelsen av den franske republikken. Menneskerettighetene gjaldt politisk frihet, ytringsfrihet, religionsfrihet, eiendomsrett, rettssikkerhet og retten til motstand mot undertrykkelse. De franske menneskerettighetene ble også viktige for Grunnloven av 1814 i Norge.

Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK) er en avtale inngått av Europarådets 46 nasjoner den 4 november 1950 om å forplikte seg til å sikre innbyggernes frihet og rettigheter. Norge ratifiserte EMK i 1952. EMK har som formål å gjennomføre bestemmelsene i FNs verdenserklæring om menneskerettigheter av 1948.

Menneskerettighetene bygger på forestillingen om frihet. Forståelsen av frihet kan for enkelhets skyld deles i frihet *fra* og frihet *til.* Frihet *fra* dreier seg som oftest om frihet fra nød, sult og fattigdom mens frihet *til* henviser til individuell frihet til selvbestemmelse. I vår del av verden forstås frihet oftest som frihet til selvbestemmelse (autonomi). Slike friheter er nedfelt i politiske friheter, som frihet til å velge i valg, frihet til å kunne ytre hva du vil

(ytringsfrihet), frihet til å kunne velge mellom politisk vedtatte alternative løsninger (valgfrihet). Det dreier seg altså om friheter som man i Vesten stort sett er enige om, men som kan være begrenset i andre politiske regimer.

Det er tidligere nevnt at atferdsanalyse kan sies å ha en overordnet målsetting om å gjøre folk så selvstendige som mulig. Forutsetningen for selvstendig å kunne nyttiggjøre seg de politisk vedtatte friheter *til* noe, er noen grad av selvstendighet. I så måte er det vanskelig å hevde at atferdsanalyse krenker menneskerettighetene på dette punktet. Påstanden om krenking av menneskerettighetene fra kritikerne, henviser også til den kontrollen som ligger i atferdsanalysens begrepsapparat og teknologi, basert på naturvitenskapenes mål om prediksjon og kontroll.

Bruk av forsterkningsregimer for seleksjon av atferd i pedagogikk, omsorgssituasjoner og behandling, forbindes med manipulasjon og derved ifølge kritikernes logikk, brudd på forutsetningene om individuell frihet. Men denne forståelsen av frihet er en annen enn den politiske frihet menneskerettighetene baseres på. Kritikernes frihet synes å forstås som individets frihet til å handle ut fra egen vilje, altså at handlinger er viljestyrte eller intensjonsstyrte. Atferdsanalyse avviser som kjent dette som årsaker til atferd, og at vi dermed er saklig sett uenige om hvordan mennesket fungerer.

Dagbladets overskrift den 19 februar 1974 om tortur i norsk vitenskap kan kanskje i ettertid sees på som en «klikkvennlig» overskrift og ikke ment som brudd på EMKs artikkel 3 om forbud mot tortur, umenneskelig behandling og straff. De tiltalte i Gro-saken ble da heller ikke verken tiltalt eller dømt for dette. Tortur og nedverdigende behandling forutsetter i EMK at det har vært til hensikt å torturere for å få fram «tilståelser» og til hensikt å nedverdige personer ved å plage dem. Straff ble over hode ikke benyttet i behandlingen av Gro, slik at det vil også være vanskelig å karakterisere den atferdsanslytiske behandlingen av Gro som tortur[29].

I den første kronikken nedenfor, diskuteres menneskerettighetsbrudd med utgangspunkt i regjeringens håndtering av nedstengingene under koronaen. Det ble gitt klare advarsler mot brudd på menneskerettighetene av førende jurister på område uten at det førte til forsiktighet. I ettertid har nedstengingen av skoler og barnehager vist at barn og unge ble rammet hardt. I den andre kronikken argumenteres det for å gi erstatning til barna for tapet de fikk som følge av å bli utestengt fra viktige sosiale arenaer under pandemien. Denne kronikken er skrevet i samarbeid med Magne Raundalen.

Smittevernstaten – hva er de langsiktige konsekvensene. Publisert i Nordlys den 26 april 2021.

Etter koronakommisjonens rapport har vi fått vite at det var Helsedirektør Bjørn Guldvåg som stengte skoler og barnehager den 12 mars i fjor, ikke regjeringen, og reaksjonene har ikke latt ventet på seg. Jussprofessor Hans Petter Graver var raskt ute med å hevde at fremgangsmåten sannsynligvis var i strid med grunnloven. Det er ikke en helsebyråkrat som kan bestemme en så alvorlig inngripen i folks liv. Regjeringen skyldte på hastverk og mente at det var bedre at avgjørelsen ble tatt raskt enn å bruke tid på saksbehandling i regjeringen, enn si i Stortinget. Nedstengningen var trolig også i strid med menneskerettighetene ved at man begrenset antall

29 Dagbladet beskrev at Gro ble reimbundet som straff. Gro følte seg imidlertid trygg i reima og ønsket å bli reimbundet. Behandlingen hadde som mål å fjerne reima, men kunne ikke bare fjerne den av hensyn til hennes og andres sikkerhet. Derfor ble hun reimbundet da hun var rolig slik at reimen ble brukt som forsterker og ikke som straff. Under et debattprogram på TV kommenterte Arne Skouen avvisningen av reimbinding som tortur med spørsmålet: «Hvor naivt kan et menneske bli?». Spørsmålet avslører at han ikke bruker torturbegrepet på samme måte som i EMK artikkel 3, men la i stedet en isolert vurdering av reimbinding til grunn for påstanden om tortur.

personer som kunne møtes til to. I Aftenposten den 23.4 følger professor Terje Tvedt opp med å hevde at énsaksperspektivet former samfunnsutviklingen. Han følger opp Gravers kritikk som mener at regjeringens koronahåndtering bærer preg av at hensynet til smittevern trumfer alle hensyn, og mener politikerne på Stortinget har overlatt koronadebatten til fagfolkene. Rettstaten er derved underordnet smittevernstaten. Vel så viktig som den medisinske logikken, sier han, er den politiske og juridiske logikken som bl.a. kommer til uttrykk i smittevernlovens paragraf 1-5, men siden denne paragrafen er ufullstendig må den suppleres med regler i Grunnloven og den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK).

Terje Tvedt reagerer på Øyvind Myhres kritikk i en tidligere kronikk i Aftenposten der han beskyldes for å gi blaffen i folks helse ved å slippe viruset løs. Myhre påstår at samfunnet må sikre frihet fra trusler om helse. Men denne påstanden utløser et videre perspektiv. Ganske så riktig kontrer Terje Tvedt med å hevde at en slik sikring er umulig da dette krever «total kontroll over naturen og borgernes bevegelser». Det nærmeste man kommer er unntakstilstand hvilket regjeringen allerede har foreslått som et redskap i redskapskassa men som heldigvis ble avvist.

Det nærsynte fokus på r-tallet, det glødende tallet som angir hvor mange én enkelt smittet person videresmitter andre, illustrerer nettopp énsaksperspektivet og smittevernsamfunnet, en strategi som styrer mot kortsiktige resultater: nedgang i smitte, sykdom og død. Men det vi ikke vet er hvorvidt regjeringen har vurdert konsekvensene for samfunnet som helhet over lang tid. Budskapet fra regjeringen og helsetoppene er tvetydige. På den ene siden ser vi lyset i tunellen fordi vi vaksineres, samtidig som vi på den annen side forbereder oss på restriksjoner hele neste vinter og vår og at å møte opp til demokratiets viktigste handling, valget til høsten, kan vi sannsynligvis bare glemme.

Hvilke langsiktige konsekvenser har dette énsaksperspektivet og smittevernsamfunnet? Kan det hende at vi blir så vant til denne autoritære styringsformen, og daglig tilsidesettelse av Grunnloven og menneskerettigheter i kriseperspektivets navn, at vi på et annet tidspunkt i fremtiden ikke reagerer på tilsvarende overgrep under en annen krise. For hvem definerer hva som er krise? Kan vi tenke oss at den ekstreme høyreside sitter i maktposisjon og definerer venstresidens opprør mot en ekstrem markedsøkonomi som krise og setter alle demokratiske spilleregler til side? Kan vi tenke oss at en antidemokratisk regjering i fremtiden avvikler ombudsmannsordningene, bytter ut nøytrale dommere i høyesterett og knebler den frie presse ved å definere situasjonen som krise. Vi kan jo bare snu oss rundt i Europa for å observere lignende politiske prosesser.

Kanskje mer nærliggende er det å tenke seg at myndighetene og helsetoppene er blitt så rigide i sin tankegang at vi aldri slipper unna koronarestriksjoner fordi viruset aldri vil bli overvunnet 100 prosent. Dette til tross for at folk dør daglig av alle andre sykdommer. Skal vi måtte holde ut at vi blir påtvunget periodevise nedstenginger av restauranter og kulturtilbud i det godes tjeneste i all fremtid. Skal vi akseptere at styresmaktene pålegger bedrifter å bruke hjemmekontor og nekte arbeidsreiser som varig løsning i angst for å vekke til live Korona?

Nei, sier sikkert mange, men den snart 14 måneder lange nedstengingen i samfunnet vil få konsekvenser langt ut over virusbekjempelsen, og vi har ikke diskuterte det noe særlig enda. Vi må i hvert fall reise debatten og diskutere hvordan slike skrekkscenarier skal forebygges. Når vi aksepterte brudd på grunnlov og menneskerettigheter uten å blunke i mars i fjor, hvorfor skal vi ikke aksepterer lignende politiske grep i en annen krisesituasjon?

Pandemigjelden til barna

Barnepsykolog Magne Raundalen og Professor emeritus Willy Tore Mørch–Publisert i Aftenposten den 29.6.2021

Etter pandemien står Norge som nasjon i dyp gjeld til barna. Det handler om at staten påla restriksjoner av så omfattende karakter at det snudde opp ned på deres hverdag, fra barnehagen og ut skolegangen.

Det handlet i liten grad om egenbeskyttelse av barn, men i stor grad om samfunnsbeskyttelse på mange plan. Først og fremst skyldtes det manglende sykehus-intensiv beredskap og dernest behovet for å redusere massetransport av arbeidskraft ved å pålegge hjemmekontor. Dagen 12. mars 2020 startet med et budskap som var en blanding av å «slå ned» og «bremsing» av smitte, men barnehage og skole skulle fortsatt være åpne. Men dagen endte likevel med full hjemsendelse av barnebefolkningen.

Toppeksperter sa i klartekst, blant andre professor Eiliv Lund i Tromsø, at dette handlet om manglende beredskap på grunn av årelang slanking av helseforetakene, og at barna måtte betale en stor del av prisen for tidligere forsømmelser. Dette er blant annet slått fast og forsterket av tidligere WHO-direktør Gro Harlem Brundtland. I TV-intervju kunne hun legge fram varselrapport fra år tilbake om manglende beredskap for omfattende epidemier.

Etter vår oppfatning opptrer vi som rene bedragere hvis vi ikke tar innover oss dette og starter et krafttak for barn og unges framtid. På oss som har all vår bakgrunn i barnefeltet, virker det kriminelt at konkurser i skjenkebedrifter får ti ganger større oppmerksomhet enn ettervirkningene på barna.

Gjennom hele etterkrigstiden, særlig etter 1947, har det pågått en positiv normendring i våre samfunn med styrking av statenes ansvar for nasjonens innbyggere der menneskerettigheter og menneskeverd er satt på en positiv internasjonal agenda. På vårt felt er selvsagt en nå 30 år gammel Barnekonvensjon en bærebjelke.

Barnekonvensjonen, barnas egen beskyttende verdenslov, blir et enormt viktig redskap etter pandemien. I Kvinnslands-gruppens NOU heter det, omspent av en regnbue: Alt blir bra. Det handler om når pandemien er over og vi stort sett kan leve i et smittefritt samfunn. Og vår grunnholdning er at vi som nasjon i en krise har behandlet barnebefolkningen med beskyttelse som i utgangspunktet ikke var for deres skyld. Satt litt på spissen var det ikke grunnlag for å si at vi beskyttet hverken dem eller deres foreldre mot en snarlig død. Barna var ikke statistikkpådrivere, da alvorlige følger av smitte ikke gjaldt hos den yngre befolkningen. I hovedsak handlet det faktisk om manglende beredskap så å si på alle plan, mest på sykehus, helse og smittevern.

Vårt hovedpoeng er at vi trenger et bevisst, faglig og sosialt løft for barnebefolkningen i lang tid framover. I tillegg er det et viktig poeng for oss som ser litt lengre enn til neste valg, at vi formidler til barna at dette ikke handler om milde gaver fra snille nisser, men om et forpliktende ansvar for å gi dem målrettet kompensasjon for den bærende rolle de spilte i bekjempelsen av vår pandemi. De har rett og slett en heltestatus i det store bildet når vi kan si at vi har vært blant de beste i Europa til å holde spredningen og dødeligheten nede.

Vi har valgt å bruke formuleringen «vår gjeld til barna», som etter vår bedømmelse er helt glemt i omsorgen for bartendere og toppidretten.

Vi tenker oss at barna direkte ved restriksjoner er blitt fratatt og mistet meget i den formative alder. Videre tenker vi at barnas familie er blitt reduserte omsorgsgivere. Spesielt de som startet fra et meget dårlig utgangspunkt og allerede var i barnevernets bekymrede søkelys.

Det som må skje for å hedre nasjonens minste helter må være konkret, faglig fundert og koste penger. Noe annet ville være et narrespill. Det vil si at vi må satse på de kanaler som allerede er der og starte på kommunalt nivå. Vi tenker oss at barnevernet har en sentral rolle i nært samspill med barnehage, skole og helsestasjon. Videre tenker vi at det må være en familieorientert satsning, slik at mor og far må prioriteres. På mange måter tenker vi oss et familieprogram, med for første gang barnet i sentrum.

Nå som ellers dreier det seg om prioriteringer. Det dreier seg om kompensasjoner i klingende mynt som så rundhåndet er gitt til industri og foretak. Nå har politikerne en gylden sjanse til å betale gjelda tilbake ved å gjøre et krafttak for barn og unge ved å styrke fritidsordninger, skole, psykisk helsevern og barnefamilienes økonomi. Å kompensere for tapt barndom for hele nasjonens

barn vil overskride oljefondets saldo, men 70% av medianinntekten for en gjennomsnittlig familie virker fornuftig, kr 360.000.

Siden barnas forsinkede utvikling må tas igjen må prosessen overvåkes, om ikke av politiet så fra en kommisjon som bør nedsettes til formålet. For det er regjeringen som har ansvar for utelukkingen av barna etter 12 mars og det er regjeringen som har ansvar for kompensasjonen, noe Støre også må merke seg. For det som kjennetegner et demokrati er evnen og viljen til å ivareta de svakeste, spesielt når vi tok oss fullmakter vi ikke hadde da frykten møtte demokratiet.

Gjelden til barna blir ikke mindre brennbart tema ved at sentrale beslutningstagere i ettertid innrømmer at det var for meget av restriksjoner som var for dårlig fundert i fakta. Kvinnslandrapporten konkluderer med at «barn og unge bærer en stor byrde under pandemien, og konsekvensene kan vise seg å vare utover i livsløpet til dem som er unge i dag». Derfor bør det oppnevnes en kommisjon av kloke barnebeskyttere med kunnskap om menneskerettigheter og barnekonvensjon som skal beregne kompensasjonen i kroner og øre. Stortingsvalget til høsten vil vinnes av de partier som tar dette på alvor.

Til slutt vil vi nevne at vi har merket oss at det tyske tidsskriftet Der Spiegel i ett av de siste nummer har «Kinder der Krise» på forsiden der alt handler om de overbelastninger barna er blitt utsatt for, og det blir konkludert med at milliarder av Euro må bevilges for å dempe langtidsskadene på barne- og ungdomsbefolkningen. Kort og godt det vi foreslår her.

Kritikk av De utrolige årene

Tidligere i boka er dagens kritikk av atferdsanalyse forbausende lik kritikken av positivisme som ble fremmet av blant andre filosofen Hans Skjervheim og som lå til grunn for Dagbladets oppslag om tortur i norsk vitenskap i 1974. Noen av kritikerne har gått lengre i sin kritikk, enn å erklære uenighet i vitenskapssyn. Metodene som noen ganger er blitt brukt, er så grove, at man må spørre om det er en svikt i kritikernes etiske kompass, eller om det dreier seg om ren kunnskapsmangel. I eksemplet nedenfor forsøker kritikerne å desavuere evidensbaserte programmer i skolen med usannheter i en bok de publiserte i 2019, der 15 forfattere gjennomgår en rekke evidensbaserte programmer.

Cappelen Damm Akademisk har utgitt boka «Problembarna. Manualer og metoder i barnehage, skole og barnevern», redigert av Mari Pettersvold og Solveig Østrem. Solveig Østrem er professor i pedagogikk ved OsloMet – Storbyuniversitetet. Hun arbeider mye med temaer i skjæringspunktet mellom politikk, profesjonsutøvelse og pedagogikk og etikk. Pettersvold er sosiolog og førsteamanuensis ved Fakultet for humaniora og utdanningsvitenskap ved Høgskolen i Buskerud og Vestfold. Hun er opptatt av barns demokratiske deltakelse i barnehagen og profesjonsetikk. Jeg innleder med disse informasjonene fordi de kaster lys over deres kritikk av evidensbaserte metoder i sin alminnelighet, og av De utrolige årene (DUÅ) spesielt.

Boka er en kritisk analyse av en rekke evidensbaserte programmer eller metoder, men her skal det begrenses til å kommentere det som omhandler De utrolige årene. Boka er anmeldt i Utdanningsnytt av pensjonert førstelektor Ingeborg Tveter Thoresen ved Høgskolen i Vestfold, tidligere kollega av redaktørene.

I innledningen av boka kritiseres politikere som etterspør effektive tiltak og dermed legitimerer og åpner dører for programmer som lover effekter. Her kritiseres ansvarlige politikere for å være opptatt av at tiltak i skole, barnevern, psykisk helse og alle andre områder i samfunnet for å ha gode virkninger. Dette ståstedet har delvis bakgrunn i en prinsipiell motstand mot naturvitenskapelig forskning på mennesker og derved evidensbaserte metoder, delvis en påstand om at forskningen på DUÅ er mangelfull.

En overordnet kritikk av programmene som boka omtaler, er at de er standardiserte og

overføres fra én kontekst til en annen. For DUÅ's del mener de at et behandlingsprogram, opprinnelig ment som behandling av barn med atferdsforstyrrelser er overført uten tilpasning til barnehager og skoler, som universalforebyggende tiltak. Skole/barnehageprogrammet i DUÅ, som for øvrig heter «Teacher Classroom Managment Program» på originalspråket, er imidlertid et helt separat program rettet inn mot skoler og barnehager og er forskjellig fra foreldreprogrammet for behandling og forebygging av atferdsvansker. Det er ikke overført fra foreldrearenaen til skolearenaen.

Programmet tar i sin helhet sikte på å øve lærere i klasseledelse. Klasseledelse dreier seg, for ordens skyld om å hjelpe elevene til å komme i opplæringsposisjon i klasserommet. Østrem, som har analysert DUÅ, påstår at det er de samme lærebøkene som brukes i alle programmene. Det er det selvfølgelig ikke. Læreboka som følger med skole og barnehageprogrammet heter «Hvordan fremme sosial og emosjonell kompetanse hos barn» (Gyldendal akademisk, 2005). Det er for øvrig fire lærebøker i DUÅ, et for hvert program og en generell teoribok. Forfatterne fremstiller derved det de skal kritisere på feil måte.

Under overskriften «Faglig etos» refereres det fra DUÅ's hjemmesider at programmet har dokumentert effekt, noe de avviser ved å påstå at det bare er oppgitt tre referanser, alle norske oversiktsartikler, publisert i norske tidsskrifter og bokantologier. Pettersvold og Østrem er forskere men har ikke satt seg inn i forskningsbasen til den behandlingen de vil kritisere. Den norske forskningsbasen for DUÅ teller i dag nesten 20 vitenskapelige artikler, stort sett publisert i internasjonale tidsskrifter med fagfellevurderinger. Siste opptelling fra hjemmesiden til Incredible Years, programutviklers hjemmeside, viste 198 internasjonale forskningsartikler fra ca. 13 land hvorav de norske artiklene er med. I 2019 publiserte vi en metaanalyse over alle publiserte effektstudier i Europa om DUÅ foreldreprogrammet i Lancet Psychiatry, der det dokumenteres at programmet har den samme effekten på tvers av foreldrekarateristikker som sosioøkonomisk status, familiekarakteristika, og psykiske helseplager hos foreldrene. Liste over vitenskapelige artikler fra Norge er vedlagt under Referanser i slutten av boka.

Siden forskerne kritiserer forskningsgrunnlaget for Skole- og barnehageprogrammet, tar jeg med at i 2018 disputerte en doktorand til den filosofiske doktorgrad ved Norges Arktiske universitet, UIT, over temaet: «Evaluation of the Incredible Years Teacher Classroom Management Program in regular norwegian school settings». Samme år disputerte enda en doktorand over skole/barnehageprogrammet ved NTNU I Trondheim. Og siden vi er inne på doktorgrader, så har forskergruppen for DUÅ i Norge produsert ytterligere tre doktorer over henholdsvis foreldreprogrammet, barneprogrammet og universalprogrammet. Det er ikke seriøs kritikk når Østrem later som om forskningsgrunnlaget er noen få overfladiske artikler på norsk.

Østrem henviser til en artikkel publisert i Tidsskrift for Norsk psykologforening i 2010 der vi beskriver kort sammenhengen mellom foreldrenes oppdragelsespraksis og barnas utvikling av atferdsvansker basert på data fra hovedstudien fra 2009 om effektene av foreldreprogrammet og barneprogrammet. (Larsson, B., Fossum, S. Clifford, G., Drugli, M.B., Handegård, B.H. & Mørch, W-T., 2009). Der refererer vi fra hovedstudien at to tredjedeler av utvalget ikke lengre oppfyller diagnosekriteriene for atferdsforstyrrelse og trasslidelse (ODD og CD). Forskerne hevder at vi ikke har beskrevet hvordan trasslidelsen er definert og henviser til ECBI intensitetsskåre for atferdsvansker (Eyberg Child Behavior Inventory). Her hevder de at ingen får innsyn i dette instrumentet fordi man må ha lisens for å kunne få tilgang til det. Da fristes hun til å sitere en dansk kollega som har sagt et sted at «de bagvedliggende referencer er påfaldende slørende. Ofte er den videnskabelige forankring baseret på helt eller delvist utilgængelige generaliseringer (Aabro, 2016)» Forfatterne fortsetter: «Betalingsmuren bidrar i seg selv til tilsløring. Det samme kan sies om mangelen på diskusjon om spørreskjemaets relevans i forhold til påstanden om veldokumentert effekt». Dette er selvfølgelig feil. For

det første ble diagnosene satt av inntaksteamet ved de barnepsykiatriske poliklinikkene ved UNN og NTNU og ikke av forskerne. Barna ble rekruttert fra gruppene av barn som var henvist til behandling ved de to poliklinikkene og som hadde fått diagnosene ODD og/eller CD (Oppositional Defiant Disorder og/eller Conduct Disorder). For det andre er det ikke lisensiering av ECBI, som er et åpent spørreskjema for foreldre og lærere. Men hvis man skal bruke det i forsknings- eller klinisk øyemed, må det kjøpes av de som har rettighetene til det. Alle prosedyrer for diagnostisering og alle spørreskjemaer er behørig beskrevet i originalstudien. At vi ikke skulle ha diskutert ECBI's relevans for å dokumentere effekt er uforståelig. Alle spørreskjemaer ble behørig vurdert og diskutert hva angår egnethet til å måle det vi ønsket å måle og er gjengitt i hovedpublikasjonen. Det var for øvrig en rekke forskjellige utfallsmål, med forskjellige måleinstrumenter. Når det gjelder ECBI gjennomførte vi i forkant av hovedstudien en normering av instrumentet med over 2000 barn i normeringsutvalget, fordi det manglet norske normer. Normene ble publisert i 2008 i Scandinavian Journal of Psychology[30].

Men dette slurvet og unøyaktigheter er ikke det verste. I kapitlet om metodiske, etiske og teoretiske perspektiver avslører Østrem hvilke metoder hun har brukt i sin s.k. «nærlesning» av tekster hentet fra DUÅ's publikasjoner og nettsider[31]. Hun skriver: «Framfor å lese tekstene på tekstenes egne premisser, ut fra forfatternes intensjoner og DUÅ's egne målsettinger, har mine forskningsspørsmål vært styrende for hvilke utdrag i tekstene jeg har stoppet opp ved, og hvordan disse er fortolket». Her står det i klar tekst at hun har valgt ut setninger som passer til hennes oppfatning av DUÅ, nemlig at DUÅ bryter med barnehagens tradisjon, barns medvirkning og demokratisk deltagelse. Hun valgte ut tekster som bekrefter hennes fordommer mot DUÅ. Det betyr at hvis det står noe i publikasjonene som tyder på at DUÅ naturlig inngår i barnehagenes tradisjoner, inkluderer barns medvirkning og demokratiske deltagelse, så hopper hun over det. På godt norsk kaller vi det å lese teksten som fanden leser Bibelen.

I samme kapittel forteller hun oss at hun argumenterer ut fra forestillingen om at det moralske aspektet alltid inngår i pedagogikk. Så sier hun at pedagogikk *er* etikk. Forestillingen om at et fag i seg selv *er* etisk er en farlig holdning. Man kommer i skade for å mene at de metoder man bruker i pedagogisk praksis a priori alltid er etisk forsvarlig. Dette ståstedet kan bare forstås når man forvalter metoder som ikke har noen effekter og derved heller ikke bieffekter. Det kan bare forstås ved at man ikke er interessert i å registrere eller måle konsekvensene av sin praksis. Den gamle psykiatrien hadde tilsvarende holdninger til sitt fag. Det førte til både elektrosjokk, spyling med isvann og lobotomi, en praksis som er avviklet for lenge siden, fordi de var uetiske. Jeg skal hjelpe Østrem med å tenke seg om. Pedagogisk praksis som ikke er evaluert gjennom kontrollerte studier og som vi derved ikke vet om virker er etisk uforsvarlig. Derfor kan mange pedagogiske metoder være uetiske.

Østrem har selektivt lest litteratur og ikke funnet tegn på at DUÅ fremmer demokrati og medvirkning. Vel, hadde hun lest hele teksten i læreboka til skole/barnehageprogrammet, og de andre bøkene for den saks skyld, hadde hun oppdaget hvor stor vekt man legger på å hjelpe læreren til å lytte til barna, ta hensyn til deres meninger og synspunkter, og ikke minst stimulere barna til aktiv deltagelse i målvalg og metodevalg. Dette skulle vel berøre nettopp demokrati og medvirkning, men dessverre hoppet hun over det i sin nærlesning siden det ikke passet hennes forestillinger om DUÅ.

30 Normering av et måleinstrument innebærer at man får data for gjennomsnittsverdier, standardavvik og spreding for instrumentet basert på den befolkning som instrumentet skal brukes for (psykometriske egenskaper). For eksempel lå gjennomsnittlig nivå for atferdsforstyrrelser i Norge 10 % lavere enn i USA og Russland, men temmelig likt for de skandinaviske landene. Det er umulig å anvende et måleinstrument hvis de psykometriske egenskapene ikke finnes, og det er unøyaktig å anvende instrumentet basert på de psykometriske egenskapene fra andre kulturer.

31 analytisk lesning av en litterær tekst med vekt på dens estetiske detaljer (og ikke dens opprinnelse og/eller virkning)

Kronikken under tar for seg faren med å erstatte kunnskap med egne teorier, basert på egne erfaringer og uten å interessere seg for å søke kunnskap som faktisk er der, rett foran øynene. Magne Raundalen er medforfatter på denne kronikken som ble publisert i Nordlys i desember 2024.

De meningssterke og kunnskapsfiendtlige. En farlig kombinasjon
Professor emeritus Willy Tore Mørch og Barnepsykolog Magne Raundalen

Det er noe menneskelig med å ta snarveier. Psykologisk er vi bygget for å fungere best i det kortsiktige perspektiv. Politikere ser mot neste valg og fatter avgjørelser deretter. I valget mellom kortsiktige og langsiktige løsninger velger vi de første.

Atferdsanalyse kan forklare det. Vi gjentar den handlingen som får de umiddelbare konsekvensene. Velbehaget av en røyk trumfer alltid de langsiktige skadevirkningene. Prokrastinering trumfer ubehaget ved å ta tak og begynne på noe slitsomt.

Barneoppdragelse er intet unntak. Det er de metodene som gir (tilsynelatende) raskest effekt som brukes. Strengere straffer for ungdomskriminalitet er ett eksempel. Hard straff stanser den kriminelle handlingen tror man. Det gjelder også på den hjemlige arena. Fysisk straff stanser den gale handlingen umiddelbart, dog ikke på sikt. Grunnen til at det ikke brukes noe særlig i dag er ikke at det ikke tilsynelatende virker, men at det er ulovlig.

Kunnskap synes ikke å ha noen avgjørende virkning hos de fleste. Mangel på kunnskap om et tema åpner for å fylle inn med egenprodusert kunnskap basert på egne erfaringer alene. Det er bekvemt. Det er på den måten konspirasjonsteorier blomstrer. De er deilig kortsiktige og tilsynelatende åpenbare. Da blir det selvfølgelig for den kunnskapsløse at en komplisert verden styres av Hillary Clinton sammen med pedofile fra en pizzakjeller i New York. Så jævlig og urettferdig som denne verden er MÅ den styres av så splitter pine gale og ondskapsfulle mennesker. Teorien er pirrende «sann». Saken er løst.

Det kortsiktige og umiddelbart «sanne» skaper sikkerhet hos de troende. Og de er farlige, fordi de skriver og snakker som om de sitter inne med den endelige og avgjørende kunnskapen. De beveger seg frekt inn på kompliserte tema som for eksempel barns oppvekst og forebygging av kriminalitet blant unge. Og de har bare forakt for tvilere, engstelige og ærlige som søker mer kunnskap før man blir sikker. «Do not confuse me with facts, I have already made up my mind!"

La oss likegodt kalle dem «de dumme» fordi det er dumt å være kunnskapsløs når det finnes tilgjengelig kunnskap rett foran øynene deres. De kan også frekt påberope seg sunn fornuft, en overordnet greie som de ofte har arvet fra besteforeldre, fra den gang det var sunt å slå. Men sunn fornuft finnes ikke i opprinnelig, ren form. For å finnes, må den oppdateres. Av hva? Av kunnskap!

På tema barn, enten der hjemme, i barnehagen eller på skolen, må vi gå hjem og spørre de meningssterke kunnskapsløse selvsagt, fordi de tror at det er sterkere lut, krigerske lærere og mer god, gammeldags disiplin som må til, uten å oppdage at det lengst foreligger kunnskap om effektiv trening i selvdisiplin med positivt fortegn.

Vi vil alle voksne, før eller siden, føle behov for å endre atferd hos et «umulig» barn. Når de meningssterke kunnskapsløse tyr til det kortsiktige aggressive, følger de oppskriften til å forme aggressive barn.

Men hvordan skal vi da endre atferden deres? Hadde de enda spurt, hadde de fått svar. Siden barnet bare følger det veikartet det er blitt anvist, må du påta deg ansvaret og med glimt i øyet overse feilnavigeringen og hjelpe barnet til å endre kurs. Grip barnet i å gjøre det riktige og ta det på fersk gjerning når det lykkes.

Grensesetting kalles det aggressive budskap som de kunnskapsløse forkynner og betyr egentlig «rispet barn skyr piggtråden». Men piggtrådgrensen varer kort hos begavede barn og bare til de overskrider den med å klippe den over. Og ny og sterkere piggtråd må settes opp.

Barn kan snakkes til og snakkes med. Konfronterende læring kan erstatte piggtråden, ved i klartekst å redegjøre for farene når noe er alvorlig galt og gripe barnet i riktig navigering i kartet etter den nye kompassretningen. Dette er ikke noen snarvei dessverre. Det tar tid. Til gjengjeld sitter læringen godt fordi den er tuftet på solid kunnskap gjennom systematisk erfaring og forskning. Quick-fix med straff og arrangerte nederlag som motivasjon i sosialiseringens ånd finnes ikke andre steder enn i de meningssterke kunnskapsløses ånd.

Samfunnsvitenskapelig og naturvitenskapelig forskning

Gjentatte ganger i løpet av min forskerkarriere har jeg fått spørsmål om hvilke forskningsmetoder jeg liker best. Spørsmålet kommer ofte samtidig med at spørsmålsstilleren avslører sin egen preferanse, og vanligvis er det kvalitative metoder. Svaret på spørsmålet er alltid det samme. Det kommer an på hvilke vitenskapelige spørsmål du vil ha svar på. Spørsmålet avslører at forskeropplæringen har vært mangelfull og kan tyde på at foreleserne har latt sine preferanser smitte til studentene.

Samfunnsvitenskap er en betegnelse for alle vitenskaper som empirisk studerer forhold ved samfunnet og forbindelser mennesker mellom ifølge Store Norske Leksikon. De vanligste kvalitative metodene som brukes er deltakende observasjon, ustrukturerte intervjuer og kvalitativ innholdsanalyse. Kvalitative undersøkelser samler data gjennom åpen kommunikasjon og samtaler. De er egnet til å få svar på hvordan folk tenker om et fenomen og hvorfor. Man kan si at kvalitative undersøkelser er førstevalget til forskere som følger Hans Skjervheims vitenskapssyn.

Når det gjelder innsamling av kvantitative data er de viktigste metodene strukturert observasjon, strukturert survey (utspørring) og kvantitativ innholdsanalyse. Dataene konverteres til tall som muliggjør statistiske analyser. Begge metodesystemene henter informasjon om samfunnsmessige forhold i øyeblikket. Metodene er ikke egnet til å få informasjon til å predikere en utvikling fremover i tid eller systematisk å påvirke eller kontrollere et fenomen. Dataene kan imidlertid føre til utvikling av hypoteser om fremtiden og hypoteser om hvilke faktorer som kan påvirke et fenomen. Hypotesene må i neste omgang testes ut for å kontrollere om de er gyldige.

Naturvitenskapelig forskning

Naturvitenskap er empirisk eller erfaringsbasert vitenskap som søker kunnskap om naturlige fenomener. Naturvitenskapen forvalter en lang rekke metoder for å skaffe ny kunnskap og for å korrigere kunnskap som man hittil har trodd var riktig. Man søker å forklare hendelser og oppdage lovmessige sammenhenger i naturen, både i dyr og ved objekter. Også i naturvitenskapene lager man hypoteser som testes ved hjelp av observasjoner og målinger. Eksperimentet er en viktig metode for å få kunnskap om lovmessigheter og effekter av intervensjoner.

I atferdsanalyse (og positivistisk forskningsteori) vil forskning på hvordan mennesket fungerer være naturvitenskap siden mennesket er en dyreart som er utviklet av naturlige prosesser (naturlig seleksjon av gener) og derved en del av naturen. Likevel er fagområder som psykologi, pedagogikk, sosiologi og sosialantropologi vanligvis plassert under samfunnsvitenskapene, antagelig fordi fokus for forskningen er de menneskeskapte resultater av menneskets aktivitet. Kulturuttrykk, språk, organisering av samfunnet, oppdragelse, opplæring av elever osv er fokus for de nevnte fagområder. Likevel er det forbausende at forskning på menneskets funksjon, årsaker til menneskelig atferd, menneskets utvikling, forholdet mellom gener og læring (sosialisering), atferdsproblemer, «psykiske» helseproblemer osv ikke har vært ansett som naturvitenskapelige problemstillinger. Det kan synes som om fagfeltene psykologi, sosiologi, pedagogikk osv ikke har vært opptatt av forståelse av mennesket i seg selv.

Hvis vi sakser litt fra Store Norske Leksikon kommer det fram hva resultatene er av naturvitenskapelig forskning. «Naturvitenskapelig grunnforskning søker å finne forklaringer for å gi en allmenngyldig forståelse av naturen. Ulike typer anvendt naturvitenskapelig forskning sikter direkte på å løse bestemte praktiske problemer. Enkelte naturvitenskapelige fagområder er idiografiske (å granske det enkelte naturlige fenomens egenskaper og forutsetninger), andre nomotetiske (søker å oppstille allmenne lover). …Naturvitenskapelige nyvinninger har gjennom tidene skapt store fremtidsoptimistiske ringvirkninger».

Hvis man populariserer disse forklaringene vil det være rimelig dekning for å hevde at samfunnsvitenskapene studerer verden eller virkeligheten *slik den fremstår i øyeblikket* (og lager prognoser for fremtiden), mens naturvitenskapen søker å løse problemer og utvikle ny praksis og metoder – *den ser framover*. Begge innfallsvinkler er viktige. Samfunnsvitenskapene gir oss kunnskap om dagens situasjon på et utall av områder som er avgjørende for politiske beslutninger og faglig forståelse. Men samfunnsvitenskapelig forskning er mindre egnet til å løse problemer vi står overfor, f.eks. lage nye medisiner og ny behandling av sykdommer, utvikling av ny teknologi (KI), løse problemene med ungdomskriminalitet, ulovlig skolefravær, rusbehandling for å nevne noen få.

Og det er i dette bildet at kritikken mot atferdsanalyse og andre positivistisk inspirerte metoder blir merkelig. Kritikken kommer utelukkende fra samfunnsvitenskapelig hold og oftest fra kvalitative forskere som ikke forvalter forskningsmetoder til å utvikle nye metoder og løse praktiske problemer. Problemene blir da heller ikke løst men blir foreslått løst med ineffektive «common sense» metoder uten dokumentasjon som f.eks. strengere straffer for kriminell ungdom eller «man må se barna som subjekter og ikke objekter».

Forslag om å løse samfunnsproblemer fra offentlige oppnevnte råd og utvalg springer likevel ut fra et samfunnsvitenskapelig ståsted. Forslagene er sjelden konkrete men overordnede i form av mer penger eller omorganisering av virksomheten. Forslag om å eksperimentere for å dokumentere at en metode eller tiltak er effektiv ser vi sjelden. Professor Tore Wik etterlyste i Morgenbladet evidensbasert politikk (experimental governance). Evidensbasert politikk er å fatte vedtak om å prøve ut politikk i et begrenset omfang på et politisk felt for å se om den har den tilsiktede effekt. Utprøvingene må skje med forskeres kontroll og med forskningsmetoder som kan avdekke effekter. I stedet hører vi om forskningsbasert politikk som er noe helt annet og er politikk som bærer bud om at den baserer seg på forskning. Vi hører også om kunnskapsbasert politikk. Kunnskap er et mangfoldig begrep. Det finnes kunnskap innen alle områder og nisjer i samfunnet. Jomfrufødsel er kunnskap innen kontekst av kristen tro. Kunnskapsbasert politikk eller praksis er derfor begrensende siden kunnskapen bare er legitim innenfor de forskjellige avgrensede kontekster. Evidensbasert kunnskap derimot pretenderer om ikke annet å være generell og generalisert, det vi kaller å ha høy ekstern validitet. Samfunnsproblemene vi ser rundt oss og som vi som samfunn sliter med vil aldri kunne løses med mindre politikere stiller krav til forskningen om å være naturvitenskapelig og evidensbasert.

Neste kronikk dreier seg om et forslag fra finansminister Jens Stoltenberg om å gjennomføre et forskningsprosjekt om skattenedsettelser for ungdom vil øke sysselsettingen og redusere utgiftene til sykepenger i denne populasjonen.

Skattelotteri eller evidensbasert politikk? Publisert i Nordlys den 30.5.25

Finansminister Jens Stoltenberg har lansert forslag om å velge tilfeldig ut 100.000 nordmenn mellom 20 og 35 år, som tilsvarer ca. 8% av denne aldersgruppen, til å få skattefradrag i arbeidsinntekt. Forslaget begrunnes med at man på denne måten vil få kunnskap om skattefradrag bidrar til å få flere unge i jobb. Stoltenberg sier også at han kunne tenke seg å gjøre noe lignende

på andre politiske felt.

Lederen i aftenposten sier at skattesystemet ikke kan brukes på denne måten. Når staten tar inn penger fra innbyggerne, må det være like regler for like grupper. «Befolkningen er ikke der for at en regjering skal kunne drive eksperimenter på dem» hevder Aftenposten. Finanspolitisk talsperson Ane Breivik i Venstre kaller det en «helt absurd lotteriordning» og mener regjeringen bør gi alle sammen skattefradrag. Fremskrittspartiet er også skeptisk og mener som Venstre at alle burde få reduksjon i skatten, men roser Stoltenberg for å ha forstått at alle som jobber bør beholde mer av sine egne penger. Motstanderne vil ha lavere skatter for at folk skal få mer å rutte med. Regjeringen vil også ha lavere skatter, men vil undersøke om lavere skatter bidrar til det viktigste målet, å få flere unge mennesker i arbeid og redusere utgiftene til sykelønn. Vi aner forskjellen mellom ideologistyrt og faktastyrt politikk.

Direktør i Frischsenteret, Simen Markussen sier imidlertid at økonomer har argumentert for mer vitenskapelige utprøvninger i mange år, og ser på dette eksperimentet som spennende. Professor Tore Wik etterlyste i Morgenbladet forleden evidensbasert politikk (experimental governance). Det dreier seg om å prøve ut politikk i et begrenset omfang på et politisk felt for å se om det har den tilsiktede effekt. Utprøvningen må skje under kontroll av forskere, og med forskningsmetoder som kan avdekke effekter. Jeg har selv etterlyst evidensbasert politikk. I kommunenes forsøk på å redusere mobbing eller atferdsproblemer, implementerte man programmer uten å undersøke om de hadde de tilsiktede effekt. Resultatet er blitt en økende mistillit til evidensbaserte programmer generelt og til mobbeprogrammer spesielt.

Vi hører regelmessig politikere som sier de er tilhengere av forskningsbasert og kunnskapsbasert politikk. Det er noe helt annet. Det dreier seg om politikk der man bedyrer at politikken baserer seg på forskning. «Forskning sier at….» er et usikkert kvalitetsbevis. Denne forskningen er ofte gjennomført med forskningsdesign uten ekstern validitetskontroll og et lavt antall subjekter, som reduserer resultatenes generelle gyldighet. Alternativet er eksperimentet der man tilstreber generaliserbare resultater gjennom et høyt antall deltakere, å sammenligne grupper og oppfølging over lengre sikt.

Men eksperimentet forbindes også med noe odiøst, at noen utsettes for noe risikofylt eller plagsomt. Man forbinder eksperimentering med urettferdighet og misbruk. All forskning er utsatt for etiske utfordringer, særlig når forskningen griper inn i enkeltindividers situasjon og må håndteres forsvarlig. Men den umiddelbare motviljen mot eksperimentet skyldes antagelig ordets bruk i dagligtalen, ofte med henvisning til historisk kritikkverdig bruk av eksperimentet.

Opposisjonen hevder at regjeringens eksperiment et urettferdig. Det er en kortsiktig og følelsesstyrt påstand. Det virkelig urettferdige og etisk betenkelige får vi når man implementerer en politisk reform som ikke virker eller har negative konsekvenser fordi man har unnlatt å teste effektene på forhånd. Det er kanskje også rimelig å forvente motstand mot evidensbasert politikk når ideologi ligger i partienes DNA, som det gjør i de fleste partier. Ideologi kan kollidere med forskningsbaserte løsninger. Det kan være smertefullt. Men motstandere av Stoltenbergs eksperiment er ikke interessert i om nedsatt skatt øker sysselsettingen blant unge. De er bare interessert i lavere skatt. Det er en legitim forskjell i målsetting, men det er vanskelig å skjønne hvorfor det ene utelukker det andre.

Gro-saken og evidens

Behandlingen av Gro ved Klæbu pleiehjem ble fremstilt i Dagbladet som forskning. Tortur i norsk vitenskap, som var overskriften i avisen den 19 februar tyder også på at de betraktet prosjektet som forskning. Publikasjonen i Nordisk psykologi høsten 1973 var en kasusrapport uten forskningsdesign og andre karakteristika for forskning. Innenfor samfunnsvitenskapene og kvalitative metoder er grenseoppgangen mellom kasusrapporter og deltagende observasjoner og aksjonsforskning flytende. I naturvitenskapelig forskning stilles det krav

til forskningsdesign som kontrollerer for forstyrrende variabler (confounding variables) og sikring av ekstern-, intern- og begrepsvaliditet. I en kasusrapport beskriver man for eksempel en undersøkelsesmetode for en bestemt type pasienter, eller en behandlingsform der man ønsker beskrive forløpet, ofte som forberedelser til planlegging av et forskningsprosjekt.

Det er mulig at Dagbladet oppfattet behandlingen som forskning fordi vi samlet inn data underveis og fremstilte ett av dem grafisk, tiden Gro var løs av reima. Andre data vi tok var antall raseriutbrudd og tiden uten raserianfall. Innsamling av informasjon om det er framgang (eller tilbakegang) i behandlingen er et karakteristisk trekk ved atferdsanalytisk behandling. De daglige noteringene av informasjon brukes til å vurdere om behandlingen skal fortsette eller ikke. Hvis tiden Gro var løs av reima hadde blitt kortere etter at behandlingen startet ville behandlingen bli avbrutt og vurdert på nytt.

Når vi hevder at behandlingen av Gro var evidensbasert er det på bakgrunn av at de enkeltmetodene som ble brukt hver for seg har eksperimentell evidens. Formidling av forsterkere på ønsket atferd har solid evidens. Ignorering av kloring, som kalles «ekstinksjon» likeså. Gradvis tøyning av tiden hun var løs av reima, kalles «fading» og er vanlig å bruke når raske forandringer kan føre til sammenbrudd, i dette tilfelle at hun ville utføre problematisk atferd som hadde ført til reimbinding. Å gi tilgang til en attraktiv aktivitet etter at hun utførte en handling som hun ikke mestret kalles «Premacks prinsipp» og har solid evidens. Å forsterke gradvis riktigere handling (selv om den enkelte utføring av handlingen ikke er riktig) kalles «shaping» (forming) og er også påvist effektiv gjennom eksperimenter. Forskningsmetodene som er brukt i denne forskningen er «Single subject designs» eller N = 1 designs der man bruker ett forskningssubjekt der kontrollerer effekten ved systematisk å variere den uavhengige variabelen (intervensjonen), for eksempel ved å gi behandlingen en periode, fjerne den i en periode for så å gi behandlingen igjen, og måle effektene av dette (ABA design).

Den vanligste betydningen av evidensbasert behandling er at behandlingen er dokumentert effektiv for en spesiell pasientgruppe eller en spesiell diagnose. Evidensen gjelder hele behandlingpakken, bestående av mange enkeltelementer med progresjoner og kriterier for framdrift, vanligvis med manual for terapeuten. De utrolige årene er eksempel på et slikt behandlingsprogram. Det er strenge krav til forskningsdesign, vanligvis med loddtrekning av subjekter til behandlingsgruppe og til kontrollgruppe (randomnisert utvalg) og krav til validitet og reliabilitet, et randomized controlled trial og betegnes som gullstandarden i effektforskning.

Behandlingen av Gro ble ikke gjennomført for å påvise at metodene vi brukte virket etter hensikten. Vi brukte metoden fordi vi visste at de virket. Artikkelen i Nordisk psykologi var ikke en forskningsartikkel, men en kasusrapport som beskrev et behandlingsforløp.

Årsaker til atferd. Eksempel på risikoatferd hos ungdom

Det er en kjensgjerning at ungdom utsetter seg for risikoatferd i større grad enn unge voksne og voksne. Risikoatferden oppfattes også som dysfunksjonell fordi den både potensielt og reelt kan skade individet, de nærmeste og samfunnet. De er skadet som følge av negative og stressende erfaringer gjennom oppveksten, kanskje kombinert med genetisk sårbarhet. Barn som vokser opp under positive livsbetingelser, gode trygge forhold til foreldre og lærere og inngår i positive sosiale relasjoner forventes å utvikle seg normalt med gode, positive verdier. På den annen side vil barn som vokser opp under stressende sosiale forhold, fattigdom, svak tilknytning til naboskap og skole, utsatt for diskriminering og avvikende kriminelle jevnaldrende forventes å utvikle seg unormalt med avvikende atferd som er skadelig for dem selv og omgivelsene. Utviklingspassasjene kategoriseres som tilpasset eller mistilpasset. I dette perspektivet tillegges oppvekstbetingelsene årsak til utviklingspassasjene, om de er tilpasset eller mistilpasset og kalles den utviklingsmessige psykopatologiske modellen (Ellis 2018).

I ordskifte om ungdomskriminalitet i Norge legges som regel denne modellen til grunn. Statistisk sett stemmer det at en oppvekst i fattigdom med avvikende jevngamle og straffende oppdragelse øker sannsynligheten for atferdsvansker og kriminalitet i ungdomstiden. Og tiltakene som foreslås er nettopp å redusere fattigdom og forskjeller, skape positive jevnaldrenderelasjoner og positiv tilknytning til skole og fritidsliv. Men det mangler noe. De statistiske sammenhengene kan ikke gjelde som årsaker til kriminaliteten. Og vi kan ikke forklare risikoatferden ved bare å henviste til at den er mistilpasset. Risikoatferd er ikke mistilpasset hvis fordelene trumfer ulempene. Det er sjelden vi ser at kost-nytte analyser foretas i debatten om årsakene til risikoatferd. Det må foreligge en nytteeffekt som gjør at risikoatferden selekteres under de stressbetingelsene som personen vokser opp under. Personer handler til fordel for dem selv eller for sin nærmeste sosiale krets selv om den er skadelig for andre og for samfunnet og er derved *tilpasset* i et evolusjonsperspektiv. Vi kan tenke oss at risikoatferden skaffer personen prestisje og stiger i et sosialt hierarki og derved selekteres, selv om den skader andre eller samfunnet.

I et evolusjonsperspektiv er vi ikke alene om å foreta risikoatferd i perioder av livet der seksualiteten utvikles og der det er kamp om å få formere seg. Det er ikke tilfeldig at risikoatferd er utviklingsmessig vellykket i kampen om overlevelse og sosial status. Dette perspektivet kan kalles *evolusjonsmodellen*. Modellene har samme mål, å redusere risikoatferd, men vektlegger forskjellige faktorer i forklaringen på dem. Evolusjonsmodellen går tilbake i tid. Individet har vært utsatt for både positive og negative oppvekstbetingelser opp gjennom evolusjonen som har muliggjort seleksjon av nevrobiologiske mekanismer som oppdager kostnader og fordeler ved atferd under både gode og dårlige oppvekstbetingelser. Dermed ødelegger ikke stressende omgivelser individets utvikling men heller regulerer atferd som tilpasser (adapt) seg de stressende omgivelsene. Disse tilpassingene innebærer ikke at risikoatferden bare er til nytte for personen men impliserer også skade på seg selv og omgivelsene og bør være gjenstand for modifikasjon.

Men den offentlige debatten om ungdomskriminalitet og risikoatferd hviler på den psykopatologiske modellen. Økte forskjeller, utenforskap, fattigdom, psykiske lidelser hos foreldre, rus i familien osv. er forklaringer som går igjen og som det er enighet om. Løsningen på kriminalitetsproblemene ligger ifølge denne modellen logisk i å fjerne disse årsaksfaktorene. Men det er umulig, i hvert fall på kort sikt og den langsiktige løsningen er politisk, ikke faglig.

Noen ganger hører vi årsaker som berører evolusjonsmodellen men som ikke beskriver den i sin helhet. Vi hører at volden skyldes kamp om revir for salg av narkotika. Altså positive konsekvenser for voldsutøveren selv om volden er negativ for andre og for samfunnet. Problemet er at årsakene lanseres som kollektive årsaker, nærmest som kontekst og ikke som resultat av individuelle analyser av voldsutøveren. De evolusjonsbaserte årsakene er altså individuelle og mangfoldige og forutsetter kompetanse i atferdsanalyse og evolusjonsteori. Vi ser at den samfunnsvitenskapelige tenkemåte trenger igjennom og sperrer for den evolusjonsbaserte og funksjonelle analysen.

En kontekstuell atferdsanalytiker som arbeider ut fra evolusjonsmodellen, legger til grunn at atferd er en evigvarende prosess i kontekst. Atferd er alt som organismen gjør, både synlig og usynlig (som tenkning, følelser, hjerneaktivitet). Kontekst inkluderer hele den evolusjonære historien med genetikk, epigenetikk, atferdens historie og symbolsk historie i tillegg til umiddelbare hendelser som påvirker atferd (Ciarrochi & Hayes, 2018). Kontrasten til dette er den psykopatologiske modellen som er adoptert av dagligtalen og «common sense» forståelsen av verden der man identifiserer hva som er normalt og hva som er unormalt for å reparerer det unormale. Man forsøker å gjøre det unormale mennesket mer lik det normale.

Den evolusjonsbaserte, kontekstuelle tilnærmingen vil ikke hevde at noen atferd, ytre som indre, er grunnleggende dysfunksjonell. Man vil i stedet undersøke hvordan atferd er blitt tilpasset den spesifikke kontekst individet har vokst opp under. Hvis kontekst er preget av egoisme og selv-absorbering[32] vil en kontekstualist undersøke hvordan dette miljøet kan selektere sosial status og prestisje.

Den kontekstuelle evolusjonsmodellen stiller forebygging i et helt nytt lys. Alle, også de som arbeider innenfor psykopatologimodellen, er enige om at forebygging er viktig og på lang sikt billigere enn behandling. Men evolusjonsmodellen peker på seleksjon av hjernestrukturer som tilpasser seg alle livsbetingelser, også de problematiske. Atferd som får positive konsekvenser styrker de nevrologiske oppkoblingene mellom nervecellene. Jo oftere atferden forekommer desto mer robust blir oppkoblingene og jo raskere går neveimpulsene. Dette påvirker hjernen til å finne fram til atferd som umiddelbart gagner individet. De nevrobiologiske strukturene som utvikler seg under disse betingelsene fremmer atferd som forsterkes under disse betingelsene og disse atferdene trenger ikke å gagne verken de nærmeste, bekjente eller samfunnet. Forebygging av en slik utvikling blir essensiell og dreier seg om å sikre at individet vokser opp under gode, positive, trygge og sosiale omgivelser slik at de nevrobiologiske strukturene hjelper individet til å selektere atferd som gagner individet under disse omgivelsene. Og disse atferdene har større sannsynlighet for å være prososiale og gagner både individet, omgivelsene og samfunnet. Konsekvensene av denne kunnskapene i praksis er ikke strengere straffer, men tilgang til positive livsbetingelser. I dag er dette en umulig tanke fordi vi betrakter konsekvensene av lovbrudd i et rettferdighets- og hevnperspektiv.

Nobelprisvinneren professor James Heckmanns løfte om de to gevinster av å investere i barn og unge i førskole og skolealder blir tydelig. 1) Investeringene bremser de store utgiftene ved at barn og unge ikke dropper ut av skoleløpet, og 2) investeringene innkasserer de store gevinstene fra fremtidig skolerte og godt lønnede skattebetalere.

Politikere begrunner sine standpunkter noen ganger med «Forskning sier at». Den første kronikken nedenfor er en diskusjon med FrP'Jon Helgheim som nettopp viser til forskning om effektene av strengere fengselsstraff for ungdom. Når det henvises til forskning er det viktig at man har forstått forskningen riktig. Den andre kronikken handler også om politikernes ønske om hardere straffer men diskuterer hvordan holdninger til ungdommene påvirker hvilke virkemidler man foreslår.

Du tar feil, Jon Helgheim. Publisert i Nordlys den 27 november 2019.

Det har blåst en frisk bris over debatten om fengsling av ungdom i det siste. Det begynte med en kronikk fra Jon Helgheim den 8 november i Dagbladet der han bekymrer seg over politisering av forskningen spesielt i justis og migrasjonssektorene. Der påsto han at forskere lyver om forskningsresultater for å begrunne sine politiske synspunkter. Jeg var en av de verste fordi jeg hadde skrevet i en kronikk i Nordlys der jeg skriver: Forskning på effekter av fengselsstraff er entydig. Fengsel skaper mer kriminalitet, flere lovbrudd, mer frustrasjon hos de innsatte, mer aggressivitet og flere hevntanker, spesielt hos ungdom. Han sier at «innlegget er ikke noe annet enn en politisk tirade med en rekke grove beskyldninger og feilaktige påstander». Så henviser han til rapporten «Incaceration, recidivism and employment» av Katrine Løken, Manudeep Bhuller og Magne Mogstad fra Universitetet i Bergen, som ifølge Helgheim viser at «de som blir dømt til strengere fengselsstraff har vesentlig lavere tilbakefallsprosent og begår langt færre straffbare handlinger en de som ikke blir dømt til fengselsstraff».

32 Tilstand der man bare er opptatt av en selv og egen aktivitet. Å være selv-absorbert refererer til noen som er utelukkende opptatt av sine egne følelser, interesser og situasjon og overser andres behov og følelser.

Den friske brisen fortsatte etter et debattinnlegg i Dagbladet der jeg peker på at den studien han henviser til ikke konkluderer på den måten. Undersøkelsen viser at 5 år etter domfellelsen er det 27% lavere risiko for at domfelte som har sittet i fengsel har begått nye forbrytelser sammenlignet med dem som har fått betinget fengsel. Så langt kan det se ut som Helgheim har et poeng. Men rapporten dreier seg om sammenhengen mellom fengselsstraff, arbeidstrening i fengsel og tilbakefall sammenlignet med de som ikke har sonet i fengsel. Da finner de at for de 60 prosentene av innsatte som ikke har vært i jobb de siste fem årene før soning med arbeidsmarkedstrening, reduseres risikoen for at de har begått nye forbrytelser etter fem år med 46 prosent. Andelen som er i jobb er 40 prosent høyere etter fem år, sammenlignet med dem som har fått mildere straffer. Videre sier de at for dem som mistet jobben fordi de kom i fengsel har det ingen positiv effekt å sitte inne. Forskerne konkluderer med at «Arbeid er nøkkelen til å komme seg ut av et kriminelt mønster. Vi ser at arbeidsmarkedsprogrammer i fengsel gir folk muligheter, mens de som ikke idømmes fengsel, har vanskeligere for å følge opp. Det er et spørsmål om vi heller burde satse på full pakke med arbeidstrening utenfor fengselet. Men forskning viser at arbeidstreningsprogram utenfor murene virker dårligere. Det ser ut til at et visst element av tvang er nødvendig for å få straffedømte inn på nye spor».

Det var altså arbeidstreningen og som førte til at den innsatte kunne gå rett ut i arbeid og som forebygget gjentagelse av kriminelle handlinger. Ideen til hele prosjektet var en lignende studie fra Texas som viste motsatt resultat: at opphold i fengsel fører til tilbakefall av kriminalitet og utstøtning fra arbeidslivet. Forskjellen mellom soningsbetingelsene i Norge og Texas var arbeidstreningen og muligheten for å komme i arbeid etter soning. Vi gjentar Helgheims tolkning av studien: «de som blir dømt til strengere fengselsstraff har vesentlig lavere tilbakefallsprosent og begår langt færre straffbare handlinger en de som ikke blir dømt til fengselsstraff» Feil altså.

Den friske brisen kulminerte i et vindkast i Dagsnytt 18 torsdag 14 november da Helgheim støyende gjentok feiltolkningen av studien og gjentok påstanden om politisering av forskningsresultater.

Mitt anliggende har hele tiden vært motstand mot fengsling av ungdom. Den studien Helgheim henviser til gjelder voksne. Feil målgruppe altså. Hvis Helgheim går inn i tilgjengelige databaser på nettet vil han se overveldende mengde studier som viser at fengsling av ungdom har dårlige virkninger. Her er et sitat fra en stor metaanalyse (samlet analyse av mange studier) publisert i Clinical Psychology Review i 2013. «I stadig økende grad peker forskning på de negative virkningene av fengsling av unge lovbrytere, spesielt i fengsler for voksne. Litteratur som er publisert etter år 2000 viser at fengsling ikke møter ungdoms sonings- og utviklingsbehov og begrenser mulighetene til å lykkes med rehabilitering. Fengsling resulterer ofte i negative atferds- og psykisk helsemessige konsekvenser inkludert gjentatte straffbare handlinger og kontakt med rettsapparatet. Selv om fengsling av unge lovbrytere ofte er assosiert med behovet for beskyttelse av befolkningen, viser forskning at fengsel ikke er noe effektivt valg hverken kostnadsmessig eller resultatmessig. De alvorlige problemene hos ungdomskriminelle er et resultat av kompliserte og interaktive individuelle og omgivelsesmessige faktorer, som utløser og opprettholder lovbrudd. Derfor må fokus på effektiv behandling være rettet mot gode soningsmessige forhold og de multiple «systemer» som den unge lovbryteren kommer fra. Nyere forskning viser at for å oppnå best mulige resultater for den unge lovovertrederen og samfunnet for øvrig, må kommunalt baserte og evidensbaserte intervensjoner tilbys som alternativ til fengsel der det er mulig» (min oversettelse). Sitatet bekrefter min opprinnelige påstand fra Nordlys og tilbakeviser Helgheims roping etter strengere fengselsstraffer for ungdom. Jeg politiserer altså ikke forskningen på dette feltet slik Helgheim påstår men videreformidler hovedfunnene fra forskningen på justisfeltet for ungdom. Helgheim må imidlertid ty til feiltolkninger for å finne forskningsmessig belegg for FrP's justispolitikk.

Fengsling av ungdom er gal reaksjon. Publisert i Nordlys den 7 januar 2019

Barneombud Inga Bejer Engh rykket ut i avisa i Tromsø sist torsdag og advarte mot justisministerens ønske om å fengsle flere kriminelle ungdommer enn i dag. Strengere straffer og mer fengsel dukker regelmessig opp som løsningsforslag på ungdomskriminalitet fra høyresiden i norsk politikk.

Hun har selvfølgelig rett. Forskning på effekter av fengselsstraff er entydig. Fengsel skaper mer kriminalitet, flere lovbrudd, mer frustrasjon hos de innsatte, mer aggressivitet og flere hevntanker, spesielt hos ungdom. Justisministeren og hans meningsfeller tror på myten om at brent barn skyr ilden. Det ligger en aggressivitet i bunnen av denne holdningen. De er sinte og irriterte på ungdommene som plager oss og som ikke respekterer lov og orden. De liker dem kort og godt ikke. De vil ha hevn. Og som moderne barnepsykologisk forskning viser – barn og unge som er vanskelige å ha med å gjøre skaper frustrasjon og sinne hos de voksne og vi ser at de også skaper forakt hos noen politikere når de vokser til å begår lovbrudd. Politikere med forakt for disse ungdommene bør ikke få lov å bestemme deres fremtid.

Man skulle forventet bedre. Et stadig voksende problem er kunnskapsmangel hos politikere. Det er ikke lengre nok med godt sinnelag og en dose sunn fornuft. Samfunnet er for komplisert. Forskning på utagering, aggresjon og sinne hos barn og ungdom er et av barnepsykologiens områder med mye forskning. Vi vet ganske mye om hvorfor noen ungdommer blir kriminelle. Og vi vet at harde straffereaksjoner skaper mer sinne og aggresjon. Kunnskapen ligger der men den tas ikke i bruk hos justisministeren og hans like. Hevntanker og autoritær disiplinering ligger fremst i hjernen hos de som forakter disse ungdommene. Det er rester av gammeldags autoritær og paternalistisk holdning som for lengst har vist sin utilstrekkelighet men som lever i beste velgående hos noen. Vi ser det om og om igjen, i innvandrings- og flykningspolitikken og i justispolitikken.

Hvis vi høster erfaringene fra foreldreveiledning opplever vi ofte lignende sinne og frustrasjon hos foreldre som har en utfordrende sønn eller datter. Og denne frustrasjonen er det lett å forstå. De føler at de ikke strekker til som foreldre, de er fortvilet over barnet sitt og de er redde for deres fremtid. Men det er en forskjell. Foreldre er personlig dypt involvert i barnet sitt mens justispolitikere på høyresiden har distanse til de kriminelle ungdommene. Deres sinne og frustrasjon er av en annen art. Den er av prinsipiell art og de tillegger ungdommen en personlig sviktende moral og derved personlig skyld for deres atferd. Derfor må de straffes.

Det var lærerikt å følge programskaper Leo Ajkic i NRKs program Svenske tilstander sist torsdag der han bl.a. besøker bydelen Rosengård i Malmø. Bydelen er preget av barnefattigdom, utenforskap og ungdom som hopper av utdanningsløpet. Fattigdommen tvinger dem til å selge stoff for å få penger til å kjøpe det foreldrene ikke kan gi dem. Pengene gir dem «cred» og respekt fra andre ungdommer. Men pengene skaper også rivaler om markedet som må forsvares med vold. Og de er i en ond sirkel med lett tilgang på penger som avler vold for å beholde makt og marked. I samtaler med disse ungdommene forteller de om savnet av gode forbilder, gode helter og gode folk.

Alternativet til justisministerens fengselsstraff er å begynne med å skifte syn på ungdommen. Som i foreldreveiledning må vi lære å bli glad i og fasinert av dem. I stedet for å møte dem med sinne og frustrasjon må vi se potensialet deres. Vi må se at de har viljestyrke, at de er utålmodige, har ambisjoner og pågangsmot. Da blir det lettere å ha respekt for dem, forstå deres sinne og frustrasjon og det blir lettere å like dem.

Behandlingen av kriminelle ungdommer må basere seg på denne logikken. Gode voksne må komme i posisjon overfor dem fra de er 12-14 år. De vi allerede har mistet og som er blitt voldelig kriminelle må møtes med reaksjonsmåter fra samfunnet der de voksne opptrer som gode rollemodeller, der de engasjeres i aktiviteter som utkonkurrerer det som ga dem «cred» og prestisje som kriminelle. Nøkkelen er å komme i posisjon til å kunne gi dem tillit og vise respekt for dem. Denne kriminalpolitiske løsningen mangler vi i Norge. Dagens barneverninstitusjoner virker ikke på dem, fengsel forverrer situasjonen. Da kan justisministeren sammen med barne-og likestil-

ling- og helseministeren bruke tiden sin til å få utviklet det tillitsskapende tilbudet de trenger – og lengter etter.

Gro- saken i perspektiv

Jeg var 26 år og magistergradsstudent i psykologi da Gro-saken sprakk i Dagbladet. Volden som ble avdekket overfor Gro var i seg selv alvorlig og ville vært straffbar hvis de ikke viste seg å være utført i nødsituasjoner. Det dreide seg om elleve episoder som var beskrevet i dagbøkene som ble introdusert i forbindelse med behandlingsopplegget. Hensikten med dagbøkene var kilde til informasjon om hva som hadde foregått fra den ene vakten til den andre og som informasjon til avdelingen og institusjonens ledelse. Jeg leste også i disse dagbøkene men det meste av informasjonen mellom meg og miljøarbeiderne var muntlig. Episodene dreide seg om slag og spark, holding nede på gulvet eller i senga og én episode der miljøarbeideren tømte ei bøtte vann blandet med urin over henne etter at hun hadde tisset på gulvet og nektet å delta i å tørke opp. I retten forklarte miljøarbeideren at han gjorde dette i affekt og angret på det etterpå. Han ble kjent skyldig for denne handlingen. Jeg kjente til noen av disse episodene, delvis ved å ha lest om dem i dagboka og delvis ved å ha blitt fortalt om dem. Én av episodene illustrerer bakgrunnen for at hun ble sparket av miljøarbeideren: Gro var løs fra reima og løp mot en sterkt funksjonshemmet pasient som hadde urinkateter og som satt i en stol i stua. Miljøarbeideren oppfattet det som at Gro ville rive kateteret ut av pasienten, som hadde medført alvorlig skade. Hun sparket bena under Gro så hun falt. Dermed forhindret hun at Gro fikk revet ut urinkateteret. Episoden ble, både av meg og av retten betraktet som nødrett og var dermed straff-fri. En gjennomgang av alle episodene viste at de hadde lignende forklaringer med unntak av urinvann-episoden. På spørsmål fra dommeren i Lagmannsretten om disse episodene var en del av behandlingsopplegget benektet alle miljøarbeiderne det og henviste til de skriftlige retningslinjene som forelå.

Nødrettsbetraktningene var kanskje i seg selv nok til frifinnelse men rettsakene avdekket også svikt i ansvarsforholdene ved institusjonen. I rapport til Helsedirektoratet skriver overlege Mogens Rasmussen at behandlingsopplegget var godkjent av fagteamet ved Klæbu pleiehjem, legene hadde ansvaret for tvangsmidlene og psykologene hadde ansvaret for den daglige behandlingen av pasientene. Men de opptrådte som vitner under rettssakene og ikke som tiltalte.

Jeg beskriver disse episodene i detalj fordi de illustrerer hvorfor det førte til frifinnelse med unntak av urinvann-episoden. Selv om handlingene var straff-frie som følge av nødrettsbetraktingene var de likevel kritikkverdige. Sikkerheten for pasientene var ikke tilstrekkelig ivaretatt og illustrerer svikten på en rekke områder i Helsevern for psykisk utviklingshemmede (HVPU) på den tiden. Avdelingene var store, 35 kvinner med dyp utviklingshemming og store atferdsavvik bodde i Gros avdeling, med lav bemanning uten relevant utdannelse. Gro-saken avdekket også svikt i ansvarsforhold ved institusjonen, svikt i oppfølging av behandling og veiledning av personalet og det var svikt i retningslinjer for bruk av tvangsmidler. Etter at Gro-saken var ferdig i 1976 sa Helsedirektør Torbjørn Mork at Helsedirektoratet hadde innskjerpet reglene for bruk av tvangsmidler i institusjoner, utarbeidet nye retningslinjer for ansvarsforholdene på institusjonene, retningslinjer for studenters medvirkning i institusjonene og retningslinjer for tilsyn og veiledning av studenter som arbeidet ved institusjoner.

Burde jeg oppdaget denne svikten og satt som forutsetning at svikten ble rettet opp og ressursene i avdelingene ble forbedret for å gå i gang med behandlingsopplegget? Både ideelt og prinsipielt er svaret ja. Så får jeg skylde på manglende erfaring, svikt i veiledningen av meg og at slike krav hadde vært urealistiske å få oppfylt. Ærlig talt var kvalitetssikringen av behandlingen pasientene fikk ikke i mine tanker den gang. Det slo meg ikke at en offisiell

institusjon med en autoritær overlege, med psykolog og leger i stallen ikke hadde formelle kvalitetssikringsrutiner på plass og at de ikke fulgte norsk lov.

Men i mitt senere yrke som klinisk psykolog, fagsjef ved en institusjon og lærer ved to utdannelsesinstitusjoner, har jeg med Gro-saken som personlige erfaring som bakteppe, undervist i kvalitetssikring av behandling og sørget for at retningslinjer og ansvarsforhold blir fulgt. Kvalitetssikringen, veiledningen av personalet og kontrollen av behandlingen ved Vestre Hougen Behandlingssenter i Oslo, der jeg var sjefpsykolog og fagsjef på 1980-tallet, ble viden kjent i hele landet.

Den 21 februar, to dager etter at saken sprakk i Dagbladet ble Brekstad og jeg invitert til Kveldsforum, NRKs ukentlige debattprogram på den tiden, for å diskutere Gro-saken. Arne Skouen og Gerd Benneche var der og Professor Leif Braathen fra Psykologisk institutt som da var instituttleder, var der. Jeg kom til å si at hvis det vi gjorde mot Gro var brudd på loven, burde loven endres. Arne Skouen raljerte over dette selvfølgelig mens Psykologisk institutt beklaget hendelsene, toet sine hender og frasa seg ansvar for det som hadde skjedd. Professor Braathen sa at det ikke var nødvendig for forskere ved instituttet å informere om, eller få godkjenning for forskningen de ønsket å gjennomføre. Man vurderte den enkelte ansattes kompetanse ved ansettelse og forutsatte at vedkommende var kompetent til å gjennomføre forskningen og innehadde den nødvendige etiske standard. Professor Per Saugstad på sin side uttalte senere at mitt poeng var logisk og at han ikke anså behandlingen av Gro som verken straffbar eller kritikkverdig. Saugstad var en av få ansatte ved Psykologisk institutt som tok seg av meg som student i tiden etter Dagbladutspillet.

Universitetslektor Arne Brekstad gikk til injuriesak mot Dagbladet og sorenskriver Bjørn Unneberg i 1978 og ville ha påstandene om tortur i norsk vitenskap og om vitenskapelig svindel kjent døde og maktesløse. Tingretten i Oslo fant at behandlingen av Gro kunne være overgrep og utført under manglende kontroll men var ikke så alvorlig at den kunne karakteriseres som tortur og at artikkelen i Nordisk psykologi ikke var vitenskapelig svindel. Dagbladet måtte betale erstatning til Arne Brekstad og Bjørn Unneberg måtte beklage uttalelsene.

Men i kjølvannet av denne injuriesaken ble det en ganske ilter debatt om ytringsfriheten. Dagbladet, ved sin prosessfullmektige Alf Nordhus, anket kjennelsen fra tingretten til Høyesterett og mente at oppslagene i Dagbladet var innenfor ytringsfrihetens rammer. VG og Aftenposten, som hadde vært «på vår side» under hele Gro-saken, hevdet på sin side at tortur og vitenskapelig svindel hadde vært heftet til Arne Brekstads navn i fire år til tross for at han ikke hadde noen rolle i behandlingen av Gro og at den åpenbare belastningen som dette innebar ikke kunne beskyttes av ytringsfriheten. Høyesterett avviste anken og dommen ble rettskraftig.

Dagbladet-oppslaget og medieoppstyret etterpå slo meg helt ut. Studiet ble satt på pause, det vil si jeg visste ikke om jeg noen gang kunne fortsette studiene og bli psykolog etter å ha blitt anklaget, siktet og tiltalt for vold. Etterforskningen som ble satt i verk etter oppfordring fra Sosialdepartementet endte med siktelse mot miljøarbeiderne etter straffelovens Kapittel 25, §272 og jeg ble siktet for medvirkning. Det ble en studiepause på nesten to år. Saken kom opp i Trondheim byrett våren 1975 der vi ble dømt til domsutsettelse (fellende dom uten straff), som ble anket og kom opp i Frostating lagmannsrett høsten 1976 med frifinnelse. For meg ble livet endret. Fra å ha vært en anonym og gjennomsnittlig student til et kjent navn og fjes etter 2 år i media knyttet til en kontroversiell sak de fleste hadde meninger om. I dag, over 50 år etter treffer jeg mennesker, oftest fagfolk innen psykisk helse og sosialt arbeid som fremdeles husker saken. Og noen av dem bærer fremdeles nag og avviser enhver anvendelse av atferdsanalyse. De sinteste har jeg møtt i skoleverket, som eksemplene i denne boka viser.

Men jeg forstår i dag Arne Skouen og Gerd Benneche. Dagbladet hadde kjørt en debatt

om positivisme i over ett år og Gro-saken kom beleilig som eksempel på Dagbladets motstand mot positivisme som vitenskapsteori. Samtidig vekket den Skouens og Benneches brennende engasjement for rettferdighet for funksjonshemmede, spesielt Skouen som hadde en datter med psykiske utviklingshemming ved Emma Hjorths hjem i Bærum. Til tross for Gro-saken reagerte Arne Skouen ikke på at jeg etter ferdig utdannelse i 1978 ble ansatt som psykolog i Bærum kommune med ansvar for og kontor på Emma Hjorth skole der hans datter var elev.

Gro-saken ble også utgangspunkt for en prosess som førte til opprettelsen av fagetiske retningslinjer og fagetisk utvalg ved Psykologisk Institutt. I 1981 ga Andenæs-erklæringen råd om opprettelse av regionale forskningsetiske komiteer der Gro-saken ble nevnt som begrunnelse for opprettelsen sammen med revisjonen av Helsinki-erklæringen der kravet til samtykke for deltagelse i medisinsk terapiforskning ble forslått (Tidsskrift for Den norske lægeforening, 2016 nr. 136, s 1739-43).

I 1991 trådte den såkalte HVPU-reformen, formelt kalt Ansvarsreformen, i kraft på bakgrunn av Lossiusutvalgets innstilling i NOU 1985:35 og Sosialdepartementets St.meld. nr. 67 (1986-87). Reformen skulle være ferdigstilt i 1995 ved at alle psykisk utviklingshemmede som bodde i de fylkeskommunale institusjonene skulle ha flyttet til egne kommunale boliger. Også for denne reformen ble Gro-saken brukt som begrunnelse for avviklingen av institusjonene og at ansvaret for klientene skulle overføres til kommunene og det normale lovverket som regulerer alle borgeres rettigheter. Den enkelte utviklingshemmede skulle selv velge bostedskommune ved utskrivning fra institusjonene. Ideologien bak reformen var at levekårene til de utviklingshemmede skulle normaliseres, som innebar at personer med funksjonsnedsettelser skal få oppleve en hverdag og et levemønster så likt andres som mulig. Etter en idé fra Sverige antok man at normale livsbetingelser ville føre til normalisering av atferd og mer normal utvikling hos beboerne. Sagt på en annen måte skapte unormale institusjonsbetingelser unormal atferd og unormal utvikling. Dette resonnementet ble videreført til personalet og personalets kompetanse, spesielt vernepleieres kompetanse. Siden de første vernepleiere fikk sin utdannelse ved de store sentralinstitusjonene og de fleste av dem gikk inn i stillinger der, ble de vurdert som «institusjonsskadde» og uønsket som personale i de kommunale boligene etter reformen. Derfor ble det nærmest forutsatt at de personer som skulle gi tjenester til beboerne skulle være vanlige hjemmehjelpere uten spesialkompetanse.

I 1997 presenterte Norsk Forbund for Psykisk Utviklingshemming (NFPU), som var den sterkeste pådriveren bak reformen, en rapport som konkluderte med at 70% av alle psykisk utviklingshemmede i Norge har fått et bedre liv som følge av reformen. 20% opplevde tilværelsen som før og 10% har fått det verre. Konklusjonen var at reformen var vellykket. Men kritiske røster hevdet at når 10%, som tilsvarte 550 mennesker, har fått det verre kan man knapt si at reformen hadde vært vellykket. I en doktorgrad på evaluering av HVPU-reformen konkluderte forfatteren med at 40% av de psykisk utviklingshemmede som hadde flyttet til egen bolig hadde blitt mindre selvstendige og halvparten hadde fått mere problematferd som selvskading og tvangshandlinger. (Jensen, T., 1996)

Norsk Institutt for By- og Regionsforskning (NIBR) evaluerte reformen i Oslo og konkluderte med at målet med HVPU-reformen ikke var nådd. Mange hadde fått bedre boliger men fritidstilbud og sosialt nettverk var svekket. Rapporten sa også at tre av fire foreldre mente at psykisk utviklingshemmede ikke har fått det bedre etter HVPU-reformen.

Den alvorligste feilen med gjennomføringen av reformen var at fagkompetansen som var bygget opp i HVPU gjennom vernepleierutdannelsen og den omfattende internopplæring som hadde pågått ved institusjonene ble ansett som uønsket og førte til at personalet rekruttert til de kommunale boligene var ufaglærte. Vernepleierne og andre fagutdannede fra HVPU ønsket heller ikke å arbeide under de nye og, etter deres oppfatning, dårligere arbeidsbetingelser og

dårligere livsbetingelser for klientene. Forskjellen mellom de som betraktet reformen som vellykket og de som mente den var mislykket var nok vektleggingen på boforhold opp mot det pedagogiske og omsorgsmessige innholdet i tilbudet. Når boligutformingen var prioritet ble den kommunale boligen som regel mer moderne og normal enn en institusjonsavdeling. Men når den terapeutiske og omsorgsmessige kvaliteten ble redusert enn si ble borte skapte det fortvilelse hos de som var kritiske til reformen.

Hvordan står behandlingen av Gro seg med dagens faglige øyne? Jeg går litt mer i dybden av behandlingen som den ble beskrevet i Nordisk psykologi i 1973. Forsterkningsregimet (belønningsregime) baserte seg på informasjon fra personalet og Gro selv om hva hun likte av materielle goder og aktiviteter. Noe av dette var spiselige ting som vafler, frukt og brus eller saft, å bli lest for, å gjøre aktiviteter i senga sammen med personalet, å få besøk av for eksempel legen, gjester inklusiv meg og besøke andre avdelinger. Likeså undersøkte vi hva hun ikke likte, for eksempel å spise sammen med andre, å rydde rommet og morgen- og kveldsstellet og å være løs av reima[33]. Tiden hun var reimbundet per dag ble målt og det ble laget en oversikt over hvilke atferdsproblemer hun hadde og hvilken funksjon disse atferdsproblemene hadde for henne. De vanligste atferdsproblemene var å klore personalet i ansiktet og på armene, spytte på dem og slå og sparke, banne, hyle og skrike, og å angripe andre pasienter når hun var løs av reima. Funksjonen til mange av disse atferdsproblemene var protest mot noe hun ble bedt om å gjøre og som hun ikke likte. Kloringen gjorde hun for å teste ut personalet på hvor mye de tålte før de ble sinte og ga henne reprimander, noe hun syntes var morsomt. Angrepene på andre pasienter skapte masse oppmerksomhet og kaos der hun ble jaget rundt for å hindre at hun greide å skade noen. Denne jakten ble et spill hun trivdes godt med, men det førte også til at personalet kviet seg for å løse henne fra reima slik at hun i realiteten var fastlåst nesten hele døgnet på det tidspunktet behandlingen begynte. Det å være låst fast i senga hadde blitt en trygghet for henne og en del av atferdsproblemene gjorde hun for å bli reimbundet[34].

Målsettingene med behandlingen var å fjerne reimbindingen samtidig som hun kunne være løs av reima uten atferdsproblemer. I tillegg ville vi lære henne å like å spise sammen med andre, gjennomføre morgen- og kveldstellene, rydde rommet og andre aktiviteter hun ikke likte eller ikke mestret.

Progresjonen i behandlingen ble innført trinnvis. Første trinn var å tilby henne noe av det hun likte å spise, drikke eller gjøre når hun var rolig og uten atferdsproblemer. Vi forsterket altså ro, normal samhandling og aktiviteter med belønningene mens hun var bundet i senga. Neste steg var å løse henne fra reima og tilby henne de samme godene og aktivitetene når hun var rolig og uten atferdsproblemer. Disse periodene varte i begynnelsen bare noen sekunder eller minutter og hun ble låst igjen mens hun var rolig og uten atferdsproblemer. Å være reimbundet var positivt og trygt for henne og vi brukte det å låse henne som belønning for å være rolig og ha normal atferd. Tiden løs av reima med aktiviteter og goder ble langsomt økt som følge av at hun tålte lengre perioder med ro og aktiviteter uten atferdsproblemer.

Når hun fikk atferdsproblemer i form av spytting og sparking ble hun reimbundet hvis hun var løs av reima, personalet forlot rommet og det ble satt opp en rød papirlapp utenfor døra som signal til andre om at de ikke skulle gå inn til henne[35]. Vi var oppmerksom på at å binde henne under disse omstendighetene kunne forsterke problematferden, siden det å bli reimbundet var positivt for henne. Siden vi belønnet henne med reimbinding oftere for ro

33 Hun følte seg trygg når hun var reimbundet.

34 Hun ble låst til senga med en reim festet til den ene foten. Hun kunne bevege seg i hele senga og legge seg ned på gulvet.

35 Ved å binde henne i reimene visste vi at vi også belønnet vi atferdsproblemene, men det var nødvendig for hennes egen og andres sikkerhet. I løpet av en dag var det imidlertid betydelig flere reimbindinger som belønning for å være rolig enn som sikring mot skade slik at reimbindingen ved atferdsproblemer ikke ødela for progresjonen av ro og normal atferd.

enn for atferdsproblemer, valgte vi å gjennomføre prosedyren. Når hun klorte personalet skulle de bli sittende hos henne og ignorere kloringen, inntil hun sluttet og ble rolig. De trakk de seg da ut og sa til henne at de ville komme tilbake etter to minutter hvis hun da var rolig og at de da kunne fortsette. Dette var selvfølgelig svært vanskelig å gjennomføre for personalet. Kloringen var smertefull og etterlot seg synlige arr og sår i huden. Det var frivillig å ignorere kloring på denne måten, men alle valgte å gjennomføre prosedyren. I ettertid fremstår dette som imponerende, men også problematisk ut fra et arbeidsmiljøsynspunkt. I dag har flere av de som var miljøarbeidere hos Gro fremdeles arr på armene.

På denne måten ble det brukt konvensjonelle atferdsanalytiske metoder tilpasset Gro og hennes funksjonsnivå. Ro og normal atferd ble systematisk forsterket ved å gi henne tilgang til ting og aktiviteter hun likte godt. Atferdsproblemer ble ignorert eller aktiviteter ble stanset og personalet gikk ut av rommet. Opplæring i nye aktiviteter ble gjennomført ved manuell hjelp (prompts), modellæring eller instruksjon og forsterket. Utvidelse av tiden hun var løs av reima ble gjennomført med forsterkning av gradvis riktigere atferd kalt shaping (forming av atferd). Alt i alt var metodevalget velkjente og dokumentert effektive metoder, klart etisk forsvarlig og innenfor lovverket. Hverken Dagbladet eller noen av rettsinstansene kritiserte metodene vi hadde brukt og beskrevet i artikkelen i Nordisk Psykologi, bortsett fra en rekke sarkastiske kommentarer i Dagbladet om belønning og straff som mekaniske og overforenklede metoder for behandling av mennesker.

Gro-saken hadde stor innvirkning på meg og min families liv. Magistergradsstudiet ble avbrutt og det tok nesten to år før jeg kom i gang igjen. Men saken hadde også andre konsekvenser. At h.r.adv. Olav Hestenes ble min forsvarer hadde enorm betydning for hele framdriften i saken og for min livssituasjon. Det er fritt forsvarervalg i Norge, men valget av Hestenes måtte godkjennes av retten i Trondheim. Der var de interessert i at en lokal forsvarsadvokat fikk oppdraget, og nektet å godkjenne Hestenes. En trondheimsadvokat meldte seg på og jeg ble bedt om å akseptere vedkommende, hvilket jeg ikke gjorde. Det var en periode med spenning om resultatet, men Hestenes ble til slutt oppnevnt.

Å ha Olav Hestenes som forsvarer viste seg å påvirke hele tilværelsen for både meg og min kone. Det første møte med Hestenes var på Håndverkeren Bar og Grill, populært kalt «Snekker'n». Det var kvelden allerede den 22 februar. Han kom sent, faktisk et par timer senere enn avtalt, men møtet brakte meg inn i et helt nytt miljø. Snekker'n viste seg å være et fast samlingssted for journalister og advokater, spesielt på torsdager, men også andre dager i uka, bortsett fra fredager da de som hadde familie måtte holde seg hjemme. Dette møtet ble starten på et café-liv som varer fremdeles, over 50 år senere. Etter hvert tok han meg med på Presseklubben, som på den tiden het Ryktebørsen og holdt til rett i nærheten av Snekker'n. I dag er det nå er en fotballpub der. Presseklubben ble drevet av Oslo journalistlag, men var eid av Anne Dawson, en myndig og trygg vertinne som greide å holde styr på medlemmene, selv ut i de små timer når diskusjonene kunne gå intenst. Presseklubben var et fristed for journalister og potensielle kilder. Klientellet var, foruten pressefolk, advokater, politikere, byråkrater og kunstnere. Nærheten til Stortinget gjorde det enkelt for stortingspolitikere å avslutte arbeidsdagen der. Det er ingen tvil om at mye informasjon underhånden ble utvekslet mellom mediefolk, advokater og politikere på Presseklubben. Det var imidlertid en uskreven, men knallhard regel om at det som ble diskutert der skulle forbli i presseklubben og det var forbudt å intervjue kilder der. Brudd på reglene førte til utkastelse og eksklusjon. Senere ble Presseklubben flyttet til Tostrupkjellerens lokaler og i 2005 til et kjellerlokale på Egertorget i Karl Johans gate. I 2007 ble Presseklubben nedlagt.

I begynnelsen var jeg med Olav Hestenes på Presseklubben, men etter hvert ble jeg også med journalister, også fra Dagbladet, som jeg hadde blitt kjent med. Etter hvert som tiden

gikk møtte jeg opp ved døra alene, og jeg slapp alltid inn uten medlemskap. En vakker dag tok jeg med en bekjent på Presseklubben. Vi kom inn, og jeg gjentok dette noen ganger inntil daværende leder av Oslo journalistlag, Ragnar Kvam jr. kom bort til meg og sa at jeg ikke hadde lov til å ha med gjester siden jeg ikke var medlem av Presseklubben. Deretter stakk han hånda i lomma, tok fram et medlemskort og sa at det var på tide at jeg fikk medlemskap. Jeg var regelmessig gjest på Presseklubben helt til den ble lagt ned i 2007. Senere er presseklubben blitt kritisert for å være et lukket sted for eliten og for lage samrøre og kameraderi mellom media og politikere som truer ytringsfriheten og demokratiet, ikke ulik den kritikken Arendalsuka får nå om dagen.

En liten anekdote fra 2006. Jeg var tidlig ute en dag fordi jeg skulle ha et kveldsfly til Tromsø, og var første mann i restauranten for å spise lutefisk. Måltidet ble servert av Anne Dawson og jeg merket raskt at ertestuingen var sur. Jeg påkalte Anne og hun reagerte spontant med bemerkningen: «Oh, nei, det var godt det ikke var en av gjestene som fikk den». Hun tok seg i det, ble lei seg og unnskyldte seg. «Det var ikke sånn ment» sa hun. Jeg for min del tok det som et kompliment.

Avisene i Oslo delte seg i synet på Gro-saken. Dagbladet og Arbeiderbladet (nå Dagsavisen) kjørte en hard linje mot oss, mens Aftenposten og VG var positive. Jeg oppdaget at journalistene i Dagbladet ikke var entydig støttende til Dagbladets linje. Samtalene på Presseklubben og Snekker'n avslørte at mange av Dagblad-journalistene mente at avisen deres kjørte for hard linje. Pressekjøret mot meg som ung student og mot miljøarbeiderne i Trondheim mente de var for hardt og de så nyansene i bildet, som Arne Skouen og Gerd Benneche ikke så, eller ville se. En av journalistene intervjuet meg en gang om min opplevelse av mediedekningen av saken og det skulle bli et lite portrettintervju. Det ble en ganske positiv reportasje, men den ble stoppet av sjefredaktør Arve Solstad og hun fortalte meg senere at hun hadde fått reprimande for å ha intervjuet meg og hun mente hun ble boikottet en periode i avisen. Jeg er usikker på om dette er riktig.

VG valgte å ta vårt parti i mediedebatten som fulgte. En kveld jeg stakk innom Snekker'n da mediekjøret var som mest intenst, ropte journalist Terje Halvorsen på meg. Han hadde vært på jakt etter meg hele dagen men hadde ikke fått tak i meg, sa han. Han hadde derfor skrevet et intervju med meg til morgendagens VG på bakgrunn av et oppslag i dagens Dagblad som han mente måtte kommenteres. Jeg ble litt perpleks, men da jeg så intervjuet dagen etter måtte jeg innrømme at det var det beste intervjuet jeg noen gang hadde gjort. Presseetisk var det over kanten, og jeg fortalte det ikke til andre pressefolk før flere år etterpå for ikke å risikere at Terje Halvorsen fikk problemer.

Det er en kjent sak at holdningen til café-livet i pressen var annerledes på 1970-80 tallet enn det er i dag. Velkjent var Dagbladets sjefredaktør den gangen, «stor-oksen» Arve Solstads påstand om at han forutsatte at det luktet øl av journalister etter lunsj. Da kan det passe med en historie fra pressemiljøet i Arve Solstads ånd, som er blitt en vandrehistorie, men som jeg faktisk opplevde i virkeligheten. Jeg gikk en tur innom Snekker´n ved lunsjtid en dag og satte meg i baren sammen med noen journaliser fra flere aviser, da telefonen ringte i baren. Vi hørte bartenderen tok telefonen og sa «et øyeblikk». Han kikket inn i baren og spurte «Er Frank Helgesen her? (Dagbladet), hvilket han ikke var. Han gikk tilbake til telefonen og svarte «Nei, han er ute til lunsj».

Den samme Frank Helgesen kunne ikke dy seg en dag Dagbladet hadde «Dagens signatur» på siste sida i avisen på den tiden. Fredag den 1 august 1986 prydet min signaturen spalten med følgende tekst: *Psykologen Willy Tore Mørch arbeider i Oslo og er vant til å grave i det kompliserte sjeleliv. Atferdsterapien er hans fag. En vitenskap som bekjent satser på gjentagelsens kunst for å få ting banket inn i skallen på et menneske (unnskyld den noe forenklede og populære*

framstilling). Det synes imidlertid som den stadige gjentagelse av underskrift ikke har ført til klarere framstilling fra Mørchs side. Det ser snarere ut til at slurv og upresis linjeføring bare har tiltatt siden forskerens spede barndom og til denne dag. Her må nok nye innlæringsmetoder tas i bruk»

Dagbladet

Fredag 1. august 1986

Dagens signatur

Psykologen Willy-Tore Mørch arbeider i Oslo og er vant til å grave i det komplisete sjeleliv. Adferdsterapien er hans fag.

Willy - Tore Mørch
Psykolog

En vitenskap som bekjent satser på gjentakelsens kunst for å få en ting banket inn i skallen på et menneske (unnskyld den noe forenklede og populære framstilling). Det synes imidlertid som den stadige gjentakelse av underskrift ikke har ført til klarere framstilling fra Mørchs side. Det ser snarere ut til at slurv og upresis linjeføring bare har tiltatt siden forskerens spede barndom og til denne dag. Her må nok nye innlæringsmetoder tas i bruk!

Faksimile fra Dagbladet

Ikke-planlagte virkninger

Gro-saken, alle presseoppslagene, rettsakene og debattene som fulgte hadde selvfølgelig store virkninger. Mange vil hevde at HVPU-reformen med nedlegging av alle institusjonene, opprettelsen de forskningsetiske komiteer og nye retningslinjer for studenter som arbeider i offentlige institusjoner skyldes Gro-saken. Antagelig er det en overdrivelse, men at Gro-saken har bidratt til disse endringene er mulig. Gro-saken satt i hvert fall atferdsterapi på kartet og det er ikke tvil om at den både har skadet atferdsterapiens omdømme og stimulert til kvalitetssikring og etisk diskusjon. På en annen side har atferdsterapi, atferdsanalyse, læringsteori, tre navn på omtrent samme fenomen utviklet seg helt uavhengig av hva som har foregått i Norge. Anvendt atferdsanalyse, (Applied behavior analysis) som er det foretrukne navnet, har utviklet seg over hele verden og inngår som ingrediens i mange terapiformer for mange forskjellige psykiske helseproblemer og pedagogiske metoder.

Det er imidlertid ingen tvil om at Gro-saken har hatt betydning for meg. Arne Skouen skrev syrlig at «endelig har Mørch lært» i sin Ytring i Dagbladet etter at jeg hadde skrevet en kronikk om farene ved lukkede faglige ideologier, som kommentar til bruk av motstandstrening i behandling av slag mot andre hos aggressive voksne autister, som førte til at en psykolog ble fratatt lisensen. Jeg var oppnevnt av Helsetilsynet som sakkyndig i saken mot psykologen. Og det kan nok hende at jeg har blitt på vakt mot mangel på etiske drøftinger i valg av metoder i behandling av psykiske helseproblemer som følge av Gro-saken.

Barnebeskyttelsen

Jeg tror interessen for beskyttelse av barn begynte å vokse i min bevissthet etter Gro-saken. Men den manifesterte seg i praksis ved Vestre Hougen Behandlingssenter. Fra 1983 til 1992 bygde vi opp et system av internopplæring, kontinuerlig veiledning og kontroll av rutinene for registrering og dokumentasjon som ble kjent over hele landet. Fremdeles møter jeg folk som har vært ansatt ved Vestre Hougen Behandlingssenter som har tatt med seg prosedyrer og rutiner til arbeidsplassene de har hatt senere. Kontrollrutinene var omfattende. Angsten for å påføre klientene ubehag lå som bakteppe, men enda viktigere var det å unngå feilbehandling. Like viktig var det å anvende evidensbaserte metoder og følge med i forskningsfronten. Lærdommen fra Gro-saken, der anvendelse av trygge, akseptable metoder ikke garanterte for klok og etiskforsvarlig anvendelse av dem, var også en del av bakteppet. Til tross for forbud

mot bruk av fysisk straff, erfarte vi at påføring av ubehag mot Gro skjedde likevel, de fleste riktignok som nødrett og nødverge, men varsomheten i omgang med Gro var ikke tilstrekkelig integrert i personalets bevissthet til å unngå de episodene som tiltalen i straffesaken omfattet. En gjennomtenkt plan for hvordan Gros voldsomme atferd ute i avdelingen kunne håndteres var ikke til stede. Dermed ble reaksjonene krisepregede nødløsninger.

Mange av klientene ved Vestre Hougen Behandlingssenter var av Gro's kaliber. Halvparten av de 58 klientene var autistiske ungdommer med ofte sterkt utagerende atferd, mens den andre halvparten var sterkt psykisk utviklingshemmede med omfattende hjelpebehov, en del av dem pleiepasienter med livsbevarende pleiebehov. Kvaliteten på behandlingen måtte være høy, det være seg den atferdsanalytiske, pedagogiske, somatisk medisinske, fysioterapeutiske og den omsorgsmessige siden av den. Vi hadde derfor en stab av veiledere bestående av leger, fysioterapeuter, psykologer og sosialfaglig utdannede fagfolk ved siden av skolen og miljøpersonalet i avdelingene. Behandlingsoppleggene som ble planlagt og ledet av denne fagstaben måtte koordineres og kontrolleres. Stillingen som fagsjef ble opprettet for å organisere denne koordineringen.

Rett etter sommerferien i 2009 ringte Kjersti Løken Stavrum. Hun var sjefredaktør for A-magasinet og lurte på om jeg ville ta over spalten *Livet i familien* etter Jesper Juul, den danske familieterapeuten som hadde hatt spalten i flere år. Han var blitt syk og måtte trekke seg. Det førte til 13 måneder med ukentlige svar på spørsmål om barneoppdragelse og familieliv fra barnefamilier. Det var gjennom spørsmålene fra foreldre jeg ble oppmerksom på behovet for beskyttelse av barn. Spørsmålene viste at foreldrene var vel så opptatt av sine egne behov og rettigheter som barnas.

Perioden som skribent i A-magasinet ble avsluttet høsten 2010 fordi A-magasinet skulle revideres og nye faste spalter skulle erstatte de gamle. Jeg fikk da tilbud i avisa Nordlys om å bli en av fire skribenter i en fast spalte som skulle opprettes der skribentene kunne ta opp aktuelle saker fra nyhetsbilde. Spalten skulle hete Utsyn. Jeg skulle ha spalten sammen med Stein Gunnar Bondevik, sjef for Innovasjon Norge på den tiden, Kirsti Bergstø, nå leder i SV og byplanlegger Kjersti Kollbotn.

Men det var som utvalgsmedlem i Raundalenutvalget at jeg virkelig fikk øynene opp for behovet for å beskytte barn. Det regjeringsoppnevnte utvalget fikk i mandat å avklare hvilken rolle det biologiske prinsipp i barnevernet hadde på vedtakene i Fylkesnemndene for sosiale saker. Det biologiske prinsipp dreier seg om at det er til barns beste å vokse opp hos sine biologiske foreldre. Det bakenforliggende spørsmål var om det ble fattet for sjelden vedtak om omsorgsovertakelse under henvisning til dette prinsippet, og som kunne føre til at barn ble boende for lenge under omsorgssvikt, vold og overgrep, med potensielt store skader som resultat. I sterk kortform sier NOU'en at det er to budskap som vil sikre at barn ikke bor for lenge under skadelig omsorg. Den ene er å investere sterkt i foreldrene med tilpassede tiltak og evidensbasert foreldreveiledning så flest mulig kan beholde barnet sitt. Den andre er å kunne gripe raskere inn med å ta barnet ut av skadelig omsorg når investeringen i foreldrene av en eller annen grunn ikke er mulig.

Barnepsykolog Magne Raundalen var leder av utvalget og vi leverte NOU: 5. 2012: «Bedre beskyttelse av barns utvikling» den 6 februar 2012 til Barne- likestillings- og familieminister Inga Marte Torkildsen. Utvalgsarbeidet brakte meg inn i de faglige vurderinger av hva som er barnets beste, som ble det førende prinsipp i alle barnevern saker. I tillegg ble distinksjonen mellom *barnets* beste og *barns* beste tydeliggjort. Barns beste er det overordnede etiske og kulturspesifikke syn på hva som er alle barns beste, nedfelt i menneskerettighetene og i Barnekonvensjonen, mens barnets beste er hva som er dette spesifikke barnets beste etter grundige vurderinger av barnets livssituasjon og barnets forutsetninger. De to «beste-

vurderingene» trenger ikke være like. Barns beste er for eksempel at barn vokser opp i familien mens dette barnets beste er at det tas ut av hjemmet og over i en annen omsorgsbase. Men det biologiske prinsipp tilsier at barnet skal ha kontakt med foreldrene selv om det tas ut av hjemmet, både for å opprettholde kontakten med sitt biologiske opphav og fordi en omsorgsovertakelse prinsipielt er midlertidig, slik at barnet skal tilbake til hjemmet på et eller annet tidspunkt. Sakene som er fremmet for Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg der Norge er dømt i noen av sakene, gjelder at Norge har sviktet i tilretteleggelsene for at barnet skal kunne tilbakeføres til hjemmet, bl.a. ved for sjelden samvær med foreldrene. Utvalget foreslo også et nytt prinsipp i barnevernet, definert som det utviklingsfremmende tilknytningsprinsipp. Terskelen for omsorgsovertakelse skal ifølge dette prinsippet vurderes i forhold til om tilknytnings- og relasjonskvaliteten mellom omsorgsgiver og barnet er utviklingsstøttende eller ei. Dette prinsippet ble et av de store diskusjonstemaene i oppfølgingen av NOUen, og ble fjernet i lovforslaget om ny barnevernlov, bl.a. fordi man mente at man ikke hadde tilstrekkelig pålitelige utredningsinstrumenter til å vurdere tilknytningskvalitet. Jurister mente også at tilknytning var et fenomen som psykologer strides om og bør av den grunn ikke inn i lovverket.

Den neste kronikken diskuterer hva som skjedde i Den Europeiske Menneskerettighetskonvensjonen der Norge ble dømt for ikke å ha tilrettelagt tilstrekkelig for at barnet, som var hos fosterforeldre, kunne flytte tilbake til de biologiske foreldrene.

Dommen mot barnevernet i EMD – en skandale? Publisert i Nordlys den 25 februar 2020

Den 10 september 2019 avsa Storkammeret i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD) dom over norsk barnevern i den såkalte Strand Lobben vs Norge-saken. Domstolen setter saker i Storkammer når de er av spesiell prinsipiell viktighet. Storkammeret består av 17 tilfeldig utvalgte dommere fra en stor dommer-pool knyttet til EMD.

13 av de 17 dommerne fant at Norge hadde krenket Menneskerettighetskonvensjonens artikkel 8 (EMK) som sier at «Enhver har rett til effektiv hjelp av de kompetente nasjonale domstoler mot handlinger som krenker de grunnleggende rettigheter han er gitt i forfatning eller lov». Norge hadde ikke gitt effektiv hjelp til familien Strand Lobben mot brudd på EMK kapittel 16. punkt 3 som sier: «Familien er den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet og har krav på samfunnets og statens beskyttelse» og Barnekonvensjonens artikkel 8 og 9: «Staten skal respektere barnets rett til å bevare sin identitet, herunder nasjonalitet, navn og familieforhold. Dersom et barn ulovlig blir fratatt slik identitet skal staten hurtig bistå med gjenopprettelse. Barnet skal ikke atskilles fra sine foreldre mot sin vilje, unntatt når dette er nødvendig av hensyn til barnets beste». Mindretallet på 4 dommere frifant Norge.

Kommentarfeltene og enkelte nettsteder hadde sterke kommentarer om EMD-dommene mot barnevernet. Jeg har sakset noen uttalelser fra Jurist Anita Skippervik, aktiv i nettstedet Barnefjern – fokus på barnevernets maktmisbruk. «Noreg må ta innover seg at barnevernet lyger systematisk om foreldre og barn. Den norske domstolen aksepterer at forvaltninga lyge». «Det ingen i det offentlige tenker på når dei forsvarer barnevernet sine systematiske løgner er at staten bruker svært mykje resurser og penger på å systematisk bryte menneskerettane. Dei har heller ikkje forstått at haldningane i barnevernet og den overfladiske sakshandsaminga for å få meir penger på neste års budsjett ikkje er overeins med verken norsk lov og menneskerettane». «Dersom ein privat person kidnapper eit barn vil denne måtte møte sin straff, og bornet blir returnert til sine foreldre. Kvifor skal det her være nokon som helst forskjell berre fordi det er det offentlege som har stått for kidnappinga?».

Slik trollskap og konspirasjonsteorier i spaltene er overaskende sett i lys av en domsavsigelse, men det faktum at det var selveste menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg som talte, satte

dommen i et mer dramatisk perspektiv – Norge bryter menneskerettighetene og er en versting på barnevernfeltet. Derved fikk barnevernhaterne vann på mølla. La oss derfor se på de argumentene som ledet fram til dommen den 10 september i fjor.

Først kort om vedtakene i Norge. Fylkesnemnda besluttet at barnet skulle plasseres i fosterhjem med akuttvedtak, noe som tingretten etter anke fra moren i 2009 vedtok var gyldig. I 2011 søkte moren om opphevelse av omsorgsovertakelsen, subsidiært utvidelse av samværsretten. Barnevernet valgte imidlertid å anmode Fylkesnemnda om å frata moren foreldreansvaret og samtykke til adopsjon som også ble resultatet. Moren anket saken til Tingretten som opprettholdt Fylkesnemndas beslutning om adopsjon.

Prosessen i EMD kan kort beskrives på følgende måte. Flertallet i EMD mente at morens samvær med barnet ikke var organisert slik at det kunne bygges et godt familieforhold mellom dem da samværene var meget sjeldne og alltid under oppsyn. Derved var veien i realiteten sperret for tilbakeføring til foreldrene. Flertallet delte seg i to fraksjoner der et mindretall på 6 mente at Domstolen skulle vurdere saken ut fra «de virkelige spørsmålene» som ville være både omsorgsovertakelsen og samværet, mens flertallsfraksjonen valgte et «for snevert perspektiv» da de konsentrerte seg bare om Tingrettens dom fra 2012 som bare omhandlet samværet. Dommen gjelder altså bare samværet og ikke omsorgsovertakelsen. Uenigheten internt i flertallet trigget kritikerne av barnevernet til å hevde at dommen egentlig rammet hele saken, inkludert omsorgsovertakelsen og adopsjonen og ikke bare samværet.

Mindretallet i Storkammeret, som frikjente Norge besto av dommere fra Danmark, Finland, Norge og Slovakia. Flertallet besto av dommere fra San Marino, Ukraina, Litauen, Lichtenstein, Armenia, Luxenburg, Andorra, Finland, Ungarn, Georgia.

Hvordan kan flertallet og mindretallet i Storkammeret komme fram til så forskjellige resultater. Diskusjonene i Storkammeret sier en del om dette. Det fremkommer at det har vært spenninger i tolkningen av EMK og Barnekonvensjonen i Domstolen over lengre tid. Spenningen dreier seg om betydningen av «Det biologiske prinsipp» i vurderingen av barnets beste. Det biologiske prinsipp sier at «barn fortrinnsvis bør vokse opp sammen med sine foreldre, også der det er mangler ved den omsorgen foreldrene gir». Spørsmålet blir om barnet prinsipielt og i realiteten alltid skal tilbakeføres til biologiske foreldre når omsorgen er fratatt foreldrene av hensyn til det biologiske prinsipp eller om det skal åpnes opp for at barnet ikke skal tilbakeføres av hensyn til barnets beste. I realiteten innebærer denne problemstillingen at man enten tar hensyn til gruppen, som er alle barns og familiens rettigheter, slik det fremgår av EMK eller å ta hensyn til barnets egne (individuelle) rettigheter slik det fremkommer i Barnekonvensjonen. Sagt på en annen måte dreier det seg om å vurdere (alle) barns prinsipielle beste eller (dette spesifikke) barnets beste. Flertallet har altså lagt seg på det første alternativet, gruppens og barns beste mens mindretallet har lagt seg på Barnekonvensjonens prinsipp om dette barnets beste.

EMD har ikke greid å avklare forholdet mellom disse hensynene og man kan hevde, slik Lovdata gjør i sin vurdering av dommen, at myndighetene i mange av medlemslandene heller ikke har greid å løse denne avveiningen. Mindretallet sier også at det er problematisk hvis EMD fortsetter å overprøve konkrete vurderinger som nasjonale myndigheter utøver fordi Fylkesnemnder og Ting- og Lagretter er sammensatt av personer med forskjellig fagbakgrunn. De hevder at Domstolen er «ekstremt lite skikket» til å innta en «fjerde instans» -rolle i slike saker. Påstanden er interessant fordi vi i de fleste andre sammenhenger der grupper eller utvalg skal ta stilling til kompliserte spørsmål settes sammen som tverrfaglige team for å sikre at alle sider ved en sak belyses. EMD består bare av jurister uten barnefaglig bakgrunn. Mindretallet sier da også eksplisitt at: «medlemmer ikke kan forventes å være fortrolige med barnepsykologi generelt eller forskning om langtidseffekten av tidlig undertrykkelse av barns behov spesielt». I realiteten slår de derved bena under grunnlaget for flertallets dom ved å slå sprekker i dommernes realkompetanse på området.

Dette betyr i klar tekst at EMD ikke har kompetanse til å vurdere (dette) barnets beste og derved må holde seg til det overordnede gruppens og alle barns beste. Flertallet sier altså at siden det er best for alle barn å vokse opp hos familien må Norge dømmes for å ha tatt mer hensyn til dette barnets beste enn til alle barns beste.

Dommerne kommer fra 16 forskjellige land der mange av dem har rettet kraftig kritikk mot norsk barnevern. Det er også kjent at mange av disse landene ikke har utbygget et avansert barnevern på linje med de nordiske landene. Det russiske barneombudet Pavel Astakhov proklamerte f.eks. at «Det norske barnevernet driver ulovlig kidnapping av russiske barn» slik at Norge kan løse sine befolkningsproblemer. Astakhovs utbrudd om norsk barnevern satte i gang aksjoner i mange land i Europa, bl.a. i Litauen, Polen og Romania. Det må kunne stilles spørsmål om dommerne fra disse landene og tidligere Russiske republikker er påvirket av de holdninger og den debatt om norsk barnevern som har pågått og derved ikke er objektive i sin dommergjerning i EMD.

Høyesterett har nå flere saker til behandling der de skal utarbeide retningslinjer for hvordan norsk barnevern og rettsinstansene skal forholde seg til EMD's kritikk. Dersom Fylkesnemndene har lagt seg på en sjablongmessig praksis med fire samvær à to timer i året, er det en praksis som må endres til individuelle vurderinger av hvor mye samvær som vil være til barnets beste. Kvaliteten på disse vurderingene må styrkes gjennom kompetansebygging i barnevernet, og dokumenteres godt. La oss håpe at de ikke lager føringer som gjør at det biologiske prinsipp og gruppens rettigheter trumfer barnets egne individuelle rettigheter i fremtidige omsorgsovertakelsessaker i fedrelandet. Og jeg håper at Norge kan fortsette å gi barnets rettigheter forrang for foreldrenes rettigheter når det oppstår konflikt mellom de to. Høyesterett avsa 27. mars 2020 tre prinsipielle barnevernssaker i storkammer som kraftig skjerpet og fastslo prinsippet om at barn som hovedregel skal tilbakeføres til sine biologiske foreldre.

De to neste kronikkene er svar på to fremstøt i media, VG som intervjuet Christer Falck om hvordan barn lærer forskjell på det trygge og det utrygge ved å nærmest sørge for at de faller og slår seg, og en reportasje i Dagens Næringsliv om foreldre som overbeskytter barna. Vår bekymring var at advarslene mot bomullsbarn og curlingforeldre vitnet om at man lukker øynene for den historiske hardheten mot barn og at dagens foreldregenerasjon dømmes til å være dårlige foreldre. Kronikkene er skrevet sammen med Magne Raundalen og den ene er publisert i Aftenposten, den andre i tidsskriftet Psykologisk.no.

DE UTROLIGE ANGREPENE PÅ BARNEBESKYTTELSEN. Publisert i Aftenposten den 3.12.2014

I et nylig portrettintervju i VG melder den mangfoldige Christer Falck seg på i den utrolige kampanjen mot å beskytte barn. Han vil at ungene hans skal falle å slå seg. Da lærer de hvor grensene går mellom det trygge og det utrygge. Men vær advart du Christer Falck, og andre blodsromantikere: planlegg det ikke, da havner du i fengsel. Heldigvis. Dette blir et alvorsord til alle blods-romantikere.

Beskyttelsen av barn har en ikke alt for lang forhistorie, og overgrep og grusomheter hører dessverre til dagens orden også i vår tid. Med jevne mellomrom utfordrer media både det sivile barnevernet, du og jeg, og det offentlige barnevernet til sterkere ansvar og større årvåkenhet når det kan handle om grusomheter mot de vergeløse. Særlig blir barnehagen utfordret til en mer systematisert våkenhet for bedre barnebeskyttelse, siden majoriteten av nasjonens barn er fem dager i uka hos dem. Noen har hevet røsten og kalt denne formen for barnebeskyttelse for angiveri, men det har ikke blitt noen bevegelse ut av det. Det som imidlertid, de siste årene, har fått et kampanjepreg, er tallrike angrep på barnebeskyttelsen under dekke av at det dreier seg om kampen mot overbeskyttelsen.

Vi vet godt at det finnes overbeskyttede barn. Gjennom tidene har vi som terapeuter hjulpet ganske mange familier til et mer robust liv for barna. Og det vil vi fortsette med. Fordi de

overbeskyttede barna har to problemer: de blir alvorlig hemmet i sin utvikling, psykisk og fysisk, de skiller seg ut i barnemiljøet og de blir lett mobbeofre. Og da blir det ganske unyansert for oss, når det blir påstått at alle barn er overbeskyttet og skadelidende. Det tror vi ikke noe på etter at vi redigerte Oppvekstrapporten 2013 med oppgaver over alle fritidsaktiviteter; den viste at hele 80% av skolebarna driver en eller annen form for trening. At de fysisk sett ikke er så sterke som før, og at de nye soldatene ikke kan løpe like langt og bratt, overrasker oss ikke. Rapporten viser nemlig at dagens barn er betydelig mye mer hjemme og inne. Den enkle forklaringen på det er at de elsker nettet, mobilen og appene sine. Det er dette vi burde snakke om når vi bekymrer oss for nasjonens muskler. Da den svenske pedagogen Ellen Key i 1900 utropte det kommende århundre for barnas, fikk hun mer rett enn hun kunne drømme om. I alle fall i vår del av verden. Alle pilene har pekt oppover, og alle dødstallene på alle parametere har gått ned. Mange av disse, som vi liker å kalle barnebeskyttelsens triumfer, er forelderskapte; i alle fall for det meste. Vi liker å minne om at 2012 var det første året siden krigen hvor ingen barn omkom inne i bilen.

Angrepene på foreldrene viser seg å være mer enn etterdønninger av den blodige tid. De har fått et klart kampanjepreg fordi de bredt og unyansert sverter hele foreldre-generasjonen. Vi er blitt curling-foreldre, bomulls-foreldre, panikk-generasjonen, helikopterforeldre, vi kveler dem med vatt, og barna har tatt makten. Alt dette skjer med voldsomme oppslag i media, mens vi nesten ubemerket har feiret at Barnekonvensjonen, hadde sitt 25-års jubileum den 20. november 2014. Ser vi den faglige og juridiske utviklingen i et 20-års perspektiv, er barnebeskyttelsen og barnerettighetene blitt styrket, selv om det måtte gå på bekostning av voksen-rettighetene. Vi kan vel si at vi mer enn fornemmer at også denne, etter vår oppfatning positive utvikling, mobiliserer sine motkrefter. Men foreldrene har svart med å slutte å slå sine barn!

De mest underlige utspillene i den kampanjelignende bevegelse mot barnebeskyttelsen er fra dem vi har valgt å kalle blods-romantikerne. De som ved enhver anledning påpeker at vi har fratatt barna retten til å slå seg, om ikke helt fordervet, så i alle fall halvt. For her dreier det seg angivelig om læringspotensialene fra beinbrudd og blodtap. Det har vært stille en stund nå, til Christer Falck melder seg på i omtalte portrettintervju i VG sist fredag. Vi forstår ikke at de som fører denne debatten ikke hører hva de selv sier og ikke forstår hvilke holdninger og utsagn de nærmest signerer. Og helt ubegripelig blir det når forskere mener at vi må gå bakom tallene i statistikken for barneulykker fordi det kan tenkes at de er for lave. Forstår ikke disse kampanjelederne at de med disse budskapene henter fram igjen ideologien om hardheten i barneoppdragelse slik den fremsto fra 1700-tallet fram til etter andre verdenskrig?

Bomullshodene på nye veier? Publisert i Psykologisk.no den 22.08.2022

Når Dagens Næringsliv på lørdag den 22 juli med overskriften «Pakker barna ut av bomullen» har en repetisjonsøvelse på et yndet tema, dullingen med nasjonens barn, med referanse til de vanlige slagordene om bomullsbarn og curlingforeldre, er den prisverdig mer nyansert enn forgjengerne, som vi kalte «blodsromatikerne». Derfor «nye veier» i vår overskrift. Men bomullen finner vi likevel mest av i hodene til korsfarerne som har mødrene som angrepsmål. Mer nyanser enn tidligere, inkludert mødre-intervju, men likevel noen, etter vår oppfatning, skadelige og farlige føringer og blindflekker. Først og verst: De risikerer med sin vinkling å skade og angripe vår naturgitte og livsviktige beskytter: holdning til barn; både den individuelle og den kollektive. Rett på sak: I 1970 ble 101 barn drept i trafikken, helt i tråd med tidens nivå, i 2019 var tallet 0 – null! Etter sterk nedgang de siste ti-år. Hvor er det bomullshodene bommer? De går ensidig inn for at barn må streife mer, slippes mer, og ferdes fritt på egenhånd. Og de som skal stå for frisleppet er mødre med båndtvang på barna. Ikke et ord om at barna deler ønskene, men at de har måttet gå inn på grunn av bilene for å overleve og ellers bli kjørt til det meste. Og det blir ikke tryggere at familiene får flere biler enn barn. Når man bommer så grovt i sin agenda, får vi tanker om at det ikke er bomull i hodet. Det er tomt.

Det andre problematiske punktet er noe dempet og systematisert fra tidligere oppslag, men hovedbudskapet mot dullingen er at barna blir hindret i helsefremmende aktiviteter når de blir fratatt risikofylt lek og aktivitet. Risikofylt blir det nye navet i argumentasjonen. De tar likevel med seg noe vrakgods fra tidligere bomullspropaganda, nemlig at det også kan gjelde læring ved å skade seg. Litt av en vidundermedisin de ber dagens mødre gi til sine elskede barn! I DNs lørdagsmagasin får vi vite at korsfarerne henvender seg til barnehagelærerne og skolen med sitt risikobudskap. Feil igjen. Adressen er til kommunen med utearealene på begge steder som fokus. De er risiko-strippet som ørkener mange av dem. De er ørkener. Formatert av rådmennenes sparekniver. En gang for flere ti-år siden sammenlignet vi arealkravene i barnehager med de fellesnordiske krav til dyrehager og fant at jordrotter skulle ha større plass enn barna. Vi bør oppdatere oss.

Det siste, men ikke minst viktige, kommer nå til slutt og kan starte med Ole Brums replikk «bomma men traff!». Det vi sikter til er at bomullsanklagene alltid rettes mot mødrene. Dog mer nyansert her. Etter til sammen 100 år i barnepsykologien, bedømmer vi foreldregenerasjonen vår nå som den beste noensinne. Inkludert fedrenes herlige inntogsmarsj! Derfor tåler vi ikke så godt hets mot de viktigste som hele tiden søker knagger fra fagfolk og andre for å bli bedre og bedre støtter i det viktigste. Og det er: Omsorgsfullt å lede dem på veien til selvstendige, autonome individer, som det heter. Inn i voksenlivet.

I den nest siste kronikken diskuterer vi samfunnsansvaret vi har for å ta vare på våre barn i en tid da barna blir utsatt for informasjon om all verdens ondskap, den onde tid. Kronikken er skrevet sammen med Magne Raundalen.

VÅRT EGET ANSVAR FOR VÅRE BARN I DEN ONDE TID. Publisert i Nordlys den 2 desember 2024.

Et barn på 3 år har hatt krig rundt seg like lenge. Mesteparten av tiden har det vært beskyttet i et trygt hjem, men allerede som to-åring så det mange bilder av ødelagte hus og redde mennesker. Gråt på TV utløste barnegråt i stua. Fire-femåringen begynner å spørre med bakgrunn i sine egne forestillinger om krig, og hans eldre bror eller søster er allerede begynnende «krigsskadd». Når de blir eldre forstår de at dette er den onde, forferdelige tid som fortsetter og fortsetter. Gryende begreper om bomber, granater, droner, barnedød og sult; og ordet flyktning får kanskje sin første forklaring. Deretter før fylte 8 år kan de merke seg at alle de kjenner synes dette er helt forferdelig, men ingen kan stoppe det.

Hva gjør vi med dette? Og vi kunne vel tilføye hva gjør det med oss når vi rett foran øynene til den neste generasjon må leve med at verden og alle våre verdier går av hengslene rett foran våre egne øyne? Og ingen makt kan stoppe det.

Hva er det som står på spill når vi ikke har noen som helst offentlig handling for å høre barna og heller ikke offentlig veiledning til foreldre til små barn, i første omgang fram til de begynner på skolen? Det som står på spill handler om at vi ikke praktiserer og aktiviserer vår sterkeste fellesverdi barnebeskyttelsen.

Vi vet at det skjer voksen-samtaler med barn, men vi har ikke fått signaler om organisert praktisering av noen form for tiltak eller tanker om veiledning. Fra vårt ståsted har vi ikke sett eller hørt et eneste systematisk oppslag i vår allmenkringkaster NRK om hvor og hvordan deres kontinuerlige krigsreportasjer over snart 3 år lander i hjem med barn, ei heller ikke det siste års grusomheter med synlige levende og døde barneofre på Gaza. Grusomheter som er styrt og utført av personer som ligner på oss. En mor ringte om råd for sin 6-åringen som hadde sett en død som lå i ruiner fordi han lignet på onkel Arne som for tiden var i militæret.

Det er mye som står på spill framover. De få unge som har kommet i vår vei var fra 14 til 18 år og de kunne ikke begripe at barnedrapene og utsultingen av sivilbefolkningen på Gaza ikke

kunne stoppes av lover alle land hadde skrevet under på! Egentlig tenker vi som barnepsykologer at vi for lengst burde hatt en nasjonal plan for de største barna i barnehagen og for skolen – alt i samarbeid med foreldre – om en skikkelig gjennomgang om militæret, land og nasjoner, krig som feil middel, lover om krig som ikke blir holdt og om vi blir trygge av å øke vårt eget sterke forsvar med flere, krigsskip, jagerfly og bomber. Vi trenger alle veiledning, dele erfaringer, finne gode innspill for ulike alderstrinn.

Fra våre erfaringer som barnepsykologer gjennom årene, blant annet i dialog med foreldre om hva de skulle si og ikke si til barna når en av dem skulle ut i «skarpe oppdrag» for eksempel i Afghanistan og Kongo, kan vi si at de opplevde at barna trengte å snakke om det, selv om det ikke endret på situasjonen. Flere opplevde at barna hadde hatt radaren på, men ikke våget å spørre direkte om de skulle i krig. Vi kan si at det tynger oss å tenke på alle barna som går i en tankemessig tåkeheim med all den krigsreportasje som de blir eksponert for. Tror vi at det går bort av seg selv bare vi lar være å snakke om det?

Vi tenker at tiden er mer enn inne for en oppvekst-dugnad for å komme den oppvoksende slekt i møte med forstand og holdninger som flere og flere av oss opplever som den onde tid. Vi som har levd en stund har opplevd at våre politikere, fra Erna Solberg til Jonas Gahr Støre ved mange anledninger har sagt at «vi må snakke med barna». Sist vi hørte det tok Støre mot til seg og foreslo hva vi skulle si til barna om pandemien og Solberg hadde egen pressekonferanse for barn om det samme. Nå i den onde tid har det oss bekjent vært helt stille fra toppen og nedover. Vi tror ikke lenger på barneopplysning etter modell fra toppen. Foreldrene er jo de beste til å snakke med sine egne barn, men vi har erfaring gjennom flere ti-år at de spør om initiativ og veiledning. Ikke minst om alderstrinn og om undersøkelser hvordan barnegrupper på ulike alderstrinn trengte at det var noen «Vuxna i rummet».

Det er kanskje på tide at Dax18 og Debatten i NRK lar politikere, med fastlåste og flertallsbesluttede «sannheter» få hvile. De kan erstattes med barnefaglig kompetente voksne og barn i diskusjon om krigens grusomheter, krigers logikk og krigsherres psykologi. Den oppvoksende slekt må vaksineres mot krigsbakterier i hjernen, som vi nå har sett i Russland og Midtøsten, er meget smittsom og har potensiale til å bli pandemi. Vaksinen består av støtdoser med respekt for menneskerettigheter, barnekonvensjon og menneskeverd. Men den må også inneholde faktakunnskap om skadene i barn og unges hjerner når de utsettes for langvarig angst og stress. Vaksinen må bestå av kimer til klokskap og respekt for forskjellighet og anderledeshet. Vaksinen må gis daglig av foreldrene og ukentlig fra barnehage til videregående skole og målet er mot til å protestere mot statsledere som mangler kompetanse til å lede uten å krige.

Tre-åringen som har hatt krig rundt seg hele livet skal få slippe å skades av eksponeringen for død og elendighet gjennom oppveksten. Ikke fordi det ikke kriges mer men fordi han er vaksinert mot etisk feilnavigering og moralsk forfall.

Den siste kronikken er skrevet i forbindelse med Lisbet Palmes død i 2018. Lisbet Palme var utdannet barnepsykolog og hadde hatt mange sentrale verv i Sverige og internasjonalt, blant annet som generalsekretær i UNICEF. På invitasjon fra barnepsykolog Magne Raundalen, som kjente Lisbet Palme godt, deltok hun på avslutningskonferansen i forbindelse med min avgang som professor ved Universitetet i Tromsø, Norges arktiske universitet og overgang til pensjonistenes rekker i 2015.

Lisbet Palme betegnet Tromsø-turen som en «ljusande upplevning». Publisert i Nordlys den 22 oktober 2018.

Magne Raundalen og jeg satt en høstdag i 2014 og diskuterte hvem som skulle inviteres til konferansen som skulle markere at jeg gikk av med pensjon ved Universitetet i Tromsø i mai året

etter. Vi hadde allerede en spenstig liste med barneombud Anne Lindbo, forfatteren av boka «En av oss», journalist Åsne Seierstad, Barne-TV gründer Kalle Fürst, filosof Arne Johan Vetlesen som nylig hadde utgitt boka «Angsten for oppdragelsen», professor i filosofi Petter Nafstad fra UiT, Ylva Swencke som overlevde Utøyatragedien med store skader, Ivar Stokkereit fra UNICEF, generalsekretær Randi Talseth fra Voksne for Barn, og professor Svein Ivar Mellgren fra Det helsevitenskapelige fakultet. Som lyn fra klar himmel foreslo Magne å invitere Lisbet Palme, Olof Palmes ektefelle og høyt respektert og verdenskjent barnepsykolog. Det ville passet godt siden vi hadde bestemt at konferansen skulle ha Olof Palmes beskrivelse av barns betydning fra en tale han holdt i 1975 om fremtiden som motto: «Det er bara det att den enda praktiska anknytningen till framtiden är barnen. Det är i dom man ser framtiden växa fram».

Lisbet hadde imidlertid en anstendig alder av 84 år og vi visste at hun vegret seg for å legge ut på lange reiser. Jeg tok forslaget mer som en spøk men Magne sa: «Når jeg forteller henne om hvilken innsats du har gjort for barn og beskriver dine 15 år med «De utrolige årene» som nasjonalt program, så er dette for Lisbet uimotståelig. Jeg kjenner henne». Det jeg ikke var klar over da var at Magne kjente Lisbet godt fra tiden da de begge var sine respektive lands ledere i UNICEF, FN's barnefond. De hadde møtt hverandre mange ganger og var blitt gode venner. Invitasjonen ble sendt og etter ganske kort tid mottok vi brev fra Lisbet der hun takket hjertelig ja til å komme til Tromsø. Magne fikk rett og han brukte daværende statsråd i regjeringen Nygaardsvold, Trygve Lies berømte konstatering «Alt lykkes for denne regjering» om da kronprinsesse Märta i 1937 fødte den første tronfølger på norsk jord på fem hundre år.

Den lille damen ruvet i Store auditorium ved Det helsevitenskapelige fakultet. Planen var at Magne skulle ha en krevende samtale med Lisbet om hennes erfaringer fra UNICEF-tiden, hennes syn på barns situasjon før og nå og hennes vurdering av barnekonvensjonens innvirkning på barns rettigheter i dag. Det ble en historietime av de sjeldne. Det var ikke nødvendig med noen ordstyrer, det var ikke nødvendig å stille spørsmål. Vi fikk oppleve en entusiastisk, skarp og kunnskapsrik dame som fortalte om de kamper med tap og seire hun hadde opplevd som UNICEF-sjef og barnepsykolog, men også utallige historier og anekdoter om møter med statsledere og dignitærer over hele verden som statsminister Olof Palmes ektefelle. Lisbet var nemlig ikke plaget med autoritetsangst og sånt blir det humor og pussigheter av. Som da Henry Kissinger kom vaggende mot henne under et politisk møte, var hans første replikk: «Me and your husband have disagreed on all important issues!». Hvorpå Lisbet svarte før han fikk fullført: «And Olof was always right!»- «Mitt geni løp foran meg», sa hun med et stort smil, «og jeg slapp oppmerksomhet under middagen!».

Lisbet var alltid i alle slike samlinger, som den i Tromsø, mest interessert i og fascinert av personer uten makt og innflytelse som kunne fortelle henne om sine daglige og faglige utfordringer med barn og familieliv. Derfor ble hun vel så ofte observert i samtaler med disse enn med rikspolitikere og embetsverk. Hun hadde nok separate arenaer for møter med disse også.

I kaffepausene under konferansen satte hun seg ned sammen med publikum med pappbegeret i neven og lyttet interessert til hva folk hadde å si. Etter konferansen ble hun med på café G i Tromsø sentrum. Og dere som har vært der på en fredag ettermiddag vet hvor trangt det er, men hun fikk plass i sofaen ved hjørnebordet og deltok i samtalene med den største selvfølgelighet. Og det gledet meg mer enn noen honnør jeg har fått at hun ved flere anledninger siden betegnet Tromsø-turen som en «ljusande upplevning» så sent i livsløpet.

Lisbeth Palme døde natt til 18 oktober i en alder av 87 år.

Referanser

Brekstad, A. & Mørch, W- T. (1973). Et atferdsteoretisk behandlingsopplegg for en 12 år gammel pike med sterk avvikende sosial atferd. *Nordisk Psykologi*, *25*, 308-315.

Hayes, S. C., & Brownstein, A. J. (1986). Mentalism, behavior-behavior relations, and a behavior-analytic view of the purposes of science. *The Behavior Analyst*, *9*(2), 175–190
Jensen, T. (1996). An evaluation of the deinstitutionalization of persons with developmental disabilities in Norway. Universitetet i Oslo.
Sørbø. J. I. (2002). *Hans Skjervheim. En intellektuell biografi*. Samlaget
Patterson G. The early development of coercive family process. In: Reid J, Patterson G, Snyder J, editors. Antisocial behavior in children and adolescents: a developmental analysis and the Oregon model for intervention. APA; Washington, DC: 2002. pp. 25–44.

DUÅ forskningsartikler med norske data fram til og med 2019.

Reedtz, C., Handegård, B. H., Mørch, W-T. (2011). Promoting positive parenting practices in primary care: Outcomes in a randomized controlled risk reduction trial. *Scandinavian Journal of Psychology, Vol 52,*131-137
Mørch, W-T., Drugli, M. B. (2011). Behandling som hjelper mot atferdsproblemer. *Tidsskrift for norsk psykologforening. Vol 48, 5* 486-488
Drugli, M.B., Larson, B., Fossum, S., Mørch, W-T. (2010). Five to six year outcome and prediction for children with ODD/CD treated with parent training. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 51:5, 559-566
Drugli, M.B., Fossum, S., Larsson, B., Mørch, W-T. (2010) Characteristics of young children with persistent conduct problems 1 year after treatment with the Incredible Years Program. *European Child and Adolescent Psychiatry,* 19, 559-565.
Fossum, S., Handegård, B.H., Drugli, M.B., Mørch, W-T. (2010). Utviklingen av barns utagerende atferd og mødrenes oppdragelsespraksis etter foreldretrening. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 47,* 601-607.
Drugli, M.B., Fossum, S., Larsson, B., Mørch, W-T. (2009). Når barn har alvorlige atferdsvansker – foreldreinvolvering I barnehage og skole. *Spesialpedagogikk,* Vol. 74 (6) s. 44-52.
Fossum, S., Mørch, W-T., Handegård, B.H., Drugli, M.B., Larsson, B. (2009). Parent training for young Norwegian children with ODD and CD problems: Predictors and mediators of treatment outcome. Scandinavian Journal of Psychology, Vol 50. (2) s. 173-181.
Larsson, B., Fossum, S. Clifford, G., Drugli, M.B., Handegård, B.H. & Mørch, W-T. (2009). Treatment of Oppositional Defiant and Conduct Problems in Young Norwegian Children: Results of a Randomized Controlled Replication Study. European Child and Adolescent psychiatry. Vol 18. (1) s. 42-52.
Reedtz, C., Bertelsen, B. Lurie, J., Handegård, B.H., Clifford, G. & Mørch, W-T. (2008) Eyberg Child behavior Inventory (ECBI): Norwegian Norms to Identify Conduct Problems in Children. Scandinavian Journal of Psychology, 49, 31-38
Fossum, S. Mørch, W-T., Handegård, B.H., Drugli, M.B. (2007). Childhood Disruptive Behavior and Family Functioning in a Clinically Referres Norwegian Sample. Are Girls Different from Boys? Scandinavian Journal of Psychology, 48, s 375-382
Fossum, S. Handegård, B.H. Marinussen. M. & Mørch, W-T. (2007) Psychososial Interventions for Disruptive and Aggressive Behavior in Children and Adolescents, A Meta-Analysis. European Child and Adolescent Psychiatry. Vol. 17. (7) s. 438-451.
Reedtz, C., Handegård, B.H., Mørch, W.T. (2011). Promoting positive parenting practices in primary care: Outcomes in a randomized controlled risk reduction trial. *Scandinavian Journal of Psychology*, 52, 131-137.
Reedtz, C., Martinussen, M., Jørgensen F.W., Handegård, B.H., Mørch, W.T. (2011). Parents Seeking Help in Child Rearing: Who are they and how do their children behave? *Journal*

of Children's Services, 4, 264-275.

Kirkhaug, B., Druggli, M.B. Kløckner, C.A., Mørch, W-T. (2012). Association between Parental Involvement in School and Child Conduct, Social and Internalizing Problems: Teacher report. Nordic Journal of Psychiatry. DOI 10.3109/08039488.2012.731432

Kirkhaug, B.,Drugli, M.B., Mørch, W-T., Handegård, B.H. (2012). Teacher report of children's problem behaviour on The Sutter-Eyberg Student Behavior Inventory-Revised (SESBI-R) in a Norwegian Sample of preschool and school schildren. *Scandinavian Journal of Educational Research. Journal of Educational Research. Vol 56 (2), 139-153*

Kirkhaug, B., Drugli, M.B., Lydersen, S. & Mørch, W-T. (2013). Association between high levels of conduct problems and co-occuring problems among the youngest boys and girls in schools: A cross-sectional study. *Nordic journal of psychiatry, 67, (4)*225-232.Fossum, S., Kjøbli, J., Drugli, M.B.,

Handegård, B.H., Mørch, W-T. & Ogden, T. (2014). Comparing two evidence-based parent training interventions for aggressive children. *Journal of children's services. 9, 4,* 319-329.

Aasheim. M., Reedtz, C., Handegård, B.H., Martinussen, M. & Mørch, W T. (2018). Evaluation of the Incredible Years Teacher Classsroom Management Program in a regular Norwegian school setting. *Scandinavian Jounal of Eduacational Reseach.* DOI/org/10.1080/00313831.1466357

Aashaim, M., Drugli, M.B., Reedtz, C., Handegård, B. H., Marinussen, M. (2018). Change in teacher-student relationships and parent involvement after implementation of the Incredible Years Teacher Classroom Management Program in a regular Norwegian school setting. *British Educational Research Journal.* Vol. 44, No.6. 1064-1083.

Gardner, F., Leijten, P., Harris, V., Mann, J., Hutchings, J., J Beecham, J., Bonin, E-M.,Berry, V., McGilloway, S., Gaspar, M., João Seabra-Santos, M., Orobio de Castro., B. Menting, A., Margiad Williams, M., Axberg, U., Morch, W T., Scott, S., Landau, S. (2019). Do parenting interventions increase social inequalities in child conduct problems? Pan-European Individual Participant Data (IPD) meta-analysis. *The Lancet Psyciatry*, 6, (6), 518-527.

Leijten, P., Gardner, F., Melendez-Torres, G. J., Weeland, J., Hutchings, J., Landau, S., McGilloway, S., Overbeek, G., van Aar, J., Menting, A., Orobio de Castro, B., Berry,V., Filomena Gaspar, M., Axberg, U., Mørch W T., & Scott, S. (2019). Co-occurring change in children's conduct problems and maternal depression: Latent class individual participant data meta-analysis of the Incredible Years parenting program. *Development and Psychopathology*, 31, 1851-1862

Kommentar til WTMs Atferdsanalyse og menneskesyn

Per Holth
Professor emeritus i atferdsanalyse. Storbyuniversitetet i Oslo—OsloMet

Denne boka om *Atferdsanalyse og menneskesyn* har utgangspunkt i den historiske Gro-saken fra Klæbu pleiehjem i 1974 og Dagbladets bruk av denne til å belyse den pågående positivismekritikken. Willy Tore Mørch redegjør for Dagbladets oppslag om saken og noen av de kortsiktige og mer langsiktige virkningene av Dagbladets behandling. Forfatteren kan vise til en imponerende karriere med formidling av atferdsvitenskap med relevans for offentlig debatt om ulike saker, blant annet i form av aviskronikker. Et lite utvalg danner en stamme i denne boka. Han har blant annet diskutert bruken av naturvitenskapelige metoder i arbeidet med menneskelig atferd, uheldige virkninger av straffeprosedyrer og fordeler ved forening mellom atferdsanalyse og andre kunnskapsområder og teorier. Boka omfatter således både vitenskapsteori, etikk og praktisk anvendelse. Etter de første årene i arbeid med kvalitetssikring av opplegg for psykisk utviklingshemmede har Willy Tore Mørch særlig vært engasjert i arbeid med familier med barn, spesielt gjennom veiledningsprogrammet *De utrolige årene*, som er tilpasset foreldre og lærere til barn fra 3 til 12 år og som er i risiko for atferdsvansker. Jeg vil kommentere på noen ulike sider, men aller først litt om mitt personlige bekjentskap med Willy Tore.

Da Dagbladet introduserte sin versjon av Gro-saken under tittelen «Torturmetoder i norsk vitenskap» i februar 1974, gikk jeg i 2. klasse på gymnaset og var mest opptatt av helt andre ting enn vitenskap—med eller uten torturmetoder. Først et par år senere begynte jeg på psykologistudiet. Hele psykologifaget framsto som et lappverk av miniteorier om en indre, mental verden som riktignok bare kunne utforskes via ytre observerbar atferd. En medstudent foreslo at jeg burde lese ei bok med tittelen *About Behaviorism*, av B. F. Skinner. Jeg hadde jo lest litt om behaviorisme og læringsprinsipper i innføringsboka i psykologi til grunnfag, og det var det eneste jeg hadde funnet lovende. Da Willy Tore Mørch og jeg møttes første gang i 1978, var jeg fremdeles ganske uvitende om den såkalte Gro-saken. Vi møttes ved at vi befant oss i samme fagmiljø, og vi reiste blant annet sammen til års-seminaret til *Forum for anvendt atferdsanalyse* (FANA) på Hallingskarvet turisthotell den høsten. Norsk atferdsterapeutisk forening (NAFo) var omdøpt til FANA i 1976 og ble endret igjen til NAFO, (Norsk atferdsanalytisk forening) i 1983. Foreningen var stiftet i 1973, allerede året før en tilsvarende organisasjon i USA, og har nok vært viktig for den relativt store utbredelsen av atferdsanalyse i Norge, ikke minst sammenliknet med våre nordiske naboland (se Holden, 2023).

Våren 1982 skaffet Willy Tore meg min første jobb som konsulent i anvendt atferdsanalyse, for lærere ved Emma Hjorts skole, der han selv var ansatt som psykolog. Da var jeg fremdeles student ved Psykologisk institutt, der en medstudent og jeg hadde fått ansvar for et laboratoriekurs i tilknytning til undervisning i læringspsykologi. Min viktigste erfaring med praktisk anvendelse av atferdsanalyse hadde jeg fra rottelaboratoriet, og jeg var naturligvis vettskremt da jeg ble satt til å veilede noen av de mest erfarne lærerne. Men jeg oppdaget at erfaring med hvordan rotters atferd ble påvirket av detaljer i laboratoriet hjalp meg til å gi noen gode råd til lærerne.

Vestre Haugen bo- og behandlingssenter, ble etablert i 1983 som institusjon for psykisk utviklingshemmede fra Oslo med alvorlig utagering og/eller fysiske funksjonshemninger. Willy Tore var ansatt som den første psykologkonsulenten ved den splitter nye institusjonen

og hadde allerede gjort den til en atferdsanalytisk bastion før jeg ble ansatt i den andre psykologkonsulentstillingen i 1984. Det gikk ikke lenge før vi var såpass faglig samstemte at Willy Tore ga meg det beste skussmålet han var kapabel til, da han ved ulike anledninger introduserte meg som Norges *nest beste* psykolog. På denne tiden bodde vi ikke så langt fra hverandre, og vi hadde mange joggeturer sammen. Noen ganger hadde vi tid og overskudd til litt fagprat, men mange ganger kunne vi løpe ei mil og mer sammen i fullstendig stillhet.

I løpet av de to årene vi var kolleger ved Vestre Haugen, holdt vi kurs og veiledet personalet ustanselig i atferdsanalytiske prinsipper, og vi dokumenterte gode resultater i opplæringen av beboerne i ulike ferdigheter, inkludert språklige. Jeg hadde også gjenopptatt ansvaret for kurset i rottelaboratoriet for studenter ved Psykologisk institutt, og en journalist i Dagbladet henvendte seg med ønsket å skrive en artikkel til Lørdags-Dagbladet om virksomheten i rottelaboratoriet. På det tidspunktet var jeg bedre opplyst om historien med Dagbladet og den såkalte Gro-saken, og jeg var selvsagt skeptisk til å slippe til Dagbladet der. Imidlertid var vi i ferd med å oppnå ganske oppsiktsvekkende gode resultater med en beboer i en nyetablert enhet kalt Veslehaugen. Dermed ga jeg journalisten fra Dagbladet et tilbud om å skrive om virksomheten i rottelaboratoriet i Lørdags-Dagbladet dersom hun først beskrev prosjektet og resultatene fra opplegget i Veslehaugen og publiserte dette. Journalisten, Unn Irene Aasdalen, skrev en meget positiv reportasje om opplegget i Veslehaugen, under tittelen «Kristins uendelig lange vei», og en velformulert, gladlynt reportasje fra rottelaboratoriet på Blindern, under overskriften «Rotte-psykologi i kjelleren». Journalisten fortalte meg at da hun brakte historien om det atferdsanalytiske opplegget for Kristin til redaksjonsmøtet, ble hun spurt om hun for alvor mente at dette skulle publiseres i Dagbladet. Hun mente jo det, men ble da sendt ned i arkivene for å gå igjennom reportasjene fra Gro-saken i 1974. Etter nøye gjennomgang av de historiske dokumentene, meddelte hun på neste redaksjonsmøte at hun ikke kunne se hvordan reportasjene fra 1974 skulle være til hinder for publisering av historien fra Veslehaugen. De to nye reportasjene ble dermed publisert i to etterfølgende utgaver av Lørdags-Dagbladet, 28. mars og 4. april i 1987.

Som Børge Holden (2023) har skrevet i boka om NAFOs historie, *Atferdsanalyse gjennom 50 år*, har kanskje Dagbladets kampanje mot atferdsanalyse avtatt med tiden, men fremdeles beskriver avisen Gro-saken på denne måten på sine web-sider: «Gro . . . ble behandlet med atferdsterapi, det vil si et pedagogisk opplegg med belønning og straff som hovedelementer. I praksis reimer, slag og spark. Og sjokolade» (Dagbladet, 2026).

Mørch har argumentert godt for at Dagbladets vinkling av Gro-saken tjente som illustrasjon på hvor galt det kan bære av sted når atferdsvitenskapen er positivistisk. Som påpekt av Petter Nafstad i forordet til denne boka, kan positivisme bety litt ulike ting. Etter den såkalte positivisme-debatten her i landet, med Hans Skjervheim (1976) og et par andre (Hellesnes, 1975; Øfsti, 1975) i spissen, har det ikke vært uvanlig i norsk debatt å bruke positivisme som et skjellsord som tilsynelatende gjør ytterligere argumentasjon overflødig. Positivisme dreier seg i utgangspunktet om, som Nafstad sier, at kunnskap må baseres på observasjon. Stanley Stevens' (1935) fortolkning av Percy Bridgmans (1927) operasjonisme innen fysikk krevde at kunnskapen innen psykologi også måtte baseres på observasjoner som kunne gjøres av flere—slik at det kunne stadfestes ved sannhet ved enighet. I psykologi ble denne vitenskapsfilosofiske retningen betegnet som logisk positivisme. Tradisjonell vitenskapelig psykologi, med kognitiv psykologi og nevropsykologi som framtredende eksempler, er preget av denne typen positivisme—der vitenskapelige observasjoner krever offentlig observerbarhet. Tradisjonelle psykologiske begreper ble dermed forsøkt avgrenset ved klare operasjonelle definisjoner. Operasjonelle analyser av psykologiske begreper kan demonstrere at hvert begrep er navn på atferdsfenomener som ikke opptrer som enhetlige fenomener. Begrepene blir

dermed villedende ved å gi inntrykk av at de henviser til bestemte empirisk identifiserbare hendelser. Et begrep blir ikke mer brukbart i vitenskapelig sammenheng ved at det gis en enkelt operasjonell definisjon. Problemet er at den operasjonelle definisjonen ikke eliminerer de mange tidligere bruksmåtene av begrepet. Men atferdsanalyse har aldri vært positivistisk i denne betydningen. De atferdsanalytiske fagbegrepene springer i stedet ut av lovmessigheter som framtrer gjennom eksperimentelle analyser av atferd. Innen atferdsanalyse aksepteres dessuten at observasjoner kan være gyldige selv når de bare er gjort av én person—selv om slike private observasjoner har alvorlige begrensninger. Kritikken til Skjervheim og andre gikk også ut på at positivisme innebar at andre personer blir behandlet som ting. Om det er noen trøst, har atferdsanalytikeren det samme perspektivet på seg selv ved å analysere egen atferd på akkurat samme måte.

I boka er Mørch også inne på problemer i tilknytning til metodevalg og fagpersoner som insisterer på de kvalitative metoders fortreffelighet. Han peker på at valg av metode må avhenge av hvilke forskningsspørsmål som stilles. Videre viser han til at kritikken mot atferdsanalyse og naturvitenskapelige metoder oftest kommer fra kvalitative forskere, som ikke forvalter forskningsmetoder til å utvikle nye metoder og løse praktiske problemer. Problemene blir da heller ikke løst, men blir foreslått løst med ineffektive «common sense» metoder uten dokumentasjon som f.eks. strengere straffer for kriminell ungdom eller «man må se barna som subjekter og ikke objekter». Han kunne føyd til at i tillegg til 'common sense' fins 'common nonsense', og uten en eksperimentell tilnærming er det vanskelig, og noen ganger umulig, å skille mellom de to.

Et interessant spørsmål som Mørch er inne på ved flere anledninger i denne boka gjelder hjernens plass i atferdsanalyse. Han henviser til en ytring av Lars Smith i tidsskriftet Psykologisk.no den 13.2.25, der denne skriver at hjernen er blitt en metafôr for personen, at en stadig vanligere misforståelse går ut på at hjernen tilskrives handlinger som personen gjør. Dette er en nyttig klargjøring. Mørch nevner også et avisinnlegg jeg skrev mens vi var kolleger på Vestre Haugen, der jeg argumenterte for at det «rent psykologisk blir ett fett om hodet inneholder hjernevev eller pølsevev». Det står jeg fast ved, men det blir lett misforstått og skriker etter en utdyping.

Ingen bestrider at hjernen og resten av nervesystemet er avgjørende for atferd og andre livsfunksjoner. Når atferd forklares i atferdsanalyse ved henvisning til betingelser i individets og artens historie, er det noen gap i tid og rom mellom årsaker og virkninger. Disse gapene blir det nevrovitenskapens rolle å fylle. Men de må fylles ved hjelp av metoder og instrumenter som nevrovitenskapen rår over, og ikke ved hjelp av hypoteser basert på atferd som skal forklares. De kan heller ikke fylles ved hjelp av introspeksjon, siden vi ikke har sensoriske fibre som muliggjør observasjon av hva som foregår i vår egen hjerne. Som Skinner (1989) har påpekt vil en effektiv vitenskap om hjernen avhenge av en effektiv vitenskap om atferd, mens det motsatte ikke er tilfelle. Det vil bidra til en helhetlig redegjørelse når vi kan beskrive nøyaktig hva som skjer i hjernen når atferd forsterkes, men fakta i en nevrovitenskap kan ikke forandre på fakta i en atferdsvitenskap. Atferdsfenomener må identifiseres før vi kan begynne å lete etter hva som skjer i nervesystemet når de forekommer.

Mørchs standpunkt blir noe problematisk når han hevder at «kunnskap om hjernens utvikling og forutsetninger for egenregulering av følelser, vil kunne forhindre for tidlig ignorering av spedbarnegråt.» Han legger til at «Barns hjerner er ikke ferdig utviklet og det er viktig at omsorgspersoner forstår hva som kan forventes av barna i forhold til alder». Jeg tør påstå at ingen forstår hva som kan forventes av barn ved å sjekke om hjernen er ferdig utviklet, og ingen lar være å ignorere barn på grunnlag av kunnskap om hjerneprosesser. Forhåpentlig vil omsorgspersoner la være å ignorere dersom prosedyren ikke virker eller har

uheldige virkninger på barns atferd—selv når hjernen er ferdig utviklet.

Det kan ikke stikkes under stol at utredninger om hjerneprosesser har stor prestisje og dermed blir svært fristende, så fristende at det ofte også legges inn som rene metafører, som når Mørch skriver at «hevntanker og autoritær disiplinering ligger fremst i hjernen hos de som forakter disse ungdommene.» For meg blir hjerneprat, med eller uten faktagrunnlag i hjerneforskning, en måte å pynte seg med lånte fjær. Hjernepratet stjeler showet, og som Skinner (1989) har påpekt, når du forteller at en annen vitenskap må til for å forklare hva nøkkelbegrepene dine egentlig betyr, må du tilgi verden hvis den bestemmer seg for at den andre vitenskapen er viktigst.

I forbindelse med diskusjonen om begreper fra ulike tradisjoner i psykologi skriver Mørch at «spørsmålet er hvilke begreper som er mest hensiktsmessige hvis man skal forandre på atferd». Med dette som en rettesnor har Mørch dokumentert solid bakgrunn i en atferdsvitenskap som ikke er avhengig av en nevrologisk rettferdiggjøring.

Referanser

Bridgman, P. W. (1927). *The logic of modern physics*. Macmillian.

Dagbladet (2026)."Gro"-saken. (Hentet fra https://www.dagbladet.no/nyheter/gro--saken/65480116 4. mai, 2016).

Hellesnes, J. (1975). *Sosialisering og teknokrati. Ein sosialfilosofisk studie med særleg vekt på pedagogikkens problem*. Gyldendal.

Holden, B. (2023). *Atferdsanalyse gjennom 50 år*. NAFO.

Skinner, B. F. (1989). *Recent Issues in the Analysis of Behavior*. Merrill.

Skjervheim, H. (1976). *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Aschehoug.

Stevens, S. S. (1935). The operational definition of psychological concepts. *Psychological Review*, *42*, 517-527.

Øfsti, A. (1975). Atferdsteori og psykoanalyse. Noen punkter til kritikk av atferdsteknologien. *Vardøger*, *7*, 20-82.

Kommentarer til *Atferdsanayse og menneskesyn* av Willy Tore Mørch

Terje Ogden

I Norge på 1970 tallet ble det uttrykt skepsis og motstand mot atferdsanalysen. Kritikken var særlig knyttet til debatten om den såkalte «Gro saken», men handlet også om motstand mot positivismen som vitenskapssyn. Debatten i avisspaltene hadde en form som neppe egnet seg til å belyse sakens mange dilemmaer.

Oppslagene i Dagbladet om atferdsterapi og atferdsanalyse trakk fram at behandlingen besto av belønning og straff, objektivisering av mennesket og brudd på straffeloven, noe Mørch tilbakeviser i sine bidrag (mer om dette senere). Men ved siden av å være knyttet til en konkret behandlingssak, aktualiserte debatten også spørsmålet om naturvitenskapelige metoder kunne brukes i studiet av mennesker. Dette ble omtalt som positivisme debatten der Gro-saken ble brukt som et skrekk-eksempel på hvordan positivismen avviste etiske, estetiske og sosiale verdier og dermed enhver verdibetraktning som uvitenskapelig.

En av de tydeligste positivismekritikerne var filosofen Hans Skjervheim som mente at det positivistiske menneskesynet var *uetisk* fordi personer ble omtalt som objekter og *instrumentalistisk* fordi det virket som at målet helliget midlene. Praksis skulle i henhold til *dualismen* bygge på introspeksjon og mennesket kunne bare forståes gjennom samtalen.

Behaviorismen og atferdsanalysen beholdt ideen om kroppen og sjelens enhet, og hevdet at forskning ikke dreide seg om studier av sjelen, men av atferd basert på observasjoner. Atferdsanalysens positivisme handlet primært om å studere mennesker i sine omgivelser og sekundært om menneskets oppfattelse av seg selv og andre. For å forstå hvordan mennesker handler som de gjør, bør en studere forsterkningsbetingelsene i omgivelsene. Hovedmålet var å kunne forstå hvorfor mennesker handler som de gjør, og påvirke (eller kontrollere) menneskets aktivitet.

Positivismedebatten førte til et tydelig skille mellom den naturvitenskapelige og den samfunnsvitenskapelige tilnærmingen. Sterke faglige motsetninger oppsto mellom og innen faggrupper og tjenester, og disse er fremdeles levende og skaper betydelige samarbeids-problemer mellom sektorer, etater, tjenester og profesjoner. Disse motsetningene ble forsterket av oppmerksomheten rundt Gro saken, og Willy-Tore Mørch deltok både i debatten og i miljøene der saken ble ivrig diskutert.

Gro saken

Som klient ved Klæbu pleiehjem var 'Gro' sterkt utagerende og manglet grunnleggende sosiale ferdigheter. Da behandlingsopplegget nærmest var gitt opp, ble det gjort forsøk med en atferdsterapeutisk tilnærming. Gjennom å kombinere atferds-analytiske metoder i behandlingen var målsettingen å gjøre Gro mer selvstendig. Det forelå eksperimentell evidens for hver av metodene som ble benyttet, og alle aktiviteter og tiltak ble nøye og systematisk registrert av behandlings-personalet. En artikkel i Nordisk psykologi, høsten 1973 var ment som en kasusrapport som kunne legge grunnlag forskning, men som ikke utga seg for å være en forskningsrapport.

Det var det flere meninger om, og publikasjonen ble nok av mange oppfattet som en forskningsrapport. At den lett kunne oppfattes slik skyldes nok den hadde felles-trekk med

«single subject» designet (også omtalt som ABA designet eller N=1). Det som skilte kasusrapporten fra en forskningsstudie, var primært at det siste leddet i ABA manglet. Dette siste 'A' leddet skulle være observasjoner av klienten etter at intervensjonen var avsluttet, og som skulle fastslå at det medførte at behandlings-effekten avtok. Kasusrapporten bygde derfor på et AB heller enn et ABA-design.

Gro saken i perspektiv

Selv om saken er mer enn 50 år gammel, så får den mye plass i publikasjonen, blant annet for å få fram nyanser og begrunnelser som ikke kom fram i avisspaltene. Dette er i mindre grad et nytt forsøk på å rettferdiggjøre behandlingen av Gro, og mer et forsøk på å se saken i et større perspektiv. Her formidler forfatteren at saken etterlot dype personlige spor. Men den avdekket også mangler og svakheter ved organiseringen og behandlingen av utagerende atferd i institusjoner. I ettertid kom saken til å utløse flere tiltak for å styrke pasientsikkerheten og ansvarsforholdene ved HVPU institusjonene.

'Gro saken' satte atferdsterapi på kartet, men skadet også dens omdømme. Mørch hadde også selv i 2 år blitt knyttet til en kontroversiell sak som de fleste hadde en mening om. Selv 50 år senere traff han fagfolk som viste til denne saken for å begrunne at de avviser enhver bruk av atferdsanalyse.

Men etter så mange år er det kanskje også andre forhold som har bidratt til å vedlikeholde skepsisen blant fagfolk. Atferdsanalysen hadde en ideologi og et begreps-apparat som harmonerte dårlig med den dynamiske eller eklektiske orienteringen som mange klinikere og praktikere hadde. Den utfordret også etablert praksis i arbeidet med utagerende barn og unge, i den grad slik praksis fantes. Negative holdninger ble også formidlet gjennom grunnutdanninger og i praksismiljøer.

I rettssaken om Gro ble straffeprinsippet i atferdsanalysen trukket fram. Rettssaken avdekket 11 episoder som ble beskrevet som vold overfor Gro. Med ett unntak dreide det seg om slag, spark, om å bli holdt ned på gulvet eller i senga. Disse handlingene kunne ha vært straffbare, hvis det ikke hadde dreid seg om nødsituasjoner eller nødverge. Miljøarbeiderne forklarte at handlingene ikke var en del av behandlings-opplegget og kunne derfor oppfattes som nødrettshandlinger. Det førte til frifinnelse i retten. Men Mørch utdyper også at atferdsanalysen ikke aksepterte bruk av straff i behandlingen noe han også hadde presisert i de skriftlige retningslinjene.

Under rettsaken kom det også fram en rekke systemsvakheter i behandlinger av klienter som Gro. Manglende pasientsikkerhet, uklare ansvarsforhold og manglende kontroll av behandlingen ved institusjonen ble påvist. Det førte senere til etableringen av en rekke nye kvalitetssikrings og kontrolltiltak og til etableringen av forskningsetiske komiteer og nye retningslinjer for studenter som jobbet i offentlige institusjoner. Saken stimulerte også til tiltak for kvalitetssikring og til etiske drøftinger av metodevalg i behandling av psykiske helseproblemer.

Saken ble også koblet til reformen i HVPU omsorgen som førte til at de fylkes-kommunale institusjonene ble erstattet av kommunale boliger og kommunalt ansvar for klientene. «*Normale betingelser skulle føre til normal atferd*» og derfor skulle det kommunale personalet være hjemmehjelpere uten spesiell utdanning. Vernepleiere som ofte hadde fått internopplæring på sentral-institusjonene ble oppfattet som «institusjonsskadde» og derfor uønsket som personale i de kommunale boligene Dette kan ha redusert den terapeutiske og omsorgsmessige kvaliteten ved ansvarsreformen, som etter hvert ble omtalt som en «bolig-reform».

«De utrolige årene»

Det neste store prosjekt som blir omtalt var implementeringen av foreldreveiledningsprogrammet «De utrolige årene» (DUÅ). Programkonseptet var relativt nytt og besto vanligvis

av flere komponenter som ble evaluert i randomiserte studier med validerte kart-leggings instrumenter. DUÅ var et program utviklet av Carolyn Webster-Stratton i USA og i løpet av 1980 årene ble det etablert som et ledende tiltaksprogram i USA og flere europeisk land. Selv om dette forsknings- eller evidensbaserte programmet har en teoretisk tilknytning til atferdsanalysen, så hadde det andre rammer og forløp enn tidligere behandlingsmodeller. Også her dreide deg seg om barn med atferdsvansker. Men i første omgang var aldersgruppen 8 år eller yngre og med en god nok omsorgssituasjon hjemme hos sine foresatte Foreldre-veiledningen ble gitt i grupper med 6-8 deltakere, som møttes regelmessig og drøftet felles problemer med utgangspunkt i egne erfaringer og ferdigproduserte video-opptak.

I Norge fikk Willy Tore Mørch en sentral rolle i arbeidet med å implementere og evaluere programmet og etablerte en behandlings- og implementeringsorganisasjon som var tilpasset både programmets retningslinjer og norske forhold. En kontrollert effektstudie ble gjennomført med tilfeldig fordeling av deltakere på eksperiment og kontrollbetingelser og med oppmuntrende resultater. Behandlingen var beskrevet i en manual, terapeutene fikk grundig opplæring og veiledning. På grunnlag av programmet for foreldreveiledning ble det i DUÅ utviklet differensierte programmer tilpasset flere målgrupper og flere praksisutøvere ble sertifisert.

En uavhengig evaluering av den nordiske forskningen på foreldreprogrammene i kunnskaps-basen og tidsskriftet 'Ungsinn' konkluderte med at DUÅ besto av kunnskaps- og evidens-baserte tiltak med solid teoretisk forankring og godt beskrevne implementeringsstrategier. Samtlige av de nordiske studiene viste positive resultater til fordel for DUÅ programmene, det vil si en reduksjon i barns problematferd og en positiv endring i foreldre-barn samspill.

Flere foreldreveiledningsprogrammer ble etablert på denne tiden, og ett av dem var Oregon modellen av *Parent Management Training*. Den ble utviklet av Gerald Patterson og Marion Forgatch og implementert i Norge samtidig som DUÅ. Begge programmene fikk betydelig økonomisk støtte fra nasjonale myndigheter via departementer, direktorater og forskningsråd.

Den største forskjellen mellom programmene var at PMTO i utgangspunktet behandlet familier enkeltvis mens DUÅ arbeidet med foreldregrupper. Det ble også etablert et regelmessig forskingssamarbeid mellom miljøene i Tromsø, Trondheim og Oslo.

Overgangen til standardiserte og forskningsbaserte behandlingsprogrammer førte til et nytt skille i norsk behandlingspraksis. Mens det tidligere ble lagt vekt på behandlingenes teoretiske orientering, skilte en nå mellom forskningsbaserte og erfaringsbaserte behandlinger. Mens 1960 og 1970 årenes positivismedebatt var preget av forsøk på å forklare all menneskelig aktivitet med ett vitenskaps- eller filosofisyn, så bygde nye programmer på kombinasjoner av teorier. Det ble også lagt mer vekt på kvaliteten av gjennomføringen i praksis, og høy grad av etterlevelse og høy implementeringskvalitet viste seg ofte å være en positiv moderator for behandlingsutfall.

En vellykket behandling kombinerte bidrag fra flere kilder, selv om de fleste foreldre-veiledningene la mest vekt på læringsteoriene. Behovet for en bredere profil førte til en økning i antall programmer som var transdiagnostiske, flerdimensjonale og multi-teoretiske. Skillene mellom teoriene ble stadig mindre skarpe, og tilnærmingene oftere omtalt som biopsykososiale.

Atferdsanalyse og andre psykologiske teorier

Mørch bruker begrepet «concilience» for å beskrive hvordan en kan forene kunnskap på en felles plattform. «De utrolige årene» er et eksempel på en slik utvikling der atferdsanalysen suppleres med andre teoretiske tilnærminger. Det begrunnes med at atferds-analysen ikke har prioritert forskning om barns utvikling, og om hva en kan forvente seg av barn på ulike

alders- og utviklingstrinn. Kunnskap på disse områdene gir støtte når en skal sette mål for behandlingen og kartlegge hvilke ferdigheter et barn mangler. Andre psykologiske temaer som inkluderes var tilknytning, barns utvikling, lek og temperament.

De utrolige årenes teoretiske grunnlag

Noen komponenter går igjen i nesten alle Webster-Strattons programmer og omfatter 1) modell læring fra video og rollespill, 2) gruppediskusjoner og problemløsning, 3) kort- og langsiktige målsettinger, og 4) erfarings-baserte praksisøvelser i foreldregrupper, hjemme eller i klasserommet. Programmene legger også vekt på temaer som kognitiv og emosjonell selvregulering, egenomsorg samt å bygge støttende sosiale nettverk.

Kritikken av «De utrolige årene» har overraskende mange likhetspunkter med den tidligere kritikken av positivismen. Og til tross for at foreldreveiledningsprogrammene på mange punkter skilte seg fra tidligere atferdsanalytiske prosjekter, så hadde de også elementer som møtte stor motstand i deler av det norske fagfeltet. Motstanden rettet seg mot bruk av håndfast belønning eller incitamenter, bruk av «timeout» og mot bruk av begreper som 'forsterkning'. Det ble også kritisert at standardiserte metoder ble overført fra én kontekst til en annen, som når behandlingstiltak for barn med atferdsvansker ble tatt i bruk som universelle tiltak i skoler og barnehager. Ofte viste det seg at kritikken bygde på begrenset teoretisk kunnskap og manglende erfaring. Over tid har menings-motstanden avtatt, og frontene har blitt mindre skarpe. Det kan også henge sammen med at den atferdsanalytiske begrepsbruken har blitt moderert i praksis.

Atferdsanalysens menneskesyn

De fleste publikasjoner om atferdsanalyse gir lite rom for å presentere det underliggende menneskesynet, og dermed gitt rom for påstander om at atferdsanalysen gjør mennesker til objekter gjennom ytre påvirkninger, og bruker instrumentelle, manipulerende og uetiske metoder. Presentasjonen gir derfor rom for en presentasjon av atferdsanalysens menneskesyn, verdier og etikk, valgfrihet og fri vilje.

Atferdsanalysen har fokus på arbeidet med individer i kontekst, der hensikten er å legge til rette for gode erfaringer som kan bidra til at barn blir selvstendige Utagering skal erstattes med sosialt akseptert atferd og barn skal ut fra sine forutsetninger lære seg dagliglivets ferdigheter, sosiale ferdigheter og språk.

Forsterkningsbetingelsene i kontekst er en forutsetning for forebygging og behandling. I foreldreveiledning lærer for eksempel foreldrene å endre barns atferd gjennom å gripe inn og forandre forsterkningsbetingelsene. Men atferdsanalysen avviser ikke mentale fenomener som intensjoner, motivasjon og behov, selv om disse ikke egner seg som forklaring på atferd.

Anvendt atferdsanalyse formidler ingen eksplisitte etiske prinsipper og det lengste en strekker seg er til imperativene som handler om *ikke å gjøre skade og å gjøre det gode*. Det er ikke den individuelle, men den allmenne nytten som er avgjørende for hva som er riktig, og den må derfor baseres på bred konsensus blant samfunns-aktørene. Men det underslåes heller ikke at det er vanskelig å etablere konsensus om hva som er gode konsekvenser av en handling eller et valg.

I filosofien er fri vilje forestillingen om at mennesket har frihet til å velge og kontrollere sine tanker og handlinger. Men atferdsanalysen forutsetter at ikke at alle handlinger styres av egen vilje. Derimot påvirkes valgfriheten av personens livsbetingelser, og i hvor stor grad disse legger til rette for at individet kan velge mellom alternativer. Men selv i Norge som har utstrakt grad av politisk bestemt frihet til å velge, så er heller ikke selve valget fritt. Forsterkningsbetingelsene kan være *indre* og bestå av holdninger og verdier og erfaringer,

eller *ytre* som økonomi, familieforhold og sosial støtte. B.F. Skinner snakker om «selection by consequences» som betyr at tilfeldige variasjoner i atferd fører til seleksjon av atferd som tilpasser individet til omgivelsene eller som er hensiktsmessig ut fra individets oppfatning. Det betyr at avvikende atferd kan være hensiktsmessig for enkelte barn og unge, fordi det gir dem tilgang til goder, høyere sosial status eller en mer positiv selvoppfatning.

Barnebeskyttelsen

Det biologiske prinsipp slår fast at det er til barns beste å vokse opp hos sine biologiske foreldre. Debatten om barnevernfaglige vurderinger som bygger på det biologiske prinsipp, har brakt norsk barnevern i konflikt med den Europeiske Menneskeretts Domstolen (EMD). Det biologiske prinsippet slår fast at barnet skal opprettholde kontakten med foreldrene, selv om det tas ut av hjemmet. Det slår også fast at omsorgsovertakelse i prinsippet er midlertidig, og at en derfor må legge til rette for tilbakeføring til biologiske foreldre. På dette punktet har beslutninger i det norske barnevernet vært forskjellig fra praksis i mange andre land. Det hevdes at hensynet til «barns beste» ikke nødvendigvis er til «barnets beste». Raundalen utvalget, der Mørch var deltaker, argumenterte derfor sterkt for «*det utviklings-fremmende tilknytningsprinsipp*», der tilknytningsrelasjonen ble tillagt større vekt enn den biologiske tilknytningen. Dette førte til at Norge i noen saker ble dømt i EMD for ikke å legge godt nok til rette for tilbakeføring av barn til biologisk familie. Forslaget ble heller ikke inkludert i Barnevernsloven da begrepet «tilknytning» er omstridt og vurdert som vanskelig å måle.

Diskusjon

Publikasjonen gir et interessant tilbakeblikk på «Gro saken» og positivismedebatten som pågikk i 1970 årene. Siden den er skrevet av en som var en sentral aktør i denne epoken, byr den på flere nye detaljer og vurderinger som ikke tidligere har kommet fram. Svakheten er kanskje at framstillingen på mange områder bygger på én persons hukommelse og meninger. Siden teksten formidler mange meningsmotsetninger er det ikke mulig å vurdere hva som har bestemt utvalget av innspill fra kritikerne av atferdsanalysen.

Selv var jeg student på embetsstudiet i pedagogikk i perioden hvor positivismedebatten raste i media, og dermed nabo i C-blokka ved Universitetet i Oslo. Det var ikke så mange ved Pedagogisk forskningsinstitutt som deltok i debatten, men også der var det tilhengere og motstandere av atferdsanalysen. For øvrig hadde instituttet sine egne teoretiske motsetninger å streve med fordi det sosialpedagogiske studiealternativet ble opprettet som en konkurrent til det som ble omtalt som «trad-ped». Vi merket lite til naboene ved avdeling for utviklingspsykologi, og mye av positivismedebatten foregikk utenfor Blindern området.

Informasjonen som tilfløt pedagogikkstudentene om atferdsanalysen, Gro saken og avisskriveriene. var både tilfeldig og selektiv, og dårlig egnet som grunnlag for å gjøre seg opp meninger og trekke fornuftige konklusjoner. Dette til tross for at både positivisme debatten og debatten om atferdsanalysen var høyst aktuell for pedagogikk faget og de pedagogiske institusjonene. I min studietid fikk studentene tilbud om et kurs ledet av Arne Brekstad. Det besto i hovedsak av ganske teknisk gjennomgang av innholdskomponenter og prosedyrer i anvendt atferdsanalyse. Det var ingen tilløp til å drøfte atferdsanalysen i et bredt samfunnsperspektiv.

De kontekstuelle forsterkningsbetingelsene kan ha ført meg over i et beslektet, men likevel annerledes faglig landskap enn det som beskrives i denne publikasjonen. Etter avlagt embetseksamen i pedagogikk gikk min faglige løpebane i retning av barn og unge med alvorlige atferdsproblemer i barnevern og skole. De faglige rammebetingelsene, ressurs-situasjonen og

forsterkningsbetingelsene var der sterkt annerledes enn i HVPU omsorgen.

Likevel lignet noen av mine yrkes-erfaringer på de som forfatteren hadde. Det gjaldt særlig den hierarkiske ledermodellen i mange tjenester og institusjoner, men også skolens uvilje mot bruk av atferds-terapeutiske metoder og begreper. Dette opplevde jeg som ubegrunnede fordommer mot de utagerende elevene og læringsteoriene. Fordommene kom til uttrykk hvis skoleansatte ble bedt om systematisk å administrere goder eller fordeler når elever viste positiv atferd. Det ble avvist som «ytre belønning» eller «bestikkelser», og det ble av og til uttrykt bekymring fra at for mye ros kunne virke ødeleggende på barn. Skolen ansatte var også negative til alle former for straff, og særlig til bruken av ordet «timeout» som nærmest handlet om å bli plassert i skammekroken. Straff forekom likevel i mer subtile former som avvisning, utvisning, nedsettende omtale og negative forventninger.

HVPU omsorgen og Barneverntjenesten hadde begge en mørk fortid knyttet til sentral-institusjonene i HVPU omsorgen, de statlige spesialskolene for elever med atferdsvansker og verneskolene. Disse statlig initierte institusjonene fikk da også sine skandalesaker og ble etter hvert omdisponert eller nedlagt. Da integrerings- og senere inkluderingsprinsippet ble introdusert i arbeidet med utagerende barn og unge, førte det til nye diskusjoner om slike elever skulle få gå i ordinære klasser, eller om de skulle henvises til egne klasser, grupper eller alternative opplæringstilbud.

Selv om diskusjonen om atferds-begrepet nærmest er et bi-tema i teksten, så har jeg en prinsipiell innvending. Da institusjonen jeg gjennom mange år var tilknyttet, skiftet navn fra «Atferdssenteret» til «Nasjonalt utviklingssenter for barn og unge» (NUBU) mener Mørch at det skyldtes motstanden mot atferdsbegrepet i fagfeltet. Han viser blant annet til planen om å fjerne begrepet fra Barnevernloven. Jeg har en alternativ, og antagelig mer troverdig forklaring, nemlig at navne-endringen skyldtes en utvidelse av senterets faglige profil.

Senteret hadde startet en omfattende utviklings-studie av barns sosiale utvikling, og der utvalget var normativt, altså alminnelige barn (BONDS var studiens akronym). Vi registrerte en viss skepsis når vi henvendte oss til foreldre og lærere med skjemaer fra «Atferdssenteret». Et annet prosjekt ved senteret var en kontrollert evaluering av det trans-diagnostiske behandlings-programmet MATCH. Målgruppen var ikke bare barn med atferdsvansker, men også barn med andre problemer som angst og depresjon eller komorbide vansker. Et annet transdiagnostiske intervensjonsprogram var under etablering, kalt «Støtte til mestring» og et internasjonalt samarbeidsprosjekt handlet om barnefamilier med flyktninge- eller asylstatus.

Navneendringen hadde heller ingen konsekvenser for bruken av atferdsbegrepet i senterets prosjekter og publikasjoner, og senterets engelske tittel er nå som før: «*Norwegian Center for Child Behavioral Development*». Men jeg forstår av Mørchs argumentasjon at tidspunktet for navneendringen var uheldig og at vi dermed stilte oss laglig til for hogg. Når jeg likevel har innvendinger skyldes det at denne diskusjonen føres av én person, nemlig forfatteren' som naturligvis er ansvarlig for sine egne meninger, men han kan også tillegge sine meningsmotstandere intensjoner og meninger ut fra et subjektivt og selektivt utvalg av informasjon. Derfor mener jeg det er viktig å dokumentere påstandene, eller gi meningsmotstanderen rett til motsvar.

Oppsummert inneholder publikasjonen «Belønning og straff eller respekt for menneskets egenart» av en rekke aviskronikker, ispedd forfatterens utdypninger og refleksjoner. Han trekker linjer fra atferdsanalyse til en rekke aktuelle samfunnsspørsmål og legitimerer atferdsanalysens plass i det psykologiske fagfeltet. Han forklarer tilnærmingens forhold til etikk og verdier og at anvendt atferdsanalyse inngår som en ingrediens i terapier for ulike psykiske helse-problemer og i pedagogiske metoder. Han forklarer også hvorfor atferds-analysen fikk en dårlig start i behandlingshistorien, men også at den har bidratt til å rette fokus mot svakheter i tjenestenes organisering, ressurssituasjon og problembevissthet.

Kommentar til WTMs *Atferdsanalyse og menneskesyn*

Fredrik Andersen
Førsteamanuensis, Høgskolen I Østfold

Atferdsanalyse og menneskesyn» kan leses som en personlig fremstilling av Willy Tore Mørchs virke i det norske omsorgssystemet, som en forsvarstale for det atferdsanalytiske perspektivet, som en forsvarstale for «De Utrolige Årene», eller som en gjennomgang av argumenter for en datadrevet og evidensstyrt tilnærming til barn spesielt og mennesker generelt. Mørch søker i stor grad forening og forsoning med andre relevante fagfelt, og i hovedsak ser han tette forbindelser mellom nevroforskningen og den atferdsanalytiske tilnærmingen til læring.

Slik jeg leser boken er det tre hovedtemaer som behandles: 1) Har atferdsanalysen en egen etikk? På dette svarer Mørch «nei». Atferdsanalysen er en tilnærming til læring og atferd som i seg selv ikke har en etikk, men som er underlagt etikken på samme måte som all annen mellommenneskelig samhandling. 2) Skal naturvitenskapelig inspirert metode benyttes for å danne kunnskap om mennesker? Mørch svarer et rungende «ja!» på dette, og trekker frem en rekke eksempler på hvorfor og hvordan en slik tilnærming er nyttig. 3) Hva er egentlig det atferdsanalytiske menneskesynet? Mørchs svar på dette er i eller største grad en klassisk radikalbehavioristisk forståelse av mennesket som et naturlig vesen styrt av de samme mekanismer som alle andre levende og naturlige vesener. Det er altså ikke noe «attåt».

Synet på mennesket som et helt vanlig og naturlig, levende vesen, er som Mørch påpeker et element av atferdsanalysen som har møtt mye motstand. Jeg vil forsøke å si noen ord om konteksten rundt dette fra et mer historisk perspektiv.

Mennesket som naturlig vesen

I det klassiske Aristoteliske verdensbildet beskrives mennesket som et levende vesen (det utveksler energi med omgivelsene gjennom for eksempel pusting, spising og avføring), som et bevegelig vesen (vi kan flytte rundt på oss, i motsetning til planter og blomster), og til sist som et sosialt tenkende vesen (vi samhandler, snakker og tenker). I dette bildet ligger det særegent menneskelige i at vi som art lever (som plantene), beveger oss (som dyrene) og tenker (som ingen andre). Nå kan vi naturligvis diskutere hvorvidt det kun er mennesker som tenker, men at vår fornufts- og forestillingsevne er særegen er i liten grad sett på noe man må krangle om.

I tillegg til at vi har disse evnene bor vi, i det Aristoteliske bildet, på en klode som befinner seg i sentrum av universet, med planeter, sol og stjerner i systematisk bevegelse rundt oss. Vi har med andre ord en særstilling ikke bare blant de levende vesener, men i universet som helhet. Vi bor i sentrum og det er vi som er best. Dette bekreftes gjennom den Ptolemaiske astronomien som var rådende frem til, og gjennom deler av, den vitenskapelige revolusjon som satte fart godt ut på 1500-tallet.

Bildet av mennesket som et opphøyd vesen med spesielle egenskaper og som sentrum av universet ble videre styrket gjennom de monoteistiske religionene, og for europeere ble kristendommens syn på menneskets storhet koblet sammen med det aristoteliske til et meget kraftfullt bilde. Mennesket, som er kronen på guds skaperverk, bor i sentrum av universet på en klode som ikke er perfekt. I sentrum av denne kloden er det flammer og kaos, på himmelen finner vi harmoni og perfekte planeter. Mennesket, med sin frie vilje, drives mellom det onde

og kaotiske helvete (nedover) og det opphøyde og harmoniske (oppover). Det er våre frie valg som styrer hvor vi til slutt ender opp. Dette var et kraftfullt bilde som kunne støttes av prediksjoner av planetbevegelser, tidevann og navigasjon på havet.

Beskrivelsen av menneskets særstilling har møtt en del motbør. Først når Kopernikus i 1543 publiserte en astronomisk modell som setter solen, og ikke jorden i sentrum. Deretter når Kepler, Galilei, og til slutt Newton viser at det er det Kopernikanske bildet som fungerer best. Vi er altså ikke i sentrum av universet. Deretter når Darwin fremsetter sin teori om evolusjon i 1859 som viser at ikke bare bor vi ikke i sentrum av universet, men vi trenger heller ingen skapelseshistorie for å forklare vår egen opprinnelse. Vi kan med andre ord beskrives som et helt ordinært levende vesen på en planet et eller annet sted i et univers med uendelige mengder soler, solsystemer, planeter og galakser.

Alle ledd av denne prosessen har møtt motstand. Kopernikus gode venn Osiander skrev et forord (under Kopernikus navn) som kjapt oppsummert sier at man ikke skal lese boken som en beskrivelse av virkeligheten, men mer som en mulig matematisk fremstilling. Darwin møtte naturligvis motstand fra alle fronter, blant annet seg selv, og både Giordano Bruno, Galilei og mange med dem ble offer for tvilsomme rettsprosesser med til tider fatale følger.

Midt i denne historien finner vi René Descartes som på flere måter kan sies å ha vært den mest innflytelsesrike stemmen i europeisk vitenskaps- og filosofihistorie. Gjennom første halvdel av 1600-tallet fremmet Descartes to sentrale standpunkt. 1) Man trenger metode for å oppnå kunnskap. Metoden er i og for seg enkel. Ikke stol på noe(n)/tvil på alt, Del opp alt i minste mulige bestanddel og undersøk delene hver for seg (analyse), sett delene sammen slik at du ender opp med det du hadde til å begynne med (syntese), og sørg for å få med deg alt. Denne tilnærmingen er veldig tett opptil det vi de siste 400 årene har kalt «vitenskapelig metode». 2) Vi må skille mellom det materielle (kroppslige) og det immaterielle (sjelelige). Det sjelelige kan kirken ta seg av og så kan naturfilosofene finne ut av det materielle. Om Descartes fremmet dette skillet ut fra en personlig overbevisning eller om han bare så etter en utvei for å kunne jobbe i fred uten å bli dratt inn i reformasjonskrigens brutalitet vites ikke. Men skillet har bestått og refereres til som «dualisme». I den moderne psykologien er det kun radikalbehaviorismen som fullt ut avfeier det dualistiske bildet. Skinners beskrivelse av tanker og følelser som atferd på samme måte som synging og spytting er derfor et radikalt brudd med hva alle andre tenker. Mørch deler Skinners syn og befinner seg dermed godt innenfor den radikalbehavioristiske tradisjonen.

Det vi dermed har er en person, Mørch, som tenker om mennesker som helt vanlige naturlige vesener som styres av helt ordinære naturlige prosesser, og selv tanker og følelser blir en del av dette naturlige som vi har til felles med de andre dyrene. Da er det også ganske naturlig å tenke at hvis vi skal forstå menneskelig atferd, ja da må vi se til de metoder som har vært vellykket for å finne ut av andre naturlige fenomener. Disse metodene, slik Mørch ser det, er empiristiske eksperimentelle metoder som vi finner i naturvitenskapen. Hva er da det atferdsanalytiske menneskesynet? Det er at mennesket er et vanlig naturlig vesen med vanlige egenskaper som riktignok er spesielt godt utviklet. Det er ikke et vesen i særstilling, med sjel, fri vilje, eller spesielle former for ansvar og anstendighet.

Hvordan kan man, med et slikt menneskesyn, forholde seg til opplæring av barn som skal utvikle sosiale ferdigheter, leke, kose seg, lære, og i det hele tatt delta i verden? Mørch gir et klart svar på dette på side 113: «Grip barnet i å gjøre det riktige og ta det på fersk gjerning når det lykkes». Denne korte setningen forteller er illustrerende for den type etikk og ideologi som fremsettes i boken. Dersom vi skal hjelpe mennesker (og det skal vi), bør vi unngå unødig bruk av straff, vi bør fokusere på forsterkende hendelser, og vi bør tilnærme oss mennesker som lærende vesener som reagerer på ytre stimuli. Dersom vi skal være skikkelig

til hjelp, må vi systematisk ordne omgivelsene best mulig. Som Mørch skriver på s.100: «Kunnskapen om omgivelsenes betydning og omgivelsenes potensial for å skade individets utvikling og potensial, gjør atferdsanalysens hovedoppgave til å beskytte individet mot skadelige omgivelser og legge til rette for gode omgivelsesmessige erfaringer».

Synet på mennesket som et naturlig vesen styrt av genetikk og ytre påvirkning strider med det tradisjonelle synet på mennesket som et fritt velgende vesen med iboende trang til det gode og atferdsanalytikere både nasjonalt og internasjonalt har fått merke motstanden en slik tanke kan møte. Mørchs bok er ikke bare en bok om menneskesyn og læringsteori, men også et oppgjør med den behandling han selv og andre har fått de siste 50 årene. Anklager om «mekanistisk tenking», «positivisme», «verdireduksjon og bikkjetrening av barn» er vanligere enn man kanskje skulle håpe på med tanke på at det Mørch og andre prøver å gjøre er å hjelpe mennesker som har det vanskelig. Derfor er det sikkert lurt å invitere til samarbeid på den måten Mørch gjør i første halvdel av boken, og det fremstår storhjertet å søke forsoning og forståelse for sine anklagere slik han gjør i siste halvdel. Jeg tenker dog at det også er rimelig om vi forventer en viss form for ryddighet og redelighet fra den andre siden av samtalen. Kanskje skal vi bli flinkere til å spørre «hvilken type positivisme er det du mener jeg representerer, hvordan representerer jeg dette, og hva er dine alternative forslag? Hvordan skiller ditt begrep om «konsekvenser» seg fra mine begreper om straff og forsterkning? Er det slik at ditt begrep om konsekvenser i all hovedsak kan beskrives som straffeprosedyrer?». I denne sammenhengen syns jeg Mørchs begrep om «blodsromantikerne» er forbilledlig i den forstand at man får satt begreper på den frustrasjon man opplever når debattører argumenterer for en straffebasert oppdragelse i et fravær av støttende empiri. På den annen side er det jo også slik at disse debattørene ønsker å være til hjelp på et vis. Så det kan hende vi må fortsette den sakte og seige prosessen med å imøtegå de samme «argumentene» om og om igjen. «Neida, vi ønsker ikke å straffe barna; neida, vi tror ikke at de er hunder; neida, det er faktisk ikke slik at lengre og hardere straff er effektivt; neida, det er ikke slik at du mister menneskeverd fordi du responderer på stimuli; neida, det er ikke slik at vi ikke tror tanker og følelser eksisterer; joda, det er slik at vi lærer mer av å gjøre rett enn av å gjøre feil; joda, det er lurt å legge til rette for gode opplevelser for barna; joda, det … ». Men det er selvfølgelig slitsomt å hele tiden stå under angrep fra, i beste fall, delvis informerte debattanter som hevder moralsk overlegenhet.

Atferdsanalyse og menneskesyn gir oss et lite innblikk i hvordan et liv i det norske omsorgsvesenet kan se ut, hvilke utfordringer man møter, og hvilke ideologiske motpoler som finnes. Og uansett hvordan man tenker om det menneskesynet som uttrykkes så gir boken et godt innblikk i hvordan det har vært å sitte i den atferdsanalytiske delen av samtalen.

Noen kommentarer til professorene Per Holths og Terje Ogdens og 1. amanuensis Fredrik Andersens kommentarer på min bok

Professor emeritus Willy Tore Mørch

«Rent psykologisk blir (det) ett fett om hodet inneholder hjernevev eller pølsevev» skrev Per Holth en gang på 1980-tallet. I kommentaren til mitt bokkapittel om atferdsanalyse og menneskesyn medgir han at setningen er lett å misforstå og at den skriker etter en utdypning. Dessverre får vi ingen oppklarende utdypning. Vi bør være enige om at det er en vesensforskjell mellom pølsevev og hjernevev selv om han kamuflerer likheten ved at det gjelder rent psykologisk. Setningen forblir å være morsom i selskapslivet. Det er derfor befriende at han tilføyer «Ingen bestrider at hjernen og resten av nervesystemet er avgjørende for atferd og andre livsfunksjoner».

Men når vi legger morsomheter til side er det andre kommentarer om hjernen som er interessante. «Når atferd forklares i atferdsanalyse ved henvisning til betingelser i individets og artens historie, er det noen gap i tid og rom mellom årsaker og virkninger. Disse gapene blir det nevrovitenskapens rolle å fylle. Men de må fylles ved hjelp av metoder og instrumenter som nevrovitenskapen rår over, og ikke ved hjelp av hypoteser basert på atferd som skal forklares». Det er jeg enig i, men jeg vil tilføye at det ikke bare er nevrovitenskapen som skal fylle disse gapene men vel så mye evolusjonslæren – og atferdsanalyse.

Jeg vil innlede med å si at jeg tror atferdsanalyse vil være tjent med å innse at den ikke kan stå alene om å forklare menneskelig aktivitet. Atferdsanalyse er sterk og overbevisende i sine forklaringer når det gjelder teorien om hvordan atferd etableres, vedlikeholdes og endres ut fra eksperimentelle studier i dyre- og menneskelaboratoriene og anvendelsen av induktiv vitenskap. B.F. Skinners idé om likheten mellom seleksjon av gener og seleksjon av atferd revolusjonerte forståelsen av atferders utvikling og utkonkurrerte datidens neo-behaviorister som Edvard Tolman med sine intervenerende variabler og Clark Hulls behovsreduksjonsmodell. Men atferdsanalytiske forskere har vært forbausende lite opptatt av å studere fenomener som vi vanligvis forbinder med psykologi som for eksempel barns utvikling, tilknytning og emosjonsregulering, det siste skal jeg komme tilbake til. Atferdsanalytikere har heller ikke i særlig grad engasjert seg i offentlig debatt om aktuelle temaer som kan og bør belyses ut fra et atferdsanalytisk ståsted. Her har Per Holth et poeng når han ikke bare henviser til «common-sense» men også til «common non-sense» forklaringer på atferd hos befolkningen.

Jeg har i flere sammenhenger argumentert for at atferdsanalyse må ha noen sentrale støttevitenskaper. Lignende argumentasjon er fremmet av Stephen C. Hayes og David Sloan Wilson (red) i boka *Evolution & Contextual Science (2018)*. Nevrobiologi er en slik støttevitenskap. Evolusjonslære (artenes utvikling) bør være en annen. Og jeg vil også nevne fagområder som sosiologi, sosialantropologi og filosofi som gode kandidater. Innenfor psykologifeltet kan vi lære mye av utviklingspsykologi, eksperimentalpsykologi og sosialpsykologi. Ved å lene oss til kunnskap fra disse fagene blir atferdsanalytiske målvalg tryggere, og gjør atferdsanalyse til mer av en pragmatisk vitenskap. Å lære av støttevitenskapene betyr ikke at man må være enig i forklaringene og teoriene deres, men snarere i observasjonene.

Holth skriver «Som Skinner (1989) har påpekt vil en effektiv vitenskap om hjernen

avhenge av en effektiv vitenskap om atferd, mens det motsatte ikke er tilfelle. Det vil bidra til en helhetlig redegjørelse når vi kan beskrive nøyaktig hva som skjer i hjernen når atferd forsterkes, men fakta i en nevrovitenskap kan ikke forandre på fakta i en atferdsvitenskap. Atferdsfenomener må identifiseres før vi kan begynne å lete etter hva som skjer i nervesystemet når de forekommer». Her er Per Holth og jeg enige. Et eksempel er funksjonen til belønningssenteret i hjernen (nucleus accumbens) som beskrives av nevrobiologene som en struktur som produserer dopamin og som har den effekt at den øker sannsynligheten for gjentagelse av de stimuli som utløser dopaminproduksjon. Forsterkningsprinsippene forandres ikke av denne kunnskapen, men styrkes. For atferdsanalytikere betyr det lite, men i debatter med common-nonsense forvalterne, som fornekter nødvendigheten av å formidle forsterkere, styrker nevrovitenskapen argumentasjonen.

Per Holth fortsetter: «Mørchs standpunkt blir noe problematisk når han hevder at kunnskap om hjernens utvikling og forutsetninger for egenregulering av følelser, vil kunne forhindre for tidlig ignorering av spedbarnegråt og at barns hjerner er ikke ferdig utviklet og det er viktig at omsorgspersoner forstår hva som kan forventes av barna i forhold til alder». Per Holth kommenterer: «Jeg tør påstå at ingen forstår hva som kan forventes av barn ved å sjekke om hjernen er ferdig utviklet, og ingen lar være å ignorere barn på grunnlag av kunnskap om hjerneprosesser. Forhåpentlig vil omsorgspersoner la være å ignorere dersom prosedyren ikke virker eller har uheldige virkninger på barns atferd—selv når hjernen er ferdig utviklet». Holth inntar her det tradisjonelle atferdsanalytiske standpunkt at man må slutte å bruke en metode hvis den ikke virker. Det er et overordnet standpunkt som jeg prinsipielt er enig i. Men som mange ganger ellers når man går fra det prinsipielle til det individuelle, så møter kan på etiske barrierer. Gjennom et langt liv i klinisk virksomhet har jeg sett hvordan foreldreveiledere har rådet foreldre til å ignorere spebarnet når det gråter etter leggetid. I forvissning om ekstinksjonsprosedyrens effektivitet har man ignorert gråten inntil barnet må tas opp etter å ha grått så det har mistet pusten, eller man har gitt opp etter timevis med barnegråt, med dårlig samvittighet for å ha tråkket i intermitterende forsterkningsfellen. Å prøve ut en metode til det ekstreme for å finne ut at den ikke virker skaper etiske dilemmaer.

Utviklingspsykologer har observert at barn ikke greier å regulere følelser før etter tre til fem års alder. Før denne alderen må de ha hjelp, såkalt «andre-regulering». Observasjonen er det liten grunn til å betvile. Egenregulering er ikke studert av atferdsanalytikere, men det er mulig å forklare det med atferdsanalytiske termer dersom man antar at spedbarnsgråt på natten er operant atferd. For eksempel at gråt forsterkes av å tas opp, trøstet og bli kjælt med. Men det kan hende at spedbarnsgråt om natten er en ubetinget respons utløst av angst eller panikk, drevet av adrenalin. Det som kan roe ned adrenalindrevet stress og angstreaksjoner er Hippocampus i det limbiske system, som gir tilgang til eksplisitt hukommelse, stedsans og navigasjon. Den er ikke operativ før ved tre-fire års alder ifølge nevrobiologene. Den riktige reaksjon på angst og stressutløste emosjoner er trøst og omsorg, som roer ned barnet. Derfor hevder jeg at denne kunnskapen om hjernens utvikling bidrar til hva vi kan forvente av barn i forhold til alder og derved forhindre for tidlig ignorering av barnegråt.

Per Holth avslutter med følgende hjertesukk. «Det kan ikke stikkes under stol at utredninger om hjerneprosesser har stor prestisje og dermed blir svært fristende, så fristende at det ofte også legges inn som rene metafører, som når Mørch skriver at: hevntanker og autoritær disiplinering ligger fremst i hjernen hos de som forakter disse ungdommene. For meg blir hjerneprat, med eller uten faktagrunnlag i hjerneforskning, en måte å pynte seg med lånte fjær». Her er Per Holth ikke alene. I januar 2024 publiserte 1. amanuensis Per Lorentzen ved OsloMet en kraftsalve av en kritikk av såkalte nevrohype fagfolk, som han mener overdriver nevrobiologisk kunnskap som forklaring på psykologiske fenomener, og

dermed bruker et fag med høyere status enn psykologi som sannhetsvitne. Han skriver: «Etter mitt syn er mye av den hjerneforskningen som formidles nevro-science fiction, både i psykologisk, barnevernsfaglig og populærvitenskapelig sammenheng og er karikaturer, nevromyter, nevrobabbel».

Når Holth kritiserer meg for å ha så stor beundring for hjernen at jeg bruker den som metafor i min kommentar til FrP's gjentagende krav om hardere disiplinering av ungdom som begår lovbrudd i en kronikk som er gjengitt i boka, fratar han meg muligheten til å anvende språkets mange billedlige virkemidler i en kronikk beregnet på vanlige avislesere. Han vil sågar ikke stikke det under stolen. Det er vel å gå litt langt i bestrebelsene på å oppdra folket til å slutte med feilforklaringer i atferdsanalysens navn.

Terje Ogden gir en god gjennomgang av bokas innhold og de debatter som pågikk på 1970 og 80 tallet. Han innleder sin kommentar på følgende måte. «Siden den (boka) er skrevet av en som var en sentral aktør i denne epoken, byr den på flere nye detaljer og vurderinger som ikke tidligere har kommet fram. Svakheten er kanskje at framstillingen på mange områder bygger på én persons hukommelse og meninger. Siden teksten formidler mange meningsmotsetninger er det ikke mulig å vurdere hva som har bestemt utvalget av innspill fra kritikerne av atferdsanalysen». Det forekommer meg noe uklart hvorfor en av hovedpersonenes hukommelse og meninger, som også er bokas forfatter, skulle være en svakhet med boka. Utvalget av ytringer som inneholder motstand eller kritikk av atferdsanalyse er hentet fra dokumenterte kilder ofte belagt med sitater. For eksempel fra avisa Nordlys der lærere ved lærerutdanningen i Tromsø skriver: "Å redusere barn til objekter står i motsetning til rettigheter som barn er gitt gjennom FN's barnekonvensjon". Eller sitatene fra Cappelen Damm Akademisk bok «Problembarna: Manualer og metoder i barnehage, skole og barnevern», der professorene Mari Pettersvold og Solveig Østrem kritiserer DUÅ på dokumenterbart sviktende grunnlag. Eksemplene på kritikk er valgt for å vise at kritikkens substansielle innhold nærmest er identisk med kritikken som ble fremmet i 174 i debatten om Gro-saken, 50 år senere.

Ogden har også følgende innvendig: «Da institusjonen jeg gjennom mange år var tilknyttet, skiftet navn fra «Atferdssenteret» til «Nasjonalt utviklingssenter for barn og unge» (NUBU) mener Mørch at det skyldtes motstanden mot atferdsbegrepet i fagfeltet. Han viser blant annet til planen om å fjerne begrepet fra Barnevernloven. Jeg har en alternativ, og antagelig mer troverdig forklaring, nemlig at navne-endringen skyldtes en utvidelse av senterets faglige profil». Jeg aksepterer uten videre Ogdens alternative forklaring på navneendringen på Atferdssenteret til NUBU (Nasjonalt utviklingssenter for barn og unge). Jeg deltok ikke i de interne debattene ved Atferdssenteret. Når det gjelder navneendringen i Barneloven og i Barnevernloven (atferdsparagrafene) ble endingene tvunget fram etter langvarig kritikk fra ungdom i Forandringsfabrikken og en lang rekke politikere, blant andre statsråd Inga Marte Thorkildsen. Argumentasjonen var at ordet «atferd» var stigmatiserende siden det henviste til negativ atferd som skulle fjernes, underforstått med atferdsterapi. På den tiden var jeg RKBUs representant i flere råd og utvalg i Bufdir og Barne- og familiedepartementet der denne debatten oppsto gjentatte ganger og ble repetert ved alle anledninger der Forandringsfabrikkens ungdommer var tilstede og støttet av daværende leder av Forandringsfabrikken Marit Sanner.

Fredrik Andersens kommentar berører best de temaene jeg har ønsket å diskutere i denne boka av de tre kommentatorene. Atferdsanalyses etiske grunnlag, atferdsanalysens menneskesyn, hvilken forskning trenger vi for å få kunnskap om menneskets utvikling og atferd, atferdsanalysens relasjoner til andre vitenskaper. Når jeg har forsøkt å sette dette inn i rammen av de debatter vi har hatt om atferdsanalyse er det for å vise at denne debatten knapt har endret seg på 50 år. Andersens historiske gjennomgang av synet på mennesket slik

våre mest toneangivende filosofer har tenkt, er nyttig fordi han viser at vi har historien mot oss på et vis. Dualisme og opphøyelse av mennesket til noe mer, noe annerledes enn andre dyr har rådet grunnen og råder den fremdeles. Det er derfor ikke overraskende at vi opplever motstand mot atferdsanalyse. Og religionene, ikke minst kristendommen, har bidratt til dette ved å plassere oss i en egen liga, skapt av en gud som har gitt oss privilegier som andre levende vesener ikke har. Dette synet skaper dramatiske situasjoner hver dag, fra hvordan vi behandler levende vesener som ikke er beskyttet av en gud, til katastrofen i Midtøsten med en stat som har tatt denne forståelsen alvorlig og hevder at de er guds utvalgte folk som er blitt lovet land der palestinerne har levd i tusener av år.

Holth og Ogden har valgt ikke å berøre bokas viktigste temaer, og fokuserer i stedet på avgrensede områder, som Per Holth om hjernens rolle og Terje Ogden om vinklingen av konflikttemaer i boka og atferdsbegrepets rolle i Atferdssenteret. Jeg vet ikke om dette er et frempek til debatten etter publisering av boka. Hvis vi ser på hva atferdsanalyse trenger av debatt er det etter mitt syn fagets plassering i det faglige landskapet, argumentasjon som svekker anklagene om mekanisk tenkning, hunde-dressur av mennesker, belønning-straff-terapi, etisk forkastelig virksomhet, brudd på menneskerettighetene, positivisme og reduksjonisme osv. Disse trollaktige beskyldningene som det er vanskelig å forsvare seg mot, som Andersen antyder på slutten av sin kommentar, står i veien for en debatt om atferdsanalyses bidrag til kunnskap og for en større aksept i opinionen. Derfor håper jeg boka vil utløse en sunnere diskusjon om atferdsanalysens menneskesyn, relasjon til andre vitenskaper og fag og om atferdsanalyse er bedre egnet til å løse de utfordringene vi har, enn tradisjonelle samfunnsvitenskapelige løsninger.

Om forfatteren

Willy Tore Mørch (f.1948). Professor emeritus i barn og unges psykiske helse ved Norges arktiske universitet, UiT. Mørch var tidlig med i NAFOs styre med spesielt ansvar for det årlige seminaret da det ble holdt på Hallingskarvet Hotell. Mørch tok magistergrad i psykologi ved Universitetet i Oslo i 1978 og doktorgrad i 2000 med avhandlingen «Improving treatment in field settings for the mentally retarded: Staff training, behavioral intervention and effect evaluation».

Han ble psykologspesialist i 2002. Mørch arbeidet ved Emma Hjorths skole etter utdanning, var stipendiat ved Statens spesiallærerhøgskole der han var vert for B.F Skinner i 1982. Han var sjefpsykolog og fagsjef ved Vestre Hougen Behandlingssenter fram til HVPU-reformen i 1992, var spesialpsykolog ved Habiliteringstjenesten i Akershus inntil han fikk professorat ved Universitetet i Tromsø i 1994.

Han utdannet seg som gruppeleder, Mentor og Trainer i De utrolige årene (DUÅ) og var ansvarlig for implementeringen av DUÅ i Norge. Som Trainer fikk han ansvaret for etableringen av DUÅ i Sverige, Danmark Russland og Estland. Mørch har utgitt fem bøker og en lang rekke bokkapitler og forskningsartikler i internasjonale tidsskrifter. Mørch hadde spalten «Livet i familien» i A-magasinet etter Jesper Juul i 2010-2011.

Han har deltatt i den offentlige debatten gjennom aviser, radio og TV og ble tildelt Formidlingsprisen fra det Helsevitenskapelige fakultet i Tromsø i 2010 og Åse Gruda Skards pris for popularisering av psykologisk kunnskap i 2011.

Willy Tore Mørch har sittet i en lang rekke råd og utvalg i Helsedirektoratet, Bufdir og Utdanningsdirektoratet og satt i ekspertutvalget som utga NOU nr. 5, 2012: Bedre beskyttelse av barns utvikling (Raundalenutvalget), som hadde stor betydning for revisjon av barnevernsloven i 2013. Mørch gikk av med pensjon i 2015.

NAFO